

Nabatejczycy

Towary i produkty, które przemierzały wielkie pustynie oddzielające Morze Śródziemne od Orientu, były często przedmiotem handlu i transportu Nabatejczyków. Ten lukratywny handel sprawił, że ich stolica, Petra, stała się egzotycznym i dobrze prosperującym centrum starożytnej cywilizacji. Nabatejczycy migrowali jako arabscy wędrowcy z północno-zachodniego Półwyspu Arabskiego i zajęli ziemię Edomitów. Do IV wieku p.n.e. kontrolowali południowy region Transjordanii, południową pustynię Negew i Wadi Arabah. W przeciwieństwie do wielu swoich arabskich poprzedników osiedlili się w miastach i utworzyli państwo polityczne w ramach monarchii, której 11 królów zostało dotychczas zidentyfikowanych. Ustanowili swoją domenę jako pośrednicząca potęga handlowa na Bliskim Wschodzie, dominując na szlakach handlowych biegnących na północ i południe od Arabii do Syrii, a także mając interes w handlu wschód-zachód. Towary nabatejskie znaleziono aż po Hiszpanię. Cennymi pozycjami ich ładunków były kadzidło i mirra z Arabii, balsamy i bitumy z obszaru Morza Martwego oraz jedwab i klejnoty z Azji. Aby chronić swoje trasy, zbudowali setki stacji karawanowych na pustyniach. Byli również znani ze swojej wyrafinowanej technologii zbierania wody, która umożliwiła im utrzymanie stosunkowo dużej populacji i utrzymanie pustynnego rolnictwa na skalę niespotykaną aż do czasów współczesnych. Nabatejskie miasta prosperowały na obszarach bezwodnych. Stolica Petra odniosła ogromne korzyści z handlu i technologii. Największy rozkwit osiągnął w I wieku n.e., schowany w odległej pustynnej dolinie dzisiejszej Jordanii. Jego klimat był idealny do zachowania struktur architektonicznych, często wykutych w skalistych klifach: przetrwało około 800 budowli grobowców i kultów, oprócz wielu bardziej konwencjonalnych świątyń w greckim stylu i świeckich budynków. Dowody na zaawansowaną kulturę Petry można również znaleźć w inskrypcjach, monetach, ceramice i sztuce dekoracyjnej. Nabatejczycy zapożyczyli aramejski jako swój język, być może dlatego, że był to lingua franca handlu w regionie, ale ich język zachował wiele arabskich słów. Ich pismo jest podstawą współczesnego języka arabskiego. Znaleziono wiele listów i dokumentów biznesowych — w tym bardzo wiele manuskryptów bizantyjskich — ale nie zachowały się żadne wczesne obszernie teksty literackie opisujące ideologię cywilizacji, strukturę społeczną, a nawet historię. Spekulacje muszą pochodzić ze źródeł zewnętrznych i z pozostałości materialnych. Najwcześniejsze wzmianki o Nabatejczykach pochodzą z biblijnych opowieści o Machabeuszach, a później od historyków rzymskich. Imperium Perskie skutecznie pozostawiło ich w spokoju, a Imperium Seleucydów nie było w stanie ich wchłonąć. Za czasów Aretasa IV (ok. 9 p.n.e. – ok. 40 n.e.) ich granice sięgały daleko na północ aż po Damaszek. Za panowania Heroda istniały pewne napięcia między nimi a Judejczykami, ale Rzymianie najwyraźniej pozostawili ich w spokoju i niezależności aż do końca I wieku n.e. w 106 n.e. Trajan postanowił skolonizować cały obszar. Choć królestwo przestało istnieć w tym czasie, wydaje się, że Petra przetrwała w dużej mierze niezmienną przez kolejne 250 lat. Dopiero seria trzęsień ziemi i inwazji islamskich przyniosła Nabatejczykom zapomnienie przez świat zewnętrzny. Z wyjątkiem krótkiej wizyty krzyżowców w późnym średniowieczu, Petra i jej cywilizacja nie zostały ponownie otwarte dla obcych aż do czasów współczesnych.

Nabuchodonozor II

(koniec VII – początek VI w. p.n.e.) król

Reputacja Nabuchodonozora II była wielka w starożytnym świecie ponieważ reprezentuje on jednego z najsłynniejszych monarchów Bliskiego Wschodu. Nie mniej niż cztery księgi żydowskich pism świętych, 10 komentarzy rabinicznych, sześć ksiąg pseudoepigrafów i apokryfów, kilka komentarzy arabskich oraz wielu klasycznych i średniowiecznych autorów greckich i łacińskich wspomina Nabuchodonozora, ukazując jego sławę i wpływ na starożytny świat. Wiele z tych źródeł ukazuje go jako boskiego i budowniczego miast, podczas gdy inne, zwłaszcza pisarze biblijni i wczesnożydowscy, przedstawiają go jako archetypowego złoczyńcę i niszczyciela miast. Często pojawia się w źródłach jako

Nabuchodonozor (głównie w pismach łaćńskich i greckich), ale dokładniej należy go nazywać Nabuchodonozorem (zgodnie z akadyjską i babilońską wersją jego imienia oraz pisownią aramejską i hebrajską). Jego imię oznacza „Nabu chroni syna (lub granicę)”. Formy Nabu, główny rdzeń imienia jego ojca Nabopolassara i jest imieniem boskiego syna narodowego mezopotamskiego boga Marduka. Jest co najmniej pięciu innych sławnych Babilończyków, którzy przyjęli imię Nabu, w tym Nabuchodonozor I, władca drugiej dynastii Isin (południowa Mezopotamia), 1124-03 p.n.e., od którego jego ojciec mógł nazwać swojego syna. Jego życie musi zostać zrekonstruowane z różnych i ograniczonych materiałów. Archeologia dostarcza dość solidnej podstawy, by mówić o jego rządach jako króla. Innym nieco współczesnym zapisem klinowym są Kroniki babilońskie, ale w opisie Nabuchodonozora występuje 30-letnia przerwa. Lukę wypełniają żydowskie relacje biblijne i historia Józefa Flawiusza, spisana wiele wieków później. Imperium nowobabilońskie zastąpiło imperium Asyrii w 612 p.n.e. pod rządami Nabopolassara. Został zbudowany na hybrydzie ludów, z których jednym byli Chaldejczycy z południowej Mezopotamii. Istnieją dowody na to, że rodzina Nabuchodonozora pochodziła od Chaldejczyków. Jedno z małżeństw Nabuchodonozora było zawarte z księżniczką medyjską, co miało zapewnić bezpieczeństwo głównym mocarstwom (takim jak Medowie i Persowie) wschodniego Żyznego Półksiężycza, aby Babilończycy mogli zapuszczać się na zachód. Towarzyszył ojcu w kilku kampaniach i był z nim w Karkemisz w latach 608-607 p.n.e., głównym mieście granicznym nad rzeką Eufkrat, kontrolowanym przez Egipcjan. Jego ojciec musiał wrócić do Babilonu, ale Nabuchodonozor pozostał i skutecznie walczył z armią faraona Neko. Armia egipska została pokonana, a świat Syrii, Fenicji i Judei stał przed nim otworem. Wiadomość o śmierci ojca przerwała jednak jego plan i pospiesznie wrócił do domu aby ubiegać się o tron. Następnie w 601 r. p.n.e. odniósł zwycięstwo w całym Lewancie, a miasta w całym regionie zostały zmuszone do płacenia daniny. W tym momencie Biblia żydowska jest ważnym komentarzem do Nabuchodonozora, ponieważ Kroniki Babilońskie milczą. Juda, południowy odpowiednik nieistniejącego już królestwa Izraela, odczuwała irytację pod ciężarem dominacji Babilonu. Królowie judzcy źle obliczyli siłę i determinację Egipcjan, by im pomóc, i pozwolili, by domowi pasjonaci i fanatycy poprowadzili ich do otwartego buntu przeciwko ich panom. Do 587 p.n.e. Nabuchodonozor otoczył i oblegał Jerozolimę. 30 lipca król judzki i jego rodzina zostali upokorzeni, miasto upadło, a armia babilońska deportowała mieszkańców. W Judei pozostali tylko biedni chłopcy. Wszystkie skarby Świątyni i jej elementy kulturowe zostały wywiezione do Babilonu. Dla mieszkańców biblijnego Izraela wydarzenie to stało się punktem zwrotnym w ich tożsamości narodowej. Centralnym obrazem w księgach biblijnych z tego okresu jest zniszczenie świątyni przez Nabuchodonozora, uwięzienie przez niego ich czołowych obywateli i napiętnowanie ich statusu jako diaspory. Z perspektywy czasu babilońska polityka zagraniczna była bardziej miłosierna niż asyryjska, ponieważ Nabuchodonozor nie doprowadził do całkowitej dezintegracji struktur, które spajały naród (religia, życie rodzinne, zwyczaje społeczne). W rzeczywistości Nebukadneccar pozostawił tyle nietkniętych, że 50 lat później pojmani ludzie mogli powrócić i odbudować się jako naród. Nawet słynny prorok Jeremiasz radził współwyznawcom współpracować z Nabuchodonozorem i jemu podobnymi. Ale ogrom utraty ziemi i świątynia na zawsze zabarwiły ocenę, jaką pisarze tradycji biblijnej miałoby dla Nabuchodonozora. Karykaturowali go w najciemniejszych odcieniach. W przypadku późniejszych lat Nabuchodonozora jako króla, inskrypcje, archeologia i późniejsze pisma muszą wypełnić tę lukę. Nigdy nie był w stanie skutecznie i trwale najechać Egiptu. Zamiast tego wydaje się, że poświęcił się pracom publicznym i upiększaniu. Imperium, któremu przewodził, osiągnęło szczyt potęgi i dobrobytu pod jego rządami. Jego program budowy obejmował co najmniej 12 miast w jego własnym kraju, a swoją stolicę obficie hojnie gospodarował zasobami imperium. Wykopaliska sugerują, że miasto otaczało pięć murów, a w różnych strategicznych miejscach wznosiły się wieże. Ponadto całą granicę chroniła fosa. Nie zadowalało go mieszkanie w pałacu ojca, ale zbudował dla siebie mieszkanie, używając najcenniejszych materiałów, takich jak złoto, srebro, lapis lazuli, kość słoniowa i cedr. Odrestaurował miejską świątynię Marduka z wieżą (zigguratem), być może popularnie kojarzoną z biblijną Wieżą Babel

(anachronicznie umieszczoną w Biblii we wcześniejszym okresie babilońskim). Z tych wszystkich powodów zyskuje uznanie późniejszych historyków klasycznych. Na przykład Grecy uważali go za patrona wiszących ogrodów, jednego z Siedmiu Cudów Świata. Sądząc po zachowanych materialnych dowodach, był nie tyle generałem wojskowym, co dobrym administratorem i planistą. Nabuchodonozor uczynił swoją stolicę jedną ze wspaniałości starożytnego świata. Imperium nowobabilońskie nie było w stanie utrzymać świetności Nabuchodonozora w późniejszych pokoleniach. Albo jego potomkowie nie wykazali się takim samym przywództwem, albo zasoby się wyczerpały, ale imperium wkrótce uległo Medom i Persom. W biblijnych księgach Daniela i Judyty czytelnikom wyświetlany jest cały obraz tego człowieka. Jawi się jako człowiek o czystym intelekcie i wyrafinowaniu, choć dosłownie wariuje z powodu swojej egomanii. Późniejsze opowieści sugerują, że w późniejszym okresie życia sympatyzował z religią biblijną, chociaż jego egomania śmiertelnie wpłynęła na zdolność jego potomków do utrzymania imperium nowobabilońskiego.

Neoplatonizm

Neoplatonizm to współczesna nazwa ostatniej szkoły pogańskiej filozofii grecko-rzymskiej. Kwitła od 200 do 550 r. n.e., kiedy umarli jej ostatni nauczyciele; jednakże wpływ doktryn neoplatońskich utrzymywał się w naukach filozofów chrześcijańskich, żydowskich i muzułmańskich. Wpływ neoplatonizmu w średniowieczu był ogromny i przetrwał do XXI wieku. Czasami był pomocny, ale częściej był odrzucany jako wywrotowy wobec ortodoksyjnego monoteizmu. Termin neoplatonizm, dla odróżnienia go od platonizmu, został po raz pierwszy użyty w XIX wieku. Neoplatonizm łączył filozofię Platona z fragmentami całej historii filozofii grecko-rzymskiej. To było niezemskie, mistyczne i po części nieracjonalne. Aż do neoplatonizmu filozofia grecko-rzymska była świecka, ponieważ szukała sposobu na życie jako „mądry człowiek” (lub „mądra kobieta”) na tym świecie. Chociaż neoplatonizm miał rozwinąć własne, unikalne doktryny, miał wielu prekursorów. Z wyjątkiem epikurejczyków, których doktryny zawsze były postrzegane przez neoplatoników jako przekleństwo, praktycznie cały rozwój pogańskiej filozofii grecko-rzymskiej przyczynił się do ich doktryn. Platon i liczne interpretacje jego nauk, zwłaszcza w epistemologii, rozwinęły się w długą i zróżnicowaną tradycję platonizmu. Co więcej, największy uczeń Platona, Arystoteles, zapoczątkował nowe kierunki badań z różnymi formami arystotelizmu. Wpływa również idea transcendentnego Boga, który zajmuje się ludźmi tylko przez pośredników. Inni również przyczynili się do powstania i rozwoju neoplatonizmu.

PLOTYN

Pierwszym neoplatonikiem był Ammonius Saccas z Aleksandrii. Jednak to jego uczeń Plotyn (ok. 204-270 n.e.) był tym, który dał neoplatonizmowi pierwszą poważną ekspozycję. Po studiach i nauczaniu w Aleksandrii osiadł w Rzymie, gdzie nauczał we własnej szkole, która przyciągała część rzymskiej elity, w tym cesarza i jego żonę. Przez pewien czas Plotyn rozważał stworzenie nowego miasta zorganizowanego na podstawie idei Państwa Platona. Miasto miało nosić nazwę Platonopolis, ale nie udało mu się zrealizować planu. W ciągu swojego życia Plotyn napisał 54 traktaty, które były mniej wymowne niż jego przemówienia. Po jego śmierci korpus literacki Plotyna został zorganizowany w jednolitą całość i otrzymał tytuł Enneady. Enneady są locus classicus dla doktryn neoplatonizmu. Myśl Plotyna przedstawia filozoficzną analizę Boga, natury, człowieka i problemu zła. Plotyn nauczał mistycznej formy platonizmu. Platon, opisując naturę wiedzy, argumentował, że wiedza zmysłowa jest przejściowa i że ostateczną wiedzę zdobywa się poprzez bezpośrednie doświadczenie ostatecznych form lub idei. Największą z nich była postać Dobra. Ujęcie formy Dobra wymagało długiego treningu filozoficznego i ostatecznie było rodzajem tajemniczego doświadczenia, przypominającego raczej „widzenie” rozwiązania zadania matematycznego. Dla Plotyna Dobro było naprawdę czymś ostatecznym lub boskim. Nie był monoteistą, ale panteistą, który wierzył, że boskość jest ostateczną „materią” wszechświata. Dla Plotyna mistyczne doświadczenie Jednego jest niewystawione. Jedno,

czyli Absolut, „mieszka” w Jedności na arenie, która jest Transcendentna, Dobra i z której jest Źródłem wszystkich rzeczy. Dla Plotyna Absolut jest Tym, z którego pochodzą wszystkie rzeczy. Jest to aktywna siła, której nie da się opisać. Absolutu mogą doświadczyć mistycznie tylko ci, którzy pragną się z nim połączyć. W filozofii Plotyna Jedno i wszystkie rzeczy mają tę samą substancję. Jego pogląd bardzo różni się od biblijnej nauki o stworzeniu. Doktryna biblijna uczy, że świat nie jest tej samej substancji co jego stwórca, ale wyraźnie się od siebie różni. Dla Plotyna widzialny świat jest racjonalnie zrozumiały, ponieważ jest wytworem Inteligencji. Pod tym względem istnieje podobieństwo do racjonalnie zrozumiałych form Platona i do Mądrości Bożej, boskiego Logosu, Chrystusa, przez którego wszystko się stało.

PORFIRIUSZ Z TYRU

Po śmierci Plotyna jego najlepszy uczeń, Porfiriusz z Tyru (233–305), poświęcił swoje życie szerzeniu nauk Plotyna. Porfiriusz napisał Życie Plotyna (298) jako wprowadzenie do Ennead i ułożył dzieła Plotyna w sześć ennead lub grupy po dziewięć. Enneady nie są systematyczną organizacją nauk Plotyna, lecz przedstawiają ustne wykłady Plotyna. Każdy wykład niezależnie rozważał idee, takie jak problem pamięci, wartość astronomii oraz związek duszy i ciała. Porfiriusz napisał także inne prace, w tym O filozofii wywodzącej się z wyroczni (napisanej przed spotkaniem z Plotynem); O obrazach, Wprowadzenie do zrozumiałości, w którym nauczano, że dusza jest niewzruszona; O abstynencji od pokarmów pochodzenia zwierzęcego; oraz Jaskinia Nimfy, w której wyjaśniono fragment z Homera. Do literackiego dorobku Porfiriusza należało także wprowadzenie (izagoga) do Arystotelesowskich Kategorii, które zostało przetłumaczone przez Boecjusza i wywarło wielki wpływ na filozofię średniowiecza. Tetrabiblos sugeruje, że Porfiriusz żywo interesował się astrologią. Wraz ze śmiercią Plotyna i rozpowszechnieniem się jego nauk wielu nauczycieli skorzystało z jego wskazówek, aby kierować swoimi uczniami. Jednak ci różni nauczyciele neoplatonicy stworzyli liczne sprzeczne interpretacje myśli Plotyna. Neoplatonizm powoli łączył się z religią pogańską. Ci, którzy interesowali się praktykami magicznymi, podkreślali wielki nacisk, jaki Plotyn kładł na obrzędy i rytuały jako formuły wywołujące potężne reakcje.

JAMBlich Z CHALKIDY

Jamblich z Chalkidy (ok. 270–330) rozpoczął ostatni etap neoplatonizmu. Jego nauki dały przyszłym neoplatonikom metodę rozwijania go w nowych kierunkach i pozwoliły na bardziej matematyczny wyraz. Syn zamożnej rodziny z Celesyrii, Jamblich studiował u Anatoliusza, a później u Porfiriusza, po czym wrócił do Chalkis. Tam przyciągnął dużą grupę studentów z wielu różnych krajów. Wielu z nich twierdziło później, że miał boskie moce. Większość pism Jamblicha wymienionych przez Suidasa zaginęła. Pisał komentarze do Platona i Arystotelesa, pracował nad teologią chaldejską i nad duszą. Napisał także książkę zatytułowaną O ogólnej nauce matematyki i biografię życia Pitagorasa. Jamblichowi przypisuje się tradycję czytania przez uczniów dialogów Platona w ustalonej kolejności. Nauczał, że uczeń powinien zacząć od Alcybiadesa, następnie przeczytać orgie, a na koniec uzupełnić czytania Parmenidesem. Czytanie dialogów w tej kolejności nauczy uczniów, jak zdobywać wiedzę o sobie, cnotach politycznych i zasadach duchowych. Jamblich zmienił nauki Plotyna o duszy z „istoty”, która jest pozbawionym namiętności intelektem, na bardziej aktywną rzeczywistość, która przechodzi wielokrotne transmigracje, w których nabywa cnót politycznych, oczyszczających, teoretycznych, paradygmatycznych i kapłańskich. Nauczał, że dusza jest aktywna i ma wolną wolę, dzięki której z pomocą bogów ostatecznie powraca do Absolutu. Akceptowane przez Jamblicha wpływy pitagorejskie i neopitagorejskie pozwoliły mu nauczać, że całą złożoną wizją neoplatonizmu rządziły zasady matematyczne rozpoczynające się od monady. Doświadczenie mistyczne nie odgrywało większej roli w filozofii Jamblicha. Zamiast tego wydawał się zdeterminowany, by sprowadzić bogów do ludzi. Przez większą część życia Jamblicha platonizm był wysoko ceniony. Wraz z założeniem Konstantynopola

pojawiły się nawet spekulacje, że wizja Plotyna o Platonopolis zostanie zrealizowana. Nie miało to nastąpić po tym, jak chrześcijaństwo stało się religią cesarstwa, mimo wielkiego podziwu dla niego ze strony cesarza Juliana Apostaty.

PROCLUS DIADOCHUS

Proclus Diadochus (412–485), jeden z późnych przedstawicieli neoplatonizmu, urodził się w Konstantynopolu i dorastał w Xanthus w Licji. Uczęszczał na neoplatońskie wykłady Plutarcha i Syrianusa. Około 450 objął katedrę filozofii w Syriacus aby zostać następcą Platona. Umieścił neoplatonizm prosto w Akademii jako jej doktrynie. Będąc nieugiętym zwolennikiem starego pogaństwa, Proklus często uczestniczył w obrzędach egipskich, chaldejskich i greckich uroczystości lub je odprawiał. Udało mu się tak rozwścieczyć miejscowych chrześcijan swoim pogaństwem, że uznał za rozsądne udać się do Azji Mniejszej. Po roku wrócił do Aten, gdzie pozostał aż do śmierci. Pisma Proklosa były liczne, a niewielka ich liczba przetrwała. Jego poglądy zostały w pełni rozwinięte w pracy O teologii platońskiej. Jego nauki na temat neoplatonizmu zostały opracowane w Institutio Theologica. Inne pisma Proklosa omawiały astronomię, matematykę i niektóre astrologię Ptolemeusza. Neoplatonizm Damaszku (ok. 480–550), nauczany w Aleksandrii, prawie go porzucił. Napisał Żywot Izydora i obszerny traktat O pierwszych zasadach, będący komentarzem do ostatniej części dialogu platońskiego, Parmenidesa. Hierarchiczny świat Proclus zostaje zastąpiony mistyczną ścieżką, która pozwala duszy podróżować do wyższych rzeczywistości. Być może najbardziej wpływowym pismem neoplatońskim w średniowieczu było anonimowe dzieło, które od dawna przypisywano Dionizy Areopagitowi (Dzieje Apostolskie 17:34), ale które obecnie przypisuje się Dionizy Pseudo-Dionizemu. Pisma Pseudo-Dionizego zostały pierwotnie spisane po grecku jakiś czas po 450 roku, prawdopodobnie w Efezie lub w Syrii. Pisma, The Divine Names, The Mystical Theology, The Celestial Hierarchy, The Ecclesiastical Hierarchy i The Letters, były centrum debat uczonych na temat tego, czy Pseudo-Dionizjusz był neoplatonistą, chrześcijaninem, czy jednym i drugim. Wpływ neoplatonizmu był głęboki i długotrwały. Neoplatonicy promowali świeżą, dynamiczną filozofię. Do chrześcijan pozostających pod wpływem neoplatonizmu należą m.in. Orygenes, Kapadoccy Ojcowie Ortodoksji i niektórzy średniowieczni Bizantyjczycy, takich jak Psellos. Neoplatonizm znajdował sporadyczne przejawy w średniowiecznej filozofii zachodniej w pismach Jana Szkota Eriugeny i innych. Po arabskim podboju znacznej części Bliskiego Wschodu neoplatonizm wywarł głęboki wpływ na filozofię islamu poprzez myśl Ibn Siny (Awicenny), Awerroesa i innych. Neoplatonizm wpłynął na filozofię i literaturę żydowską w mauretańskiej Hiszpanii, ostatecznie znajdując wyraz w filozofii Barucha de Spinozy.

Neron

(37-68 n.e.) cesarz rzymski

Piąty i ostatni z cesarzy julijsko-klaudyjskich, dynastia założona przez Cezara Augusta, Neron Klaudiusz Druzus Germanik panował przez ostatnie 14 lat swojego życia, zastępując wuja swojej matki Klaudiusza. Chociaż był mecenasem sztuki, jego panowanie jest pamiętane jako jeden z przykładów dekadencji i ostatecznego upadku Rzymu – cesarza, który „grał na skrzypcach, gdy Rzym płonął” i prawdopodobnie ten, o którym mowa w Objawieniu Nowego Testamentu. Nero urodził się jako Lucjusz Domicjusz Ahenobarbus za panowania cesarza Kaliguli, jego wuja ze strony matki. Kaligula spodziewał się, że będzie miał synów, którzy go zastąpią, ale pomimo jego seksualnych nieszczęść (podobno wszystkie trzy jego siostry były wśród jego kochanek), tak się nie stało. Zamiast tego Klaudiusz, wujek Kaliguli i matki Lucjusza, Agrypina – oraz niepełnosprawna jąkała, której nigdy nie uważano za prawdopodobnego cesarza – został następcą Kaliguli po zabójstwie cesarza. Klaudiusz adoptował Lucjusza, który był starszy od jego naturalnych dzieci i domyślnie został spadkobiercą. Aby lepiej zapewnić dorosłego spadkobiercę, Lucjusz został prawnie dorosły w młodszym wieku niż większość

dzieci. Ożenił się z córką Klaudiusza, Oktawią, na rok przed śmiercią cesarza, z którą był w jakiś sposób związany. Odrzucił Klaudiusza po jego śmierci, ogłaszając go szalonym i niekompetentnym, i często wychwalał grzyby, truciznę, która go zabiła. Ostateczną przyczyną śmierci Klaudiusza był prawdopodobnie spisek z udziałem Agrypiny i kilku sług cesarza, a jego celem mogło być umieszczenie Nerona na tronie, zanim ktoś inny mógłby zostać następcą tronu. Mając zaledwie 17 lat, kiedy wstąpił na tron, najprawdopodobniej we wczesnych latach swojego panowania Neron uległ Agrypinie, co mogło być jej zamiarem. Nadal uczył go Lucjusz Anneusz Seneka (Seneka Młodszy), stoicki filozof i dramaturg. Te pierwsze pięć lat panowania Nerona, Quinquennium Neronis, przebiegały bez wydarzeń. Gdy syn Klaudiusza, Britannicus, zbliżał się do dorosłości, a doradcy Nerona walczyli o pozycję, stabilność panowania Nerona zaczęła się chwiać. Britannicus zmarł nagle, najprawdopodobniej z powodu trucizny. Agrippina zmarła cztery lata później, ofiara kolejnego z wielu spisków w życiu Nerona. Nero zaczął otaczać się ludźmi, których sam wybrał, a nie wychowawcami i doradcami z dzieciństwa. Według historyka Swetoniusza, Neron wielokrotnie próbował zabić swoją matkę, ostatecznie oskarżając ją o udział w spisku mającym na celu jego zabicie, doprowadzenie do egzekucji i twierdząc, że popełniła samobójstwo z poczucia winy. Nero stracił znacznie więcej swoich krewnych, pod takim czy innym pretekstem. Otho został odesłany, a kiedy jego kochanka Poppea zaszła w ciążę, rozwiódł się z Octavią i poślubił ją 12 dni później. Octavia została wysłana na wyspę na wygnaniu, a później została stracona. Chociaż jego matkobójstwo zaszkodziło jego stosunkom z Senatem, nic nie zagroziłoby jego popularności tak bardzo, jak wielki pożar Rzymu. w 64 n.e. pożar wybuchł w Circus Maximus 18 lipca i szybko rozprzestrzenił się na obszary mieszkalne. Ogień trwał przez sześć dni, a nawet po opanowaniu rozpalił się ponownie i płonął przez kolejne trzy dni. W najgorszym przypadku ogień był wystarczająco gorący, aby stopić metalowe gwoździe używane w budownictwie. Większość Rzymu została zniszczona — około trzech czwartych miasta. Nie ma żadnych wskazówek co do przyczyny, ale przypadkowe pożary miejskie na dużą skalę nie były rzadkością. Wcześni historycy jako pierwsi przytoczyli pogłoskę, że Neron „grał na skrzypcach, gdy płonął Rzym”, czytając poezję o upadku Troi, grając na lirze, ale prawie na pewno było to tylko odbiciem niepopularności Nerona. Potrzebując jakiegoś kozła ofiarnego, Neron zrzucił winę na chrześcijan, którzy byli wówczas małą mniejszościową sektą, zaledwie o pokolenie oddaloną od Jezusa (Chrystusa) z Nazaretu. Wielu zostało ukrzyżowanych, innych wysłano do walki z lwami na arenach, z gladiatorami. Tradycja chrześcijańska głosi, że zarządził również śmierć ucznia Piotra i Pawła z Tarsu. Wobec gwałtownego spadku opinii publicznej na temat Nerona i złej woli wobec cesarza wciąż obecnego w Senacie, Gajusz Kalpurniusz Pizon i kilku senatorów spiskowali, by zamordować Nerona i objąć tron. Spisek był szalenie nieudany, a jego członkom kazano popełnić samobójstwo, w tym Senece. Rok później nawet Poppea padła ofiarą cesarza, który podczas kłótni skopał ją na śmierć. Poppea zmarła jako ciężarna, po urodzeniu wcześniej córki, która zmarła w niemowlęctwie. Nero nie został bez żony ani spadkobiercy. Coraz bardziej zirytowany Senat obalił go w ciągu dwóch lat. Neron popełnił samobójstwo 9 czerwca 68 n.e. Jego ostatnimi słowami były „Hoc est fides” („To jest wierność!”), wypowiedziane na cześć rzymskiego setnika przybywającego, by go aresztować.

Nestoriusza i Kościół nestoriański

(zm. 451 n.e.) przywódca kościoła

Nestoriusz jest biskupem związanym z Kościołem asyryjskim ustanowionym w królestwie perskiego imperium Sasanidów. Nestoriusz został nazwany heretykiem, ale najprawdopodobniej jego teologiczni rywale źle go zrozumieli; co więcej, jest czasami postrzegany jako ojciec Kościoła asyryjskiego (kościół nestoriański), ale jego własne stanowiska teologiczne są czasami wyraźnie różne od poglądów jego kościoła o tej samej nazwie. Nestoriusz dorastał w Antiochii i wyróżniał się postem, modlitwą i nauczaniem. Jego pobożna reputacja sprawiła, że został mianowany biskupem Konstantynopola (428

n.e.), stolicy Cesarstwa Bizantyjskiego i centrum Kościoła greckiego. Jeden z ambitnych teologów konkurencyjnej Aleksandrii, Cyryl z Aleksandrii, skrytykował Nestoriusza za rzekomą herezję dotyczącą natury Jezusa (Chrystusa) z Nazaretu. Twierdził, że Nestoriusz nauczał, że Jezus Chrystus był związkiem dwóch osób, z których jedna cierpiała i umarła, a druga była boska i wieczna. Jednak Nestoriusz nie nauczał, że w Chrystusie były dwie osoby, ale raczej, że miał dwie natury w jednej osobie. Stanowisko to zostało potwierdzone na Soborze Chalcedońskim, choć sobór ten podkreślał jedność natury boskiej i ludzkiej w osobie Jezusa. Było to za późno i zbyt mało zauważone przez Kościół grecki i Kościół łaciński, gdyż piętno herezji już było naznaczone imieniem Nestoriusza. Pozbawiono go urzędu, jego dzieła literackie spalono, a następnie zesłano. Spędził 10 lat na obszarze Nabatejczyków na pustyni jordańskiej, a następnie 10 lat w Wielkiej Oazie na Pustyni Libijskiej, zanim zmarł w 451 r. Popularne skojarzenie Nestoriusza z Kościołem asyryjskim nastąpiło, ponieważ wielu wyznawców Nestoriusza wyemigrowało z Antiochii do Edessy, centrum intelektualnego całego Kościoła syryjskiego. Tutaj znaleźli sympatię wśród chrześcijan, którzy nie byli sprzymierzeni z Kościołami greckimi czy łacińskimi. W końcu na intelektualistów z Edessy spadła presja, tak że dysydenci przenieśli się do domeny perskiej do miasta Nisibis, gdzie założyli własną szkołę teologiczną. Stamtąd rozproszyli się po innych częściach perskiego imperium Sasanidów. W szóstym wieku Kościół asyryjski został „nestorianizowany”, ponieważ wyznawcy Nestoriusza zostali powitani na wysokich stanowiskach kościelnych i edukacyjnych. Ich szkoła w Nisibis cieszyła się dużym szacunkiem wśród perskich chrześcijan. Kościół asyryjski i tak zerwał więzi z Kościołem greckim i łacińskim i nie był zainteresowany niuansami kontrowersji. Jako uciekinierzy z Cesarstwa Bizantyjskiego nie byli podejrzewani o działalność wywrotową czy niełojalność. W ten sposób Kościół asyryjski wszczepił w swoją owczarnię wyznawców Nestoriusza i innych chrześcijan syryjskich i otrzymał imię swojego przywódcy. Ironia historii polega na tym, że nigdy oficjalnie nie przyjęła stanowiska Nestoriusza w sprawie natury Chrystusa, ani też nie zaakceptowała rzekomej herezji, za którą został wygnany wiele pokoleń wcześniej. Kościół asyryjski zawsze znajdował się na marginesie społeczeństwa perskiego, niezależnie od tego, czy społeczeństwo było zoroastryjskie, czy muzułmańskie. Ten zmniejszony i elastyczny status być może wyjaśnia, w jaki sposób religia asyryjska tak łatwo spenetrowała inne grupy ludzi i granice polityczne. Zakres jego misji jest niezwykle jak na tak małą grupę wierzących: ich wspólnoty rozprzestrzeniły się w ciągu 300 lat na Indie, Sogdianę, Turkiestan, Turfan, Mandżurię, Syberię i Chiny.

Nowa komedia

Nowa Komedia odnosi się do starożytnych greckich komedii teatralnych stworzonych i wystawianych w epoce, w której Macedończycy rządili Grecją – mniej więcej 320–260 p.n.e. Rewolucje w stylu życia tego okresu umożliwiły zmianę rozrywki. Postacie w tych komediach były zazwyczaj rysowane z mas zwykłych ludzi, w przeciwieństwie do wcześniejszych sztuk, które zawierały karykatury bogatych, sławnych lub rządzącej elity. W tym okresie powstało wiele setek, a może nawet tysięcy komedii, ale tylko nieliczne przetrwały do dziś. Wszystkie greckie przedstawienia teatralne wywodzą się z religijnych obrzędów ku czci Dionizosa, znanego również jako Bachus, boga, który wędrował po świecie, za którym podążały rzesze oszalałych kobiet. Kobiety te, zwane menadami (od których pochodzi określenie mania), brały udział w dzikich obrzędach orgiastycznych. Symbolem boga był tyrs, falliczna laska zwieńczona dużą szyszką i owinięta bluszczem lub winoroślą. Pierwotnie święta ku czci Dionizosa miały formę choreograficznych tańców wykonywanych przez chór. To przekształciło się w oczyszczające przedstawienia tragedii, słowo, które dosłownie oznacza „kozią odę”, a koza jest symbolem Dionizosa. Tragedie stopniowo przekształciły się w sztuki z aktorami i stylizowane formaty, ale refren pozostał. Niektórzy uważali, że chór reprezentuje wolę i opinie społeczeństwa, podczas gdy inni wierzyli, że chór reprezentuje siły nadprzyrodzone. Według niektórych najstarsze znane komedie powstały jako przerwa między tragediami lub między częściami jednej tragedii, w której przesadne postacie ośmieszały tragedię w parodii, która ściśle odpowiadała formie, kostiumom i maskom samej tragedii.

Inni twierdzą, że komedia powstała z szorstkich żartów dionizyjskich biesiadników w procesji przed przedstawieniem tragedii. Z jednego lub obu źródeł wkrótce powstały całe komiksy. Nazywa się je Starą Komedią, nawiązując do komedii wystawianych w okresie rozpoczynającym się od ustanowienia demokracji przez Peryklesa, około 450 r. p.n.e. Znani autorzy, tacy jak Arystofanes (którego Chmury wyśmiewały Sokratesa) wyśmiewali i robili satyry (słowo pochodzące od satyrów poświęconych Dionizosowi) na temat wszystkich aspektów greckiego społeczeństwa, zwłaszcza słynnych i najbardziej zasłużonych obywateli. Kontrastuje to z tragedią, w której główni bohaterowie byli trzymani do naśladowania i okazywali się prawie doskonali, niż mieli tragiczną wadę. W Starej Komedii głównymi bohaterami były przesadzone błazny, które mówiły i popełniały wszelkiego rodzaju nonsensy. Żaden aspekt społeczeństwa nie był święty w tych komediach, a często nawet sami bogowie byli wyśmiewani. Następną ważną ewolucją komedii była środkowa komedia, która zredukowała lub wyeliminowała refren, wyśmiewała osoby prywatne, a nie publiczne, i często zawierała wątki obracające się wokół intrygi stworzonej przez bohaterów. Styl ten panował od końca wojny peloponeskiej do podboju Grecji przez Macedonię. Od około 388 do 322 p.n.e. Nowa Komedie wyewoluowała z Średniej Komedii, kiedy bunt Aten przeciwko rządowi Macedonii nie powiódł się, a wolność słowa została utracona przez Ateńczyków i ich sztuk. Nowe komedie zwykle skupiały się na roli przypadku w codziennej walce przeciętnego obywatela o przetrwanie. Spektakl miał się rozpocząć i odkryć, że życie bohaterów stało się dość burzliwe, ale w ostatnim akcie przypadek rozwiązałby trudności na korzyść bohaterów. W tych sztukach obfitują błędne tożsamości, przebrania i komiczne błędy. W formacie Nowe Komedie były zazwyczaj podzielone na trzy lub częściej pięć aktów. Często występowały przerywniki między aktami komedii, takimi jak nasze współczesne programy w przerwie. Gdyby refren pojawił się gdziekolwiek w Nowej Komedii, refren byłby ściśle ograniczony do takiego przerywnika. Menander (342-292 p.n.e.), Filemon (ok. 368-267 p.n.e.) i Diphilus (ok. 360-290 p.n.e.) byli trzema najbardziej znanymi autorami sztuk komicznych tej epoki. Z dzieł tych autorów przetrwało tylko kilka z 99 sztuk ateńskiego Menandra. Jego dzieło Dysklos (Zrządca) zostało odkryte na egipskim papirusie znalezionym w 1959 roku. Wśród wielu sztuk Menandra, które istnieją tylko we fragmentach, znajdują się takie tytuły jak The Farmer, Aspis, Phasma, The Shorn Woman (Perikeiromene) i The Hero . Filemon był głównym rywalem Menandra i przez wielu współczesnych krytyków uważany był za lepszego. Filemon dożył 99 lat i napisał 97 sztuk. Wiele z tego, co wiemy o tych trzech poetach, pochodzi od rzymskich uczonych, którzy cytowali i komentowali ich dzieła, oraz od rzymskich dramaturgów, takich jak Terencjusz i Plaut, którzy dostosowali te greckie komedie do własnej kultury. Nowa Komedie wywarła ogromny wpływ nie tylko na dramaty rzymskie, ale także na komedie romantyczne średniowiecza, a także na sztuki Szekspira, które pod względem formalnym przypominają fabułę Nowych Komedii.

Nowe Królestwo, Egipt

Ta epoka została nazwana „Imperium Egiptu”, kiedy armie egipskie dotarły i przekroczyły rzekę Eufrat na północy i pomaszerowały w głąb Nubii. Władcy XVIII dynastii (1550-1295 p.n.e.) prowadzili politykę energicznej ekspansji, tworząc imperium, które faraonowie XIX dynastii (1295-1186 p.n.e.) byli w stanie utrzymać. Skupiała się raczej na handlu niż wojsku, mając na celu ułatwienie kontroli szlaków handlowych i wydobywanie zasobów podbitych terytoriów. Miejscowi książęta rządili pod nadzorem urzędników egipskich; ich synowie zostali zabrani do Egiptu, aby wychowali się w królewskim domu, a ich córki do królewskiego harem. Nubijskie złoto, drewno i metale z Syrii i Palestyny, handel na Morzu Egejskim i regularne daniny podtrzymywały dziewiętnastą dynastię. Po upadku słabszej XX dynastii Egipt powoli pogrążył się w długim zmierzchu. W ostatniej fazie Drugiego Okresu Przejściowego (1650-1550 p.n.e.) z Teb rządziła rodzima dynastia egipska. Do 1550 r. p.n.e. ich wpływ rozciągał się od Qis w środkowym Egipcie do pierwszej katarakty: na północ od Qis panował hyksoski książę Avaris, a tubylcza dynastia nubijska rządziła z Kery nad trzecią kataraktą. W powtórce z początków Państwa Środka fundamenty Nowego Państwa położyli władcy tebańscy, przede wszystkim Kamose (1555-50 p.n.e.) i

jego brat Ahmose (1550-25 p.n.e.), uznawany za pierwszego króla XVIII dynastia. To Kamose skarżył się, że jego rządy nic nie znaczą, podczas gdy jest „związany z Azją i Nubijczykiem”. Dotarł daleko na południe aż do Drugiej Katarakty i ustanowił nowy urząd namiestnika Nubii, „Syna Króla Kusz”. Rozpoczął serię kampanii przeciwko Hyksosom, które zakończyły ich rządy w Avaris i ponownie zjednoczyły Egipt. Ahmose umocnił granice Egiptu w Nubii i Syrii oraz umocnił swoje rządy w kraju. XVIII dynastię najlepiej widać przez pryzmat kilku niezwykłych faraonów. Tutmosis I (1504-1492 p.n.e.), niekrólewski, zastąpił Amenhotepa I bez zmian dynastycznych. W ciągu jego krótkiego panowania seria udanych wypraw do Nubii i Syrii zdefiniowała wczesne imperium Egiptu. Totmes I powiększył i ufundował świątynię Amona w Karnaku, praktykę kontynuowaną przez jego następców, która doprowadziła do bogactwa i potęgi kapłaństwa Amona dorównującego faraonowi. Totmes II poślubił swoją przyrodną siostrę, słynną Hatszepsut. Jego życie było krótkie, a jego młody syn z konkubiny został Totmesem III (1479-1427 p.n.e.). Przez dwa lata Hatszepsut, „najważniejsza ze szlacheckich kobiet”, zadowolana się regentką swojego siostrzeńca, ale wkrótce przyjęła królewskie atrybuty, a nawet została przedstawiona jako mężczyzna. W Egipcie rządziły inne kobiety, ale ona jest najbardziej znana, głównie ze swojej wspaniałej świątyni grobowej w Deir el-Bahri. Płaskorzeźba z tej świątyni przedstawia okoliczności jej boskich narodzin, gdy bóg Amon odwiedza jej matkę, królową Ahmose. Jej grób znajduje się w Dolinie Królów, ulubionym miejscu pochówku faraonów Nowego Państwa. Po jej śmierci dziedzictwo objął Totmes III. W ciągu 32 lat swoich wyłącznych rządów okazał się energicznym i biegłym dowódcą wojskowym, awansując do Piątej Katarakty w Nubii. Przeprowadził 17 kampanii w Syrii, przekraczając nawet Eufrat. Zdobył strategiczne miasta Joppa i Megiddo i zdecydowanie podporządkował miasto Kadesz egipskiej dominacji. Wojny te miały na celu grabież, daninę i przyszły pokojowy handel, a nieustanna aktywność Totmesa III zapewniła Egiptowi dobrobyt. Jego działalność budowlana rozciągała się na cały Egipt. Jego grobowiec w Dolinie Królów zawiera komplet wizerunków i towarzyszący im tekst Księgi tego, co jest w Zaświatach, opowiadającej o nocnej podróży boga słońca Ra. Amenhotep II (1427-1400 p.n.e.) podążył za energicznym ojcem do Syrii i Nubii. Te kampanie jego pierwszych 10 lat oznaczają koniec konsolidacji imperium egipskiego. Panowanie Totmesa IV zapoczątkowało kojarzenie króla z bogiem słońca Ra i połączenie Ra z Amonem jako bóstwem najwyższym Amon-Ra. Również królewskie kobiety zyskały na znaczeniu w rolach „matki króla” i „wielkiej królewskiej żony”. XVIII dynastia osiągnęła swój szczyt we wspaniałym bogactwie Amenhotepa III, który panował przez prawie 40 pokojowych i pomyślnych lat. Dwa duże posągi tego króla stoją żałośnie obok turystycznej drogi do Doliny Królów, jedynej pozostałości jego świątyni grobowej. Wydaje się, że każda klasa Egipcjan prosperowała, a Amenhotep III był później czczony jako bóg płodności. Kult boga słońca nasilił się w Tebach, a nabożeństwo koncentrowało się na Atenie, słonecznym dysku lub kuli, jako dawcy życia. Po Amenhotepie III przyszedł na świat jego drugi syn, Amenhotep IV (1352–36 p.n.e.). Początkowo rządził z Teb i nie zakłócał tradycyjnego życia religijnego. Kult Słońca osiągnął punkt kulminacyjny za jego panowania: Aten był przedstawiany z promieniami kończącymi się na dłoniach trzymających ankh, symbol życia. W piątym roku swego panowania nagle nakazał budowę stolicy w miejscu w środkowym Egipcie, el-Amarna, zwanym Akhetaton, „Horyzontem Atona”, gdzie w dziewiątym roku przeniósł się dwór. Jego zmiana imienia na Echnatona, „sługa Atona”, oznaczała jego całkowite odrzucenie innych bogów, zwłaszcza Amona. Słynna żona Echnatona, Nefertiti, odgrywała równą rolę ze swoim mężem. Sielanka Amarna trwała tylko do jego śmierci w 1336 roku p.n.e. Chłopiec-król Tutanchaton został przeniesiony do starożytnej stolicy w Memfis, a jego imię zmieniono na Tutenchamon, co było wyraźnym powrotem do dawnych zwyczajów i bogów Egiptu, zwłaszcza Amona. Włożono ogromny wysiłek w wymazanie okresu amarneńskiego z historii Egiptu i wymazanie pamięci o Echnatonie. Tutenchamon zmarł po 10 latach, prawdopodobnie z przyczyn naturalnych. Paradoksalnie, ten mało znany nastolatek jest najbardziej znanym królem Egiptu dzięki odkryciu jego nietkniętego grobowca w 1922 roku. Panowanie niekrólewskich Aya i Horemheba zakończyło XVIII dynastię. Następcą Horemheba został Ramzes I, bliski doradca i oficer wojskowy. Był

założycielem dziewiętnastej Dynastii (1295-1186 p.n.e.). Dynastię tę definiuje 67-letnie panowanie jego wnuka Ramzesa II (1279–12 p.n.e.). Ramzes (zrodzony z Ra) był postacią ponadnaturalną, która wypełniła Egipt swoimi posągami, zapisała swoje kampanie wojenne na ścianach świątyń i zbudowała na skalę niezrównanej wspaniałości. Jego ogromna świątynia grobowa, Ramesseum, stoi na Zachodnim Brzegu w Tebach. Jego największym pomnikiem jest świątynia wykuta w górskich klifach w Abu Simbel nad Drugą Kataraktą. Zostało uratowane przed podnoszącymi się wodami Jeziora Namera w latach 60. XX wieku dzięki międzynarodowym wysiłkom i wraz z Gizą i Karnakiem pozostaje głównym stanowiskiem archeologicznym. Dwa ogromne posągi Ramzesa flankują wejście. Ramzes zbudował rezydencję w Piramesse w Delcie, skąd pochodziła jego rodzina. Wydarzenia biblijnego Exodusu są tradycyjnie z nim kojarzone, bez wielu dowodów. Jego pierwsza i ukochana „wielka królewska żona” to była Nefertari, której wspaniały grobowiec w Dolinie Królowych został starannie odrestaurowany. Ojciec ponad 100 synów i córek, kilku jego synów z jego głównych żon zajmowało wysokie stanowiska. Zmarł w wieku około 92 lat i został pochowany w Dolinie Królów. Mumia Ramzesa pozostaje w dobrym stanie w Muzeum Kairskim. Przeżył 12 swoich synów, a jego następcą został trzynasty, Merneptah, już po sześćdziesiątce. W ciągu swoich 10-letnich rządów Merneptah podbił Libijczyków i wysłał wyprawy wojskowe do Nubii i Palestyny. Po Merneptahu sporna sukcesja zapoczątkowała ostatnie cztery krótkie rządy XIX dynastii, kończące się na królowej Twosret. Początki XX dynastii (1186-1069 p.n.e.) pozostają niejasne: od jej drugiego faraona, Ramzesa III, wszyscy jej władcy nosili imiona Ramzes. Ramzes III panował przez 31 lat i był ostatnim potężnym faraonem. Z powodzeniem uniemożliwił ludom morza wejście do Egiptu, ale rządził Egiptem, którego wpływy za granicą zmalały. W kraju wielowiekowa polityka obdarowywania głównych świątyń, zwłaszcza świątyni Amona-Ra w Karnaku, doprowadziła do powstania duchowieństwa, którego władza polityczna i ekonomiczna dorównywała faraonowi. Podczas 28-letniego panowania ostatniego faraona, Ramzesa XI, arcykapłana Amona w Karnaku, Herhor, przyjął kilka tytułów królewskich i był faktycznym władcą Górnego Egiptu. Królewskie grobowce w Dolinie Królów zostały splądrowane, a królewski wysłannik władcy Byblos, Wenamun, został przyjęty z niewielką uprzejmością. Potęga Amona-Ra ostatecznie przyćmiła potęgę faraonów, a epoka imperialna Egiptu pogrążyła się w upadku i chaosie społecznym.

Nicejski, Sobór

Chrześcijaństwo na początku IV wieku n.e. stanowiło złożone spektrum wierzeń, których wyznawcy borykali się z dodatkowym problemem, jakim była nielegalność ich religii w Cesarstwie Rzymskim. Konstantyn Wielki uznał chrześcijaństwo za legalną religię w 313 roku n.e. w Cesarstwie Zachodniorzymskim. Wraz ze zjednoczeniem cesarstwa wschodniego i zachodniorzymskiego przez Konstantyna w 324 r. podejście do rosnącej populacji chrześcijan i implikacji jej teologicznej różnorodności i sporów stało się kwestią interesu narodowego. U podstaw tej chrześcijańskiej różnorodności leżał spór teologiczny dotyczący boskości Syna Bożego, która rozwinęła się w Aleksandrii. Biskup Aleksander z Aleksandrii sformułował tradycyjną teologię w nieco nowatorskich formułach. Podkreślił, że Słowo odwiecznie pochodzi od Ojca i że jeśli słuszne jest nazywanie Boga Ojcem, Bóg zawsze musi być ojcem syna. wyraził Aleksander te myśli w hasłach typu „Zawsze Bóg, zawsze Syn”. Dla niektórych pogląd ten zagroził monoteizmowi, sugerując w efekcie istnienie drugiego współwiecznego i równego boga obok jedyne Boga. Ariusz, szanowany starszy prezbiter i kaznodzieja w Aleksandrii, został przywódcą opozycji zwanej arianizmem i zaatakował teologię Aleksandra, przedstawiając radykalizowaną wersję widzenia Boga jako absolutnej jedności poza czasem, granicami i definicją. Słowo natomiast miało być rozumiane jako zasada wielości. Bóg Ojciec, jako absolutna jedność, może zatem istnieć i istniał bez Słowa, w sytuacji, w której Ariusz i jego zwolennicy używali sloganu „Był [czas], kiedy Go [Słowa] nie było”. Dlatego Słowo nie musi istnieć, ale raczej, jak Ariusz zinterpretował Przysłów 8:22, Słowo, czyli „Mądrość”, zostało „stworzone. . . na początku.” Jednak Słowo nie było jak inne stworzenia, ponieważ w rzeczywistości Słowo było

pierwszym ze wszystkiego, co istniało stworzył, a także funkcjonował z kolei jako twórca wszystkiego, co później zostało stworzone. Na lokalnej radzie biskupów z Egiptu i Libii biskup Aleksander z Aleksandrii potępił nauki Ariusza. Sam Ariusz został zdetronizowany, ale szybko stał się przywódcą opozycji wobec teologii Aleksandra, skupionej w grupie duchownych będących uczniami i zwolennikami egzegety i męczennika Luciana z Antiochii (zm. 312 n.e.). Spór teologiczny szybko został upolityczniony, ponieważ obie strony próbowały narzucić swoje stanowisko poprzez pozyskanie powszechnych nastrojów oraz wsparcia wojskowego i politycznego. Nastąpił kryzys cywilny. W odpowiedzi na ten kryzys Konstantyn zwołał sobór wszystkich biskupów Cesarstwa Rzymskiego, który zebrał się w Nicei, aby rozstrzygnąć tę kwestię teologiczną i tym samym położyć kres niepokojom społecznym, które wywołała. Ten sobór został zainaugurowany 20 maja 325 r. Na soborze proariańscy biskupi pod przewodnictwem Euzebiusza z Nikomedii przedstawili formułę wiary wyrażającą podporządkowanie Syna Ojcu i oświadczyli, że Syn i Ojciec są ze różne natury. Euzebiusz z Cezarei, którego ortodoksja doktrynalna była wcześniej kwestionowana jako proariańska, teraz skorzystał z okazji, by uwolnić się od zarzutów i przedstawił swoją formułę wiary, która ostatecznie, z kilkoma modyfikacjami, posłużyła za podstawę dla Credo Nicejskiego. Ostatecznie przyjęte wyznanie wiary nie było nowym wyznaniem wiary, ale odzwierciedlało wyznanie chrzcielne Jerozolimy, z dodatkowym dopiskiem anatemy (przekleństwa) przeciwko ariańskiemu subordynacjonizmowi. Najważniejszym aspektem Credo jest wyraźna wzmianka, że Syn jest „z tej samej substancji” co Ojciec, wyrażona terminem *homoousios*, tłumaczonym w dzisiejszym Credo Nicejskim jako „zrodzony, a nie stworzony”. Wstawienie tego terminu było prawdopodobnie motywowane faktem, że Ariusz go odrzucił. Ariusz podkreślał, że Ojciec jest źródłem wszelkiego stworzenia w ścisłym tego słowa znaczeniu, co oznacza, że jest także stwórcą Syna. Niektórzy biskupi mieli trudności z zaakceptowaniem filozoficznego terminu *homoousios*, ponieważ nie było to wyrażenie niespotykane w żadnym innym wcześniejszym chrześcijańskim wyznaniu wiary ani w Biblii. Dlatego dodano listę wyrażeń „Bóg z Boga, światłość ze światłości, prawdziwy Bóg z prawdziwego Boga”, przed słowem *homoousios*. Bezpośrednio po terminie *homoousios* w wyznaniach wiary następuje wyjaśnienie „to znaczy jedno istnienie z Ojcem”, aby podkreślić równą boskość Ojca i Syna. Oprócz próby rozwiązania kontrowersji ariańskiej, Sobór Nicejski miał w swoim porządku obrad inne punkty. Datę obchodów święta Wielkanocy ustalono na pierwszą niedzielę po pierwszej wiosennej pełni księżyca, aby rozstrzygnąć spór o Quartodecymana. Quartodecimans postanowili, że Wielkanoc powinna być obchodzona 14 dnia pierwszego miesiąca wiosny, ponieważ była to historyczna data zmartwychwstania Chrystusa. W 20 kanonach poruszono szereg kwestii dotyczących hierarchii kościelnej w cesarstwie. Najważniejszym z nich było zdefiniowanie jurysdykcji Rzymu, Konstantynopola, Aleksandrii, Antiochii i Jerozolimy. Decyzja o postawieniu Konstantynopola, miasta zwanego Nowym Rzymem i rezydencji cesarza Konstantyna, na równi ze Starym Rzymem i nad starszą stolicą Aleksandrii stworzyła napięcia kościelne, które przyczyniłyby się do rozłamu Kościoła w okresie chrystologicznym Kontrowersje V wieku. Wyniki i skutki Soboru Nicejskiego obejmowały z jednej strony stworzenie powszechnego wyznania wiary chrześcijańskiej, próbę zorganizowania Kościoła w spójną strukturę administracyjną oraz określenie jego praw i obowiązków w odniesieniu do państwa rzymskiego. Jednak credo, które powstało na soborze, nie zlikwidowało kontrowersji ariańskiej ani nie rozstrzygnęło kluczowych kwestii relacji między Ojcem a Synem oraz między Bóstwem a człowieczeństwem Chrystusa. Credo nicejskie nie obowiązywało wszystkich biskupów chrześcijańskich. Zostało zmodyfikowane na soborze w Konstantynopolu (381), który dodał języka, aby wyraźniej określić boskość Ducha Świętego. Dopiero na Soborze Chalcedońskim (451) stało się wiążące przyjęcie nicejskiego (konstantynopolitańskiego) wyznania wiary. Nicejski był krokiem, ale tylko pierwszym, w kierunku zjednoczonego wyrazu wiary chrześcijańskiej i stworzenia Kościoła jako zintegrowanej i hierarchicznej administracji.

Niniwa

Mimo całej uwagi, jaką poświęca się Niniwie w żydowskiej Biblii, nie była ona stolicą Asyrii aż do kilku ostatnich dziesięcioleci imperium asyryjskiego w VII wieku p.n.e. Najwcześniejsza biblijna wzmianka o mieście znajduje się w kilku pierwszych rozdziałach Księgi Rodzaju, gdzie jest powiedziane, że Nimrod, „potężny myśliwy”, założył Niniwę, a także założył Babilon, nemezisowe państwo-miasto Niniwa. Ruiny Niniwy znajdują się we współczesnym Mosulu w Iraku. Tam rzeka Khosar wpada do Tygrysu, zapewniając naturalną ochronę starożytnej Niniwie. Są trzy powody, dla których lokalizacja była korzystna. Po pierwsze, wody Khosaru można było skierować do fos otaczających potężne mury miejskie. Po drugie, tereny wokół Niniwy były bogate pod względem rolniczym i produktywny, na południe od podnóża kurdyjskiego. Po trzecie, szlaki handlowe przecinały ten obszar, biegnąc na północ i południe wzdłuż rzeki Tygrys oraz na wschód i zachód wzdłuż podnóża. Miasto było jednym z czterech skupisk ludności starożytnej Asyrii (pozostałe to Aszur, Kalach i Arbela), ale wcześniej było znane ze swojego związku z Isztar, boginią miłości i wojny. W szczytowym okresie zamieszkiwało go ponad 175 000 ludzi, czyli prawie trzy razy więcej niż Calah. Pierwsze wzmianki archeologiczne pochodzą z czasów akadyjskich (2400 p.n.e.) i mówią o królu o imieniu Manisztuszu, który odrestaurował tam świątynię Isztar. Pisma mówią o innych królach, którzy najechali na chwałę Isztar 400 lat później. Dopiero 300 lat później miasto-państwo Ashur odebrało miasto Mittani i zaczęło tworzyć przerażające imperium asyryjskie. Salmanasar I (ok. 1260 p.n.e.) i Tiglat-Pileser I (ok. 1100 p.n.e.) ustanowili Niniwę swoimi królewskimi rezydencjami. Asyryjczycy kontynuowali tradycje Niniwy Isztar przez wszystkie okresy swojej hegemonii. Miasto zyskało na znaczeniu jako centrum imperialne. Jeden z wielkich cesarzy neoasyryjskich, Sennacheryb, który około 700 roku p.n.e. prawie podbił Jerozolimę, uczynił Niniwę swoją stolicą. Prowadził bogaty program budowlany: jednym z jego słynnych projektów było kopanie akweduktów i kanałów - jeden długi na 32 mile - do nawadniania miejskich ogrodów i parków; innym była budowa ogromnych murów miejskich i bram, które nadal częściowo stoją. Cesarze, którzy poszli za nim, przewodzili dniom chwały Asyrii. Odkryto ogromny zbiór tabliczek z bibliotek Niniwy, dzięki czemu literatura asyryjska jest lepiej znana niż dzieła jakichkolwiek starożytnych ludów semickich z wyjątkiem Hebrajczyków. W 612 p.n.e. Kronika babilońska podaje, że koalicja Medów, Babilończyków i Scytów zdobyła miasto i pokonała imperium asyryjskie, co zdumiewało ludy Żyznego Półksiężycza. Niniwa podupadła, a za czasów greckiego historyka Ksenofonta (401 p.n.e.) miasto było nie do poznania. O tym, że Asyria była przerażona i znienawidzona, można zobaczyć w wielu księgach żydowskiej Biblii, gdzie zniszczenie Asyrii jest niemal radośnie ogłaszane. Ta niechęć do Asyrii jest również najbardziej wyrazista w Księdze Jonasza, biblijnego proroka, który nakazał głosić zbawienie Niniwie. Dopiero gdy wieloryb połknął Jonasza, prorok ustąpił i odszedł. Dziś teren, na którym pochowana jest Niniwa, Tell Nebi Yunus, dosłownie oznacza „Wzgórze Proroka Jonasza”, a najpierw nestoriańscy chrześcijanie, a potem muzułmanie wzniesli tam główną świątynię ku jego czci.

Nubia

Egipt dostarcza najwcześniejszych historycznych wzmianek o północnym Sudanie, krainie Kush w pierwszej katarakty. Egipska nazwa Nubii brzmiała Kush, co oznacza „nieszczęśliwy”. Kush obejmował współczesny północny Sudan i południowy Egipt. Nubia była miejscem spotkania cywilizacji afrykańskiej i śródziemnomorskiej. Nubia była czasami pod Egiptem, czasami niepodległa i jest zamieszkała od 60 000 lat. Do ósmego tysiąclecia p.n.e. ludzie neolitu prowadzili osiadły tryb życia w ufortyfikowanych wioskach z cegły mułowej. Polowali, łowili ryby, zbierali zboże i paśli bydło. Mieli kontakt z Egiptem przez Nil. Nubijskie miasto Kerma produkowało ceramikę już 8000 p.n.e., wcześniej niż w Egipcie. Nubia była bogata w minerały i złoto potrzebne do budowy świątyń i grobowców. W połowie V tysiąclecia p.n.e. obfita sawanna i jeziora w środkowym Sudanie umożliwiły Nubijczykom zamieszkałym w tym regionie osiadłe życie z rolnictwem i udomowieniem zwierząt. Pierwsi Nubijczycy zajmowali się kultem bydła, podobnym do tego, który można znaleźć w Sudanie i innych częściach

dzisiejszej Afryki. Około 2400 p.n.e. kultura neolityczna przekształciła się w kulturę Kerm, a Kusz prosperował dzięki handlowi hebanem, kością słoniową, złotem, kadzidłem i zwierzętami do Egiptu. Do 1650 r. p.n.e. Kerma była miastem-państwem z terytorium rozciągającym się od pierwszej do czwartej katarakty. Potęga Kermy dorównywała sile Egiptu. Z biegiem czasu rozwinął się handel między Kuszem a Egiptem, z egipskim handlem zbożem na kuszycką kość słoniową, kadzidło, skóry i karneol. Okresowe wyprawy wojsk egipskich do Kusz nie przyniosły stałej obecności aż do Państwa Środka (2100–1720 p.n.e.). W tym czasie Egipcjanie zbudowali forty, aby chronić transporty złota wydobywanego w Wawacie. Od czasów Starego Państwa (2700–2180 p.n.e.) przez 2000 lat Egipt dominował gospodarczo i politycznie nad centralnym regionem Nilu. Nawet w czasach osłabienia potęgi Egiptu wpływy religijne i kulturowe Egiptu pozostawały silne w Kusz. Koczowniczy Azjatyccy Hyksosi podbili Egipt około 1720 r. p.n.e., kończąc Państwo Środka, niszcząc forty na Nilu i zerwanie więzi z Kush. W Karmah rozwinęło się rdzenne królestwo. W 1500 p.n.e. Nubia spadła do Egiptu, który ustanowił imperium rozciągające się od Eufratu w Syrii do Piątej Katarakty. Faraonowie Nowego Królestwa rządili przez ponad 500 lat. Egipska potęga odnowiła się wraz z Nowym Królestwem (ok. 1570–1100 p.n.e.), a Kusz stał się egipską prowincją dostarczającą złota i niewolników, a dzieci miejscowych wodzów traktowano na dworze egipskim jako zakładników, aby zapewnić lojalność wodzów. Jako prowincja Egiptu Kusz stał się atrakcyjny dla egipskich osadników, w tym kupców, personelu wojskowego, urzędników państwowych i księży. Elita kuszycka przeszła na język, kulturę i religię egipską, zachowując egipską kulturę i religię nawet podczas egipskiego schyłku, a świątynie egipskich bogów pozostawały w użyciu aż do nadejścia chrześcijaństwa. Egipt był słaby i podzielony w XI wieku p.n.e., a Kusz uzyskał autonomię na następne 300 lat. Niewiele wiadomo o tym okresie, ale Kusz ponownie pojawił się jako niezależne królestwo w VIII wieku p.n.e. Kuszycki podbili Górny Egipt w 750 p.n.e. i cały Egipt pod koniec stulecia, rządząc Kusz i Tebami przez około 100 lat. Egipt okupował Nubię przez około 500 lat. Następnie w 856 p.n.e. Nubia pod panowaniem dwudziestej piątej dynastii rządziła Egiptem. Dynastia Napata była znana jako dynastia etiopska, co czyni ją wielką potęgą afrykańską, pomimo jej przywiązania do egipskiej kultury i religii. Konflikt z Asyrią w VII wieku p.n.e. doprowadził do wycofania się władców kuszyckich z Egiptu do ich stolicy Napaty. W 713 p.n.e. Do władzy doszedł król Shabaka z Kusz. Kontrolował dolinę Nilu do Deltę. Jego dynastia upadła przez Asyrię. W 590 p.n.e. najazd Egiptu doprowadził do przeniesienia stolicy do Meroe, a Egipt znalazł się pod panowaniem perskim, greckim i rzymskim w kolejnych stuleciach. Odizolowany od Egiptu Kusz rozwinął własną kulturę, której szczyt przypadł na III i II wiek p.n.e. Bliskość czarnej Afryki przejawiała się we wzroście wpływów cywilizacji kuszyckiej. Swoją biżuterię wzorowali na stylach afrykańskich. Meroë miała wybierane królestwo, a sukcesja była pod silnym wpływem królowej matki. Władcy Meroe kontynuowali egipskie praktyki wznoszenia steli jako zapisów ich wyczynów i używania piramid jako grobowców. Królestwo w Meroe cieszyło się scentralizowanym systemem politycznym zdolnym do wprowadzenia razem dużą liczbę rzemieślników i robotników potrzebnych do projektów budowlanych. Wciąż nierozszyfrowane pismo meroickie, które zastąpiło egipskie hieroglify w I wieku p.n.e. była adaptacją egipskiego systemu pisma. Meroe prosperowało dzięki handlowi i handlowi, zwłaszcza po wprowadzeniu wielbłąda do Afryki w II wieku p.n.e. i równoczesny rozkwit afrykańskiego handlu karawanami. Meroe odniosła korzyści z dostępu do Morza Czerwonego. Słynął z ceramiki, tkaniny i biżuterii. Królestwo wykorzystywało również wodę z Nilu i drzewa akacjowe (węgiel drzewny) do wytapiania żelaza na włócznie, strzały, topory i motyki. Rozwinęła rolnictwo i irygację w regionie tropikalnym. W religii Kusz czcił egipskich bogów państwowych, ale także własnych regionalnych bogów, w tym Apederneka, boga Iwa. Z biegiem czasu północny Kusz, siedziba religijnego centrum Napaty, padł ofiarą drapieżnych nomadów, Blemmyów. Niemniej jednak Meroë utrzymywał kontakt ze światem śródziemnomorskim przez Nil, zajmował się arabskimi i indyjskimi kupcami na wybrzeżu Morza Czerwonego i zaczął uwzględniać wpływy kultury hinduskiej i hellenistycznej. Meroe miał sporadyczne tarcia z Egiptem. W 23 p.n.e. Meroë najechał Górny Egipt, prowadząc do Rzymu odwet,

zrównanie z ziemią Napaty. Rzymianie uważali te tereny za zbyt biedne do kolonizacji, więc armia opuściła je. Meroë zaczęło podupadać w I lub II wieku n.e. z powodu wojny z rzymskim Egiptem i upadku jego tradycyjnych gałęzi przemysłu. Produkcja żelaza wyczerpała lasy akacjowe, a wylesianie spowodowało utratę urodzajności na ziemi. Nobatae byli wojownikami jeżdżącymi na koniach i wielbłądach, którzy w II wieku n.e. okupowali zachodni brzeg Nilu w północnym Kusz. Początkowo sprzedawali ochronę ludności meroickiej. Potem zawarli małżeństwa i stali się wojskową arystokracją. Aż do około V wieku otrzymywali dotacje od rzymskiego Egiptu, który wykorzystywał Meroe jako barierę między sobą a Blemmyami. W tym okresie Meroe skurczyło się, gdy władzę przejęło abisyńskie państwo Aksum. W 350 roku Ezana, król Aksum, najechał Meroe. Do tego czasu Meroici ustąpili już miejsca Noba. W szóstym wieku Meroe było domem dla trzech kolejnych państw: Nobatia, czyli Ballanah, na północy, ze stolicą w Faras we współczesnym Egipcie; Muqurra w centrum, ze stolicą w Dunqulah; i Alwa na południu, ze stolicą w Sawba. We wszystkich trzech miastach rządili wojowniczy arystokraci, ale dworscy urzędnicy stylizowali się na model bizantyjski. Królestwa nubijskie nawróciły się na chrześcijaństwo w VI wieku. Formą chrześcijaństwa przyjętą przez władców nubijskich było chrześcijaństwo monofizyckie, wersja koptyjska, a duchową głową kościoła nubijskiego był koptyjski patriarcha Aleksandrii, który miał silny wpływ na kościół i potwierdzał prawowitość każdego władcy. Monarcha w zamian chronił interesy kościoła. Królowa matka zachowała meroickie prawo do decydowania o sukcesji, umożliwiając wstąpienie na tron niekrólewskich wojowników poprzez małżeństwo. Wraz z przejściem na chrześcijaństwo Nubia przywróciła więzi kulturowe i religijne z Egiptem oraz odnowiła kontakty z cywilizacją śródziemnomorską. Język nubijski wyparł liturgię grecką, ale język koptyjski pozostał powszechny zarówno w działalności religijnej, jak i świeckiej. Wpływy języka arabskiego rosły od VII wieku, zwłaszcza w świecie handlu. Chrześcijańskie królestwa nubijskie osiągnęły swój najwyższy dobrobyt i potęgę militarną w IX i X wieku. Arabska dominacja w Egipcie utrudniła Nubijczykom dostęp do koptyjskiego patriarchy i zakończyła dopływ duchowieństwa wyszkolonego w Egipcie, powodując izolację nubijskich chrześcijan od reszty chrześcijaństwa. Islam zmienił Sudan i podzielił południe od północy. Promował także rozwój polityczny, gospodarczy i edukacyjny wśród swoich wyznawców, głównie w miejskich centrach handlowych. Islam zaczął się rozprzestrzeniać wkrótce po śmierci Mahometa w 632 roku. Islam nawrócił arabskie plemiona i miasta, a armie arabskie zaczęły szerzyć islam w Afryce Północnej w pierwszym pokoleniu po śmierci Mahometa. W ciągu 75 lat Afryka Północna była muzułmańska. Podbój Nubii rozpoczął się od inwazji w 642 i ponownie w 652, kiedy to Arabowie oblegali Dunqulah (Dongala) i zniszczyli jego katedrę. Nubijczycy odmówili poddania się, więc Arabowie zaakceptowali zawieszenie broni i wycofali się. Nubijczycy i Arabowie mieli kontakty na długo przed powstaniem islamu, a proces arabizacji trwał około 1000 lat. Powszechne były małżeństwa mieszane i wymiana wartości kulturowych. Po niepowodzeniu pierwszych prób podboju militarnego, arabski dowódca w Egipcie, Abd Allah ibn Saad, ustanowił pierwszy z serii traktatów, które obowiązywały przez prawie 600 lat. Arabskie rządy w Egipcie oznaczały pokój z Nubią. Okresowo Egiptem rządili nie-Arabowie, co powodowało konflikty. Arabowie chcieli handlu i pokoju, a traktaty ułatwiały podróżowanie i handel między nimi. Handel kwitł, a Arabowie wymieniali konie i wytwarzali towary na kość słoniową, gumę arabską, klejnoty, złoto i bydlę.

Najazdy perskie

Wojny perskie lub wojny grecko-perskie były ciągiem konfliktów między zmieniającymi się sojuszami państw greckich i imperium perskiego. Wojny toczono o kontrolę nad strategicznie ważnymi terytoriami, decydując również o tym, czy na Morzu Egejskim dominowała kultura grecka czy perska. W wyniku zwycięstw w bitwach pod Salaminą i Maratonem Grecy byli w stanie oprzeć się przeważającej sile roboczej i zasobom Persów. Gdyby było inaczej, demokratyczne i filozoficzne tradycje starożytnej Grecji, które tak bardzo ukształtowały zachodnią świadomość, mogłyby zostać opóźnione lub nawet stłumione. W VI wieku p.n.e. Królowie perscy, w tym Cyrus II i Kambyzes II,

rozszerzyli perskie posiadłości na wybrzeżu Anatolii i zaanektowali szereg greckich kolonii i osad na wyspach. Proces ten nasilił się za panowania Dariusza I, który wstąpił na tron w 522 r. p.n.e. i ostatecznie zainspirował Rewoltę Jońską, która trwała od 500 do 494 p.n.e., podczas której powstawały różne podboje Persów i próbowano ogłosić niepodległość. Ostatecznie bunt został stłumiony, ale fakt, że Ateny wysłały niewielką siłę morską na wsparcie rebeliantów, dał pretekst do późniejszej próby ekspansji panowania perskiego w Europie. Wojska perskie wylądowały na północny wschód od Aten w 490 r. p.n.e. w okolicach Maratonu. Tam spotkały ich ateńskie siły liczące około 10 000 żołnierzy wraz z niektórymi ich sojusznikami. Ateńczycy pod dowództwem Miltiadesa znaleźli Persów bez ich dużej kawalerii i szybko ich zaatakowali i pokonali. Persowie uciekli i wrócili do Azji Mniejszej. Następcą Dariusza został Kserkses, który przystąpił do mobilizacji ogromnych sił inwazyjnych, przygotowanych w 479 r. p.n.e. Siła poruszała się tylko w nieporęczny sposób, i chociaż Grecy byli przerażeni tym, co może osiągnąć, mieli czas, aby przygotować się na jego nadejście. Liga Obrony została utworzona i kierowana wspólnie przez Ateny i Spartę, przy czym pierwsza dowodziła morzem, a druga lądem, zgodnie z ich wojskową i możliwościami logistycznymi. W obu przypadkach Grecy mieli ogromną przewagę liczebną. Persowie musieli jednak radzić sobie ze znacznymi problemami z zaopatrzeniem, zmuszając swoje statki do utrzymywania kontaktu z siłami lądowymi. Spartanie wysłali swoją słynną piechotę hoplitów, aby stawić czoła Persom na przełęczy pod Termopilami. Wytrzymali ciągły atak Persów, wspomagany przez wąski teren, który ograniczał liczbę wojsk perskich zdolnych do ataku w jednym czasie. Jednak Spartanie zostali ostatecznie pokonani, zgodnie z legendą, z powodu zdrajcy, który umożliwił Persom oskrzydlenie pozycji i atak od tyłu. Zdając sobie sprawę, że porażka była nieunikniona, król Sparty Leonidas wysłał większość z 7000 greckich żołnierzy na południe w bezpieczne miejsce, ale pozostał do samego końca ze swoimi spartańskimi żołnierzami i ich tespijskimi sojusznikami. To właśnie ta bitwa skłoniła Simonidesa do napisania monumentalnego tekstu: „Przechodniu *idź i powiedz Sparcie żeśmy tu polegli posłuzni jej prawom*” W tym samym czasie, gdy Leonidas stawiał opór armii perskiej, flota ateńska i ich sojusznicy pod wodzą Temistoklesa stanęli naprzeciw floty perskiej. Zapisano, że Temistokles dowodził 271 statkami. Persowie wysłali 200 statków, aby bezskutecznie zwabić Ateńczyków do bitwy. Zamiast tego ateńskie statki wycofały się do swojego portu, podczas gdy Persowie czekali na zewnątrz i zostali w dużej mierze zniszczeni przez potężną burzę. Pozostało wiele perskich statków, a Ateńczycy zostali przekonani do opuszczenia miasta i schronienia się w głębi lądu. Persowie spalili Ateny, ale pragnąc odnieść decydujące zwycięstwo nad armią ateńską, Kserkses dał się wymanewrować Temistoklesowi i rozmieścił swoją flotę w Cieśninie Salamińskiej, gdzie bardziej zręczni marynarze ateńscy zdołali zniszczyć perską flotę pod bliskie okolice. Resztki floty perskiej powróciły do Azji Mniejszej. Bitwa pod Salaminą oznaczała koniec drugiej inwazji perskiej, kiedy armia nie miała zaopatrzenia i była zdemoralizowana. Ostateczne zwycięstwo w bitwie pod Plataea zapewniło, że kontynent grecki będzie wolny od kolonizacji. Jednak operacje wojskowe trwały przez kilka dziesięcioleci, gdy kierowana przez Ateńczyków Liga Delijska podjęła działania morskie na całym Morzu Egejskim w celu wyzwolenia greckich kolonii kontrolowanych przez Persów. Te działania odniosły pewien sukces i skłoniły Persów do zawarcia pokoju Kalliasa w 449 p.n.e. Inwazje perskie były naprawdę znaczącymi próbami podboju i aneksji Grecji oraz przekształcenia Grecji w satrapię imperium perskiego.

Najazdy bułgarskie

Najwcześniejsze wzmianki o najazdach bułgarskich na Europę pochodzą z V wieku. W 481 roku cesarz Zenon zatrudnił bułgarskich najemników przeciwko Ostrogotom, którzy najechali naddunajskie prowincje wschodniego imperium rzymskiego. Za panowania cesarza Anastazjusza (491–518) Bułgarzy dokonali kilku najazdów do Tracji i Illyricum. W VI wieku Bułgarzy dwukrotnie najechali Półwysep Bałkański, a w 568 ich hordy napłynęły do Włoch z Europy Środkowej. Dalsze najazdy Bułgarów na dzisiejsze Włochy miały miejsce około roku 630. W tym czasie większość najazdów Bułgarów skupiała

się na ziemiach Bizancjum na południe od Dunaju. Pierwotna ojczyzna Bułgarów znajdowała się gdzieś pomiędzy północnym wybrzeżem Morza Kaspijskiego a przestrzeniami Azji Środkowej i Chin. Nazwa „Bułgar” ma pochodzenie tureckie – od słowa Bulgha, które oznacza „mieszać”. To wyprowadzenie podkreśla złożoną strukturę etniczną Bułgarów i sugeruje, że był to lud hybrydowy z rdzeniem środkowoazjatyckim, tureckim lub mongolskim połączonym z elementami irańskimi. Bułgarzy zajmowali się hodowlą bydła, zajmując się głównie hodowlą koni. Armia bułgarska była zdominowana przez szybko poruszającą się kawalerię. Często twierdzi się, że półlegendarnym przywódcą Bułgarów, Awitokholem, który rzekomo rozkazał im wkroczyć do Europy, był nikt inny jak Hun Attyla (406–453). W VI wieku Bułgarzy skonsolidowali większość swoich europejskich posiadłości w państwo zwane Wielką Bułgarią, które rozciągało się na stepie północnokaukaskim i dzisiejszej Ukrainie. Stolicą tego stanu była Phanagoria (dzisiejszy Taman w Rosji). Przywódcą Wielkiej Bułgarii był Chan Kubrat (ok. 585–650). Po jego śmierci jego pięciu synów podzieliło plemiona bułgarskie i kontynuowało najazdy na terytoria europejskie. Najstarszy syn Baian pozostał w Wielkiej Bułgarii. Drugi syn, Kotrag, przekroczył rzekę Don i osiadł na jej drugim brzegu. Potomkowie Bułgarów Kotraga lub Baiana (lub obu) są uważani za założycieli Bułgarii Nadwożańskiej w VIII wieku, która jest uważana za kulturowego i etnicznego poprzednika dzisiejszego Tatarstanu w Federacji Rosyjskiej. Czwarty syn Kubrata, Kubert, przeniósł się do Panonii, a później osiedlił się na terenach dzisiejszej Siedmiogrodu. Piąty syn, Altchek, udał się do Włoch i zajął Pentapolis niedaleko Rawenny. Trzeci syn Kubrata, Chan Asparuh (644–701), przeniósł swoją część plemion bułgarskich do południowej Besarabii i osiedlił się na wyspie u ujścia Dunaju. Stamtąd rozpoczął ataki na terytorium Bizancjum. W tym czasie Słowianie skolonizowali większość terytorium Półwyspu Bałkańskiego. Asparuh zawarł sojusz przeciwko Bizancjum z ligą siedmiu plemion słowiańskich, które zajmowały terytorium między Dunajem a pasmem górskim Bałkanów. Wkrótce Bułgarzy zaczęli osiedlać się na terenach na południe od Dunaju. Około 679 r. powstało państwo bułgarsko-słowiańskie z centrum w Pliskach (dzisiejsza północna Bułgaria). Pod wodzą Asparucha nowe państwo pokonało w 680 r. wojska cesarza Konstantyna IV. Zmusiło to Bizancjum do uznania w 681 r. istnienia niezależnego państwa bułgarsko-słowiańskiego na terytorium swojego imperium. Choć najazdy bułgarskie miały trwać w następnych dziesięcioleciach stały się one wojnami o utworzenie i powiększenie nowego państwa bułgarsko-słowiańskiego. Państwo bułgarsko-słowiańskie założone przez Asparucha rozrosło się do imperium bułgarskiego i stało się poprzednikiem współczesnej Bułgarii.

Neoplatonizm florencki

Neoplatonizm florencki to włoskie renesansowe odrodzenie neoplatonizmu, kierowane przez Marsilio Ficino (1433–99) i Giovanniego Pico della Mirandola (1463–94), które rozkwitło w XV-wiecznej Florencji. To ponowne zainteresowanie neoplatonizmem, czyli filozofią sformułowaną przez Plotyna (205–270 n.e.) i opartą na myśli Platona (427–347 p.n.e.), wynikało zarówno z zanikania wartości religijnych tamtych czasów, jak i z arystokratycznego przesunięcia akcentów pod przewodnictwem członków rodziny Medici od spraw światowych do życia kontemplacyjnego. Przedstawienie przez Platona Sokratesa w Republice jako mędrca krytycznego wobec greckiej demokracji i oddanego medytacji nad ponadczasowymi i niematerialnymi prawdami tak dobrze wpisywało się w nowe nastroje społeczne, że wyparło rzymskiego męża stanu jako ideał ludzkiego życia. Zafascynowany humanistycznym ponownym odkryciem klasycznych ideałów Cosimo de' Medici wybrał utalentowanego młodego syna swojego lekarza, Marsilio Ficino, na greckiego uczonego i filozofa platońskiego. Ficino, intelektualny gigant, którego umysł pojmował i syntetyzował kompletne systemy filozoficzne, otworzył w Careggi w 1466 roku swoją Akademię Platońską, nie szkołę w sensie formalnym, ale salon, w którym nadzorował naukowe dyskusje przyjaciół i gości. Dwa lata później redagował cały korpus Platona, opublikowany przez Aldine Press w Wenecji i przetłumaczony na łacinę Dialogi Platona. W 1469 Ficino skomponował komentarz do Sympozjum Platona i przetłumaczył różne traktaty Plotyna, Proklosa, Porfira i Dionizego Areopagity. W latach 1469–1474 rozwinął swoją

„pobożną filozofię”, czyli „wyuczoną religię”, wyszukany neoplatoński gmach filozoficzny, w swoim arcydziele *Theologia Platonica*. Podkreślając, że boska poezja i alegoria przykrywają zasłonę prawdziwej religii, którą można wyrazić jedynie w sposób mistyczny, a nie w precyzyjnych sylogizmach, system Ficino okazał się całkiem odpowiedni dla kilku renesansowych poetów, autorów i artystów. Centralne miejsce w systemie Ficino zajmowały bliźniacze założenia, że jednostka stanowi centrum wszechświata i że celem życia ludzkiego jest wewnętrzne wzniesienie się duszy w stronę boskości, czyli Boga. Czerpiąc w dużej mierze z Ennead Plotyna, Ficino przedstawił kosmos i wszystko, co się w nim znajduje, jako wielką hierarchię bytów i opisał „Jedynego”, czyli Boga, jako absolutną uniwersalną esencję. Bóg jest zbiegiem oppositorum, czyli pojednaniem wszystkich przeciwieństw, w którym wszystko znajduje jedność. Obejmując w sobie nieskończoność, Bóg powołuje do istnienia mniejsze porządki poprzez emanacje ze swojej substancji, w wyniku czego powstaje drabina ciał, naturalnych atrybutów, dusz i anielskich umysłów, która wyznacza drogę wznoszenia się do Jedynego. W centrum tej drabiny ludzkość jest przywiązana do sfery materialnej przez ciało i do sfery rozumiającej, czyli duchowej, przez duszę, co ułatwia jej wzniesienie się do boskiego zjednoczenia poprzez kontemplację. Dla Ficino taka filozoficzna kontemplacja obejmuje duchowe doświadczenie, podczas którego dusza wycofuje się z ciała i ze wszystkich rzeczy zewnętrznych do swojej własnej istoty, dowiadując się, że jest produktem boskiej emanacji i dlatego Bóg jest immanentny. Z tej koncepcji wywodzi się nieśmiertelność duszy, jak Ficino upiera się, że żadna śmiertelna istota nie może uczestniczyć w uszczęśliwiającej wizji. W tym momencie Ficino importuje teologię chrześcijańską do swojego systemu: Tam, gdzie Plotyn przewidywał pośrednika, czyli demiurga, pomiędzy Nieskażonym a podzieloną sferą rozumiającą i materialną, Ficino utożsamiał tego pośrednika z boskim Logosem, czyli Chrystusem, „Słowem, które stał się ciałem i zamieszkał wśród nas” (Jana 1:14). Jako pośrednik między Bogiem a ludzkością Chrystus służy zarówno jako archetyp uświęconej ludzkości, jak i prowadzi upadłą ludzkość do kochania Boga. Co więcej, odkupieńcza ofiara Chrystusa na krzyżu dowodzi niesłabnącej miłości Boga do ludzkości i uwalnia wszystkie dusze ludzkie, aby mogły wnieść się do Boga. Aby jednak jednostka mogła osiągnąć boskość, Ficino utrzymywał, że dusza musi dokonać skoku w miłości duchowej, kochając Boga dla Niego samego, osiągając w ten sposób udział w Jedynym, który z natury jest miłością. To pojęcie „miłości platońskiej” stanowi załączek filozofii Ficino, ponieważ wszechświat jest stworzony i rządzony przez ideał miłości. W związku z tym cztery sfery wartości estetycznych znajdują swoje centrum w dobru, moralnej naturze Boga, która jest niewzruszona i emanuje boskim majestatem na cały wszechświat. Ficino utrzymywał, że ciało i dusza mogą być nierozłączne tylko wtedy, gdy zostaną złączone w działaniu miłości, tak jak będzie w powszechnym zmartwychwstaniu. Zatem miłość ma swój początek w Bogu i objawia się jako miłość duchowa w anielskie umysły i staje się zmysłową, przyjemną i erotyczną miłością w sferze cielesnej. Ponieważ ludzie posiadają wolną wolę, mogą wybierać pomiędzy duchową miłością do sfery rozumiającej a erotyczną miłością do domeny fizycznej. Ficino postulował „metafizykę światła”, w której światło jest śmiechem nieba i wyraża radość obcowania świętych. Kosmologia ta dobrze współgrała z dominującymi teoriami astrologicznymi, które już wywarły głęboki wpływ na wielu myślicieli renesansu. Najbardziej błyskotliwym uczniem Ficino był Giovanni Pico della Mirandola, najmłodszy syn Francesco Pico, hrabiego Mirandoli i Concordii, małego księstwa na zachód od Ferrary. Choć w wieku 14 lat rozpoczął studia na Uniwersytecie Bolońskim, tęsknił za podróżami międzynarodowymi i wyjechał na „studencką wędrowkę”, która zaprowadziła go na uniwersytety w całym Niemczech i Francji. W Paryżu zafascynował się studiami nad teologią i lingwistyką scholastyczną, ucząc się łaciny i greki, ale także hebrajskiego, arabskiego i innych języków Bliskiego Wschodu. Następnie zajął się studiowaniem Kabały, czyli żydowskiej tradycji mistycznej, i Talmudu. Kultuwując swoje zainteresowanie mistycyzmem, Kabała umożliwiła Pico postrzeganie świata i wszystkich występujących w nim stanów rzeczy jako objawień immanentnej obecności Boga. W 1486 roku Pico udał się do Rzymu, gdzie opublikował 900 wniosków jako tezę do publicznej dysputy, którą chciał przeprowadzić. Papież Aleksander VI uznał kilka tez Pico za heretyckie i zablokował

dystrybucję jego małej książki. Na swoją obronę Pico sporządził przeprosiny, które przekonały Aleksandra do uwolnienia Pico od klątwy i potwierdzenia jego ortodoksji. W ramach retorycznej przedmowy do Konkluzji Pico napisał swoją słynną „Przemowę o godności człowieka”, być może najbardziej wpływowy esej renesansu. Pico stwierdził, że przekracza antropologiczną ocenę swojego nauczyciela Ficino, że ludzkość jest królem stworzenia i wytworem unikalnego boskiego planu, a nie jedynie środkowym ogniwem w wielkim łańcuchu istot. Wielkość ta opiera się na ludzkiej zdolności do wyrzeczenia się materii i skierowania całej uwagi i energii na aspekt duchowy. Próbując pogodzić filozofię neoplatońską z pismami żydowskimi, Pico podążał linią żydowskiej tradycji egzegetycznej, począwszy od Filona z Aleksandrii (30 p.n.e.–50 n.e.) po Mojżesza Majmonidesa (1135–1204), interpretując jej narracje jako symbolizujące głębsze i ukryte znaczenie. W 1491 roku Pico skomponował Heptaplus, mistyczny komentarz do relacji o stworzeniu w Księdze Rodzaju, oraz O byciu i jedności, traktat filozoficzny na temat relacji między Bogiem a światem. Pociągało go nauczanie brata Savonaroli. Akcent Savonaroli na temat ludzkiej grzeszności i żądania reformy w kościele sprowokowały Pico do refleksji nad ciemniejszą stroną ludzkiego życia. Pico napisał lamentacyjne komentarze do wybranych Psalmów, w tym siedmiu pokutnych (Ps. 6, 32, 38, 51, 102, 130, 143) oraz do Modlitwy Pańskiej, w których podkreślał zależność człowieka od Boga i rozpaczliwą potrzebę człowieka łaska Boża. Przez następne dwa lata Pico wypracowywał nowy sposób interpretacji klasycznych mitów i tematów, łącząc motywy pogańskie z symbolami chrześcijańskimi. Dla Pico jedyne prawidłowe odczytanie starożytnych mitów i opowieści było alegoryczne, ponieważ ich prawdziwe znaczenie można było zrozumieć jedynie poprzez dokładną analizę. Znaczenie takie, jeśli je odnajdziemy, będzie zawsze należeć do teologii chrześcijańskiej, ilustrując w ten sposób harmonię naturalnego objawienia Bożego za pośrednictwem pogan i szczególnego objawienia w Biblii. Na przykład mit o Marsie i Wenus był zapowiedzią chrześcijańskich uczuć moralnych, zgodnie z którymi miłość zwycięża przemoc i że rozsądek powinien panować nad namiętnościami. Metoda ta wywarła ogromny wpływ na humanizm i sztukę florencką i być może najwyraźniej jest widoczna w mitologicznych obrazach Sandro Botticellego (1444–1510). W 1494 Pico zmarł na gorączkę, kiedy król Francji Karol VIII udał się do Florencji podczas swojej inwazji na Włochy, a Savonarola przejął zarządzanie miastem. Opierając się na połączeniu „świeckiej mądrości”, czyli mitów klasycznych, ze „świętą mądrością”, czyli naukami chrześcijańskimi, Ficino, Pico i ich zwolennicy opracowali neoplatońską teorię symboliki, zgodnie z którą każdy symbol nie tylko ukazuje znaczenie i efekt tego, co jest reprezentowane, ale także staje się z nim wymienny. Dzieląc się tym, co jest przedstawiane, sztuka i literatura mogą poruszyć duszę do transcendentnego docenienia piękna. Florency neoplatonicy uzasadnili ten pogląd poprzez okrężną relację piękna, miłości i szczęścia, gdzie piękno wywołuje miłość, a miłość generuje voluptas, czyli przyjemność. Krąg ten został wyjaśniony zarówno poprzez teologię chrześcijańską, jak i mitologię grecką. W myśli chrześcijańskiej miłość jest pięknem i boskością, tęsknotą Boga za zbawieniem wszystkich dusz. Miłość ta wypływa z Boga i jest niesiona w świat, przemieniając miłość Boga do świata w miłości człowieka do Boga; w ten sposób piękno przekształca się w miłość. Osoba staje się nośnikiem Bożej miłości, kochając innych ludzi ze względu na Boga, w którym to momencie miłość staje się szczęściem. Krąg zamyka się, gdy to szczęście powraca do swego Stwórcy w uczuciowej pobożności. Z tych powodów florency neoplatonicy uważali zarówno naukę humanistyczną, jak i religię za ścieżki do życia duchowego, których kulminacją jest poznanie Boga.

Najazdy Madziarów

Madziarzy, przodkowie Węgiei, rozpoczęli najazdy na Europę Zachodnią w 862 roku przeciwko przyczółkom królestwa Franków w Dolinie Dunaju. Pod naciskiem Pieczyngów przesunęli się na wschód, ostatecznie w 895 r. do Kotliny Karpackiej. W ciągu następnych 10 lat przejęli kontrolę nad całym basenem. Stąd kontynuowali najazdy na Europę przez następne 55 lat, docierając aż do

Pirenejów. W tym czasie ich najazdy zakończyły się sukcesem, że Cesarstwo Bizantyjskie i kilka innych królestw zdecydowało się spłacić Madziarów, aby uzyskać ulgę przed inwazją. Ich najazdy zakończyły się ostatecznie w 955 roku bitwą pod Augsburgiem, kiedy król Niemiec Otton I pokonał Madziarów. Prehistoria Madziarów, ze względu na brak przekazów pisanych, została skonstruowana na podstawie ich języka, należącego do grupy języków ugrofińskich. Inne języki w tej grupie to fiński i estoński. Uważa się, że Węgrzy byli pierwotnie częścią grupy ludzi zamieszkujących zachodnią Syberię. Dziś większość narodów tej grupy żyje w Rosji, z wyjątkiem Węgrów oraz mieszkańców regionu bałtyckiego i Finlandii. Nazwa Magyar oznacza „mówca” i pochodzi od fińsko-ugryjskiego mon, które oznacza „mówić” i er, co oznacza „człowiek”. Gdzieś w X wieku p.n.e. Węgrzy przenieśli się na południe z zachodniej Syberii na obszar pomiędzy rzeką Ural a Morzem Aralskim. Mieszkali na tym obszarze aż do II wieku p.n.e. kiedy ruszyli na zachód do Basenu Don. W I wieku n.e. Węgrzy przenieśli się w rejony w pobliżu Morza Azowskiego i Morza Czarnego i odkryli zastosowanie żelaza i koni, najprawdopodobniej w wyniku kontaktu z sąsiadami, Scytami i Sarmatami. Interakcję z tymi narodami irańskimi można dostrzec poprzez włączenie irańskich słów do ich języka. Następnie dostali się pod wpływ ludów tureckich. W VI wieku Madziarowie dołączyli do Onogurów, tureckiego sojuszu plemiennego składającego się z 10 plemion. (Onogurowie oznacza „10 ludów”). Onogurowie, w tym Madziarowie, zostali następnie włączeni do imperium tureckiego w 552 r., ale potem Węgrzy ponownie uzyskali niepodległość na początku VII wieku, by zostać wcieleni do Chanatu Chazarów w 630 r. Węgrzy uzyskali niepodległość od Chazarów w 830 r. – osiedlili się wówczas na obszarze pomiędzy Donem a Dolnym Dunajem. W 862 roku rozpoczęli swój pierwszy najazd na zachodnioeuropejskie królestwo i najechali plemię Franków. Naloty te trwały przez kilka następnych lat, czasami przeprowadzane samodzielnie, a innym razem w sojuszu z innymi królestwami, takimi jak tureckie Kabary i Morawianie. W 894 r. sprzymierzyli się z Bizantyjczykami pod wodzą cesarza Leona Mądrego. Bizantyjczycy byli zaangażowani w wojnę z Bułgarami pod wodzą cara Symeona. Kampania w tym roku zakończyła się sukcesem dla Węgrów i Bizantyjczyków. Na nieszczęście dla Węgrów przygotowali się na własną porażkę. W 894 r. nastąpił masowy ruch ludów tureckich ze wschodu, który wypchnął Pieczyngów z ich ojczyzny. Uciekając przed inwazją turecką, Pieczyngowie przenieśli się na zachód do ziemi Madziarów i podpisali sojusz z Bułgarami przeciwko Madziarom. Gdy armie madziarów walczyły z Bułgarami, Pieczyngowie nie mieli żadnych problemów z napadem na Madziarów, którzy znaleźli się pomiędzy wrogimi królestwami Bułgarów i Pieczyngów. Węgrzy nie mieli innego wyboru, jak tylko uciec na zachód, aby uniknąć zagłady. Pod przywództwem swoich wodzów Árpáda i Kurana Madziarowie przeszli przez Karpaty do doliny środkowego Dunaju. W ciągu następnych 10 lat Madziarowie zapewnili sobie kontrolę nad doliną, łącznie niszcząc królestwo Moraw w 906 r. Wraz ze śmiercią Kurana, spowodowaną bawarską intrygą przeciwko Węgrom w 904 r., Árpád stał się jedynym władcą Węgrów i ich tradycji dualnych władców dobiegło końca. Arpad zmarł w 907 r., a jego następcą został jego syn. Węgrzy zakończyli podbój swojej nowej ojczyzny i kontynuowali najazdy. Ich najazd na Włochy w 899 r. odbył się na zaproszenie cesarza Arnulpha ze wschodniego królestwa Franków. Szukając pomocy przeciwko swemu rywalowi, królowi Lombardii Berengarowi I (który miał roszczenia do korony cesarskiej), Arnulph wysłał 5000 wojowników na najazd do Włoch. Chociaż początkowy atak Madziarów na Wenecję został odparty, Węgrzy byli w stanie pokonać Berengara w bitwie nad rzeką Brentą. Wraz ze śmiercią cesarza Arnulpha w 899 r. Madziarowie dostrzegli swoją szansę na najazd na imperium Franków, które pogrążyło się w chaosie z powodu śmierci cesarza. W 900 r. Madziarowie rozpoczęli swój pierwszy najazd na Bawarię. Naloty na Bawarię trwały przez następne 33 lata i stały się bardziej niszczycielskie. W 910 r. Węgrzy pokonali Niemców w bitwie pod Augsburgiem, gdzie udając ucieczkę, wprowadzili ich w zasadzkę. Węgrzy, podobnie jak większość koczowniczych ludów stepowych, byli doskonałymi jeźdźcami. Byli także bardzo biegli w posługiwaniu się łukiem i strzałami. Przepuszczali nagły atak, a potem udawali, że uciekają przed wrogiem. Wciągnęli wroga w pułapkę, gdzie mogli go otoczyć i zniszczyć strzałami w walce w zwarciu. Inną częścią sukcesu Madziarów była słabość zachodnich

królestw, które były zaangażowane w walki wewnętrzne (w Niemczech i Włoszech) odpierając inne zagrożenia zewnętrzne (we Francji Normanowie i Saraceni). Nawet Cesarstwo Bizantyjskie uznało za bardziej przydatne poddanie się Madziarom i wykorzystanie ich jako sojusznika przeciwko Bułgarom. Standardowa strategia Madziarów polegała na wielokrotnym napadaniu na dany obszar w celu zmuszenia władcy do zapłacenia Madziarom za samo opuszczenie tego obszaru. W 924 r. Węgrzy rozpoczęli najazd na Europę Zachodnią. W drodze na zachód najechali Bawarię, Szwabię, Alzację, Lotaryngię i Szampanię, następnie przekroczyli Ren i najechali Frankonię, zanim wrócili do domu. W tym momencie król Henryk Fowler zdecydował się wykupić od Madziarów dziewięć lat pokoju i wykorzystał ten czas na reorganizację i wzmocnienie niemieckiej kawalerii, aby lepiej bronić się przed Węgrami. W 926 r. Węgrzy rozpoczęli najazd na północne Włochy. Przemieszczając się przez Ventię i Lombardię, podczas próby przekroczenia Alp Pennińskich zostali odparci przez żołnierzy z Burgundii i Vienne. Przekroczyli Alpy Nadmorskie i najechali Prowansję i Septimantię w południowej Francji, aż do Pirenejów. Wracając przez dolinę Rodanu, przed powrotem do domu stoczyli kilka nierozstrzygniętych bitew z żołnierzami z Burgundii i Vienne. Kiedy dziewięcioletni rozejm, który król Henryk nabył w 924 r., wygasł, a on odmówił jego przedłużenia, w 933 r. Madziarowie zwrócili swoją uwagę z powrotem na Niemcy. Węgrzy wysłali armię do Niemiec, aby przekonać ich do dalszego płacenia daniny. Spotykając się z armią niemiecką pod Mersebergiem, Węgrzy ponieśli klęskę z rąk Niemców, w wyniku której stracili niemieckie daniny. Henryk i jego syn Otton I Wielki ufortyfikowali wschodnie Niemcy, aby chronić je przed Madziarami. Węgrzy zwrócili się ku łatwiejszym celom na południe od Kotliny Karpackiej, napadając na Bałkany i Cesarstwo Bizantyjskie. Rozpoczynając kampanię na tym obszarze w 934 i 942 przeciwko Cesarstwu Bizantyjskiemu, Węgrzy zaczęli regularnie otrzymywać daninę od Bizantyjczyków i innych mieszkańców okolicy. Bizantyjski hołd trwał aż do roku 970, kiedy to Madziarowie sprzymierzyli się z księciem kijowskim, który najechał Bałkany i został pokonany przez Bizantyjczyków. W 951 roku książę Henryk Bawarski pokonał wojska węgierskie w północnych Włoszech, a następnie napadł na ich prowincję Panonię. Wojna domowa w Niemczech (953–955) pomiędzy Ottonem I a jego synem Ludolfem pozwoliła Madziarom na ponowny najazd na Europę Zachodnią. Z siłami od 50 000 do 100 000 wojowników Węgrzy najechali Frankonię i Bawarię. Następnie z pomocą Konrada, księcia Lotaryngii, sprzymierzonego z Ludolfem, Madziarowie przekroczyli Ren w Wormacji i wkroczyli do Lotaryngii, a następnie do północno-wschodniej Francji, Reims, Chalons i do Burgundii. Stamtąd przenieśli się do północnych Włoch, najechali Lombardię i w końcu wrócili do domu. W 955 r. z siłą 50 000 żołnierzy Węgrzy wkroczyli do Bawarii i rozpoczęli oblężenie miasta Augsburg. Węgrzy wierzyli, że Ludolf i Konrad nadal toczą wojnę z Ottonem. Zamiast tego rebelianci zawarli pokój z Ottonem i dołączyli do niego w ataku na Madziarów. Z siłą około 10 000 ciężkiej kawalerii Niemcy ruszyli do ataku na Węgrów, którzy przerwali oblężenie i przygotowali się do bitwy z Niemcami. Bitwa stoczona została 10 sierpnia 955 roku. Węgrzy początkowo odnieśli sukces i zdobyli obóz niemiecki. Otto odparł atak Węgrów, a następnie kazał swoim siłom zaatakować i wypędzić Węgrów z pola, ponosząc ciężkie straty, łącznie ze zdobyciem obozu Węgrów. Podczas ostatecznego ataku Konrad zginął. W bitwie pod Augsburgiem (znanej również jako bitwa pod Lechfeld) ostatecznie zakończyły się najazdy Madziarów na Europę Zachodnią. Po klęsce z rąk Bizantyjczyków w 970 r. nadszedł czas, aby Węgrzy zaprzestali najazdów. Węgrzy zajęli się rolnictwem i znaleźli się pod wpływem Kościoła rzymskokatolickiego.

Najazdy mongolskie na Japonię

Kubilaj-chan, władca mongolski i założyciel dynastii Yuan (1279–1368) w Chinach, dwukrotnie próbował najechać Japonię, w latach 1274 i 1281, za pomocą ogromnych armad wystrzelonych z Korei i Chin. W obu przypadkach poniósł porażkę, głównie ze względu na pogodę. W ten sposób Japonia nigdy nie ucierpiała pod rządami Mongołów. Japończycy przypisywali swoje wybawienie boskiemu wiatrowi, po japońsku kamikazi. W 1260 roku Kubilaj-chan objął przywództwo w imperium

mongolskim po śmierci swojego starszego brata Mongke-chana w spornej sukcesji. Kubilaj-chan założył swoją stolicę w północnych Chinach, na miejscu dawnej stolicy dynastii Jin (Chin), którą nazwał Dadu (T'atu), co po chińsku oznacza wielką stolicę (dzisiejszy Pekin). Kontynuował niedokończone dzieło swojego brata polegające na zniszczeniu południowej dynastii Song (Sung) i rozpoczął nową przygodę jeszcze przed ukończeniem tego zadania w 1279 r. W 1268 r. wysłał swoją pierwszą ambasadę do Japonii, żądając daniny. Cesarz japoński, będący już wówczas głową rezydującą w Kioto, był skłonny się zgodzić. Jednak prawdziwa władza należała do szoguna, czyli dowódcy wojskowego, i jego dworu w Kamakurze, co odrzuciło powtarzające się żądania Mongołów. Dlatego Kubilai Khan zdecydował się najechać Japonię, aby wymusić podporządkowanie się. Jego koreańskim poddanym nakazano zbudowanie 400 dużych i 500 małych statków, które wypłynęły z Pusan w Korei w listopadzie 1274 r. Siły inwazyjne liczyły 15 000 żołnierzy chińskich i mongolskich, 6 000–8 000 żołnierzy koreańskich i 7 000 koreańskich marynarzy. Broniący się wojownicy japońscy (samurajowie) byli znacznie mniej liczni i ponieśli poważne straty w bitwie stoczonej pod Hataka na wyspie Kiusiu. Uratowała ich jednak potężna burza, która nadeszła. Koreańscy marynarze przekonali wojska mongolskie, aby weszły na ich statki i wypłynęły dla bezpieczeństwa na otwarte morze. Jednak burza uszkodziła i zatopiła wiele statków, powodując śmierć 13 000 osób; ci, którzy przeżyli, w końcu pokuśtykali do domu. Kubilaj-chan dokończył niszczenie Południowego Song w 1279 roku. Następnie skupił się na podboju Japonii. W 1281 roku wysłał ogromne siły, rzekomo liczące 140 000 ludzi, w postaci dwóch armad, które popłynęły z Chin i Korei do Hataki. Przewidując powrót Mongołów, Japończycy zmobilizowali się i zbudowali mur do wnętrza zatoki Hataka. Po około dwóch miesiącach chaotycznych walk nadeszła kolejna potężna burza lub tajfun i zniszczyła większość floty mongolskiej. Część ocalałych uciekła z powrotem do Korei; reszta została wymordowana lub zniewolona przez Japończyków. Kubilai przygotowywał się do trzeciej inwazji, ale po jego śmierci w 1294 r. zarzucono wysiłki. Jednak szogunat utrzymywał stan gotowości wojskowej aż do 1312 r. Koszty obrony spadły głównie na ludność wyspy Kiusiu. Wygenerowane niezadowolenie osłabiło potęgę klanu Hojo z szogunatu Kamakura. Japończycy przypisywali kamikazi wybawienie i próbowali wskrziesić tę ideę w ostatnich dniach II wojny światowej, aby ocalić ją od porażki z aliantami.

Nalanda

Nalanda była najbardziej znanym ośrodkiem nauki buddyjskiej w Indiach w IV – XII wieku. Buddyjski ośrodek klasztorny i główny uniwersytet znajdowały się w Nalandzie, w Baragaon w stanie Bihar, w środkowo-wschodnich Indiach, około 150 km na południowy wschód od stolicy stanu Patna. Związek wioski z buddyzmem sięga czasów poprzedzających założenie uniwersytetu i klasztoru: Legenda głosi, że Budda Gautama odwiedził wioskę Nalanda kilka razy i wygłosił tam kazania, a jeden z jego głównych uczniów, Sariputta, urodził się w pobliżu wioski Nalanda. Uniwersytet Nalanda powstał w V wieku i rozwijał się, a do czasu jego zniszczenia w XII wieku studiowało na nim ponad 10 000 studentów z wielu różnych krajów. Chiński pielgrzym i uczoney Xuanzang (Hsuan-tsang) studiował na Uniwersytecie w Nalandzie w VII wieku i pozostawił szczegółowe relacje na ten temat w swoich pismach. Oprócz buddyzmu therawedy i mahajany oferowano naukę medycyny, astronomii i sztuki. Nalanda, wraz z wieloma innymi buddyjskimi klasztorami i świątyniami, została splądrowana w XII wieku przez turko-afgańskich muzułmańskich najeźdźców pod wodzą Bakhtiyara Khaljiego. Klasztor i uniwersytet zostały zniszczone, a wielu mnichów zginęło lub uciekło do innych części Azji, zwłaszcza do Nepalu i Tybetu. Inwazja ta oznaczała wirtualny koniec kultury buddyjskiej w Indiach aż do lat pięćdziesiątych XX wieku, chociaż buddyzm nadal kwitł w innych krajach azjatyckich, takich jak Tybet, Chiny, Japonia i Azja Południowo-Wschodnia. W rzeczywistości buddyzm w tych krajach był częściowo podtrzymywany przez mnichów z Nalandy, którzy szukali schronienia. Wielu historyków uważa również, że zniszczenie buddyjskich ośrodków szkolnictwa wyższego w tamtym czasie spowodowało gwałtowny upadek starożytnej indyjskiej myśli naukowej w takich dziedzinach jak matematyka i medycyna. Ruiny Nalandy

są dziś często badane przez uczonych ze względu na ich centralne znaczenie w historii buddyjskiej historii, kultury i sztuki. Obecnie odkopane ruiny zajmują powierzchnię około 150 000 mil kwadratowych i szacuje się, że stanowi to zaledwie 10 procent całkowitego obszaru, który został zagospodarowany w XII wieku, jak opisał Xuanzang. Nalanda to także nazwa okręgu administracyjnego, w którym znajdują się ruiny. Nazwa Nalanda oznacza „miejsce, które daje lotos” i przetrwała jako nazwa klasztoru buddyjskiego w pobliżu Lavaur we Francji oraz dwóch uczelni, jednej w Toronto i jednej na Sri Lance.

Nankin (Nanking)

Nanjing oznacza po chińsku „południową stolicę”. Miasto, które obecnie nosi nazwę Nanjing, miało w historii kilka nazw, a kilka innych miast w Chinach również nosiło tę nazwę. Znajduje się na południowym brzegu rzeki Jangcy (Jangcy), na bogatej równinie rolniczej, blisko morza. Kiedy Chiny podzielili się na trzy strony po upadku dynastii Han w 220 roku n.e., jedno z państw zwanych Wu, które kontrolowało dolinę Jangcy i południowe wybrzeże, założyło swoją stolicę w Nanjing; Wu zostało zniszczone w 280 r. Chaotyczne warunki w Chinach doprowadziły do kolejnych najazdów nomadów zwanych Xiongnu (Hsiung-nu) i Toba (T'o-pa), którzy w 311 r. zniszczyli dwie stolice dynastii Han, Luoyang (Loyang). i Chang'an (Ch'ang-an) w 316 r. Przez następne dwa i pół wieku Chiny były podzielone, Xiongnu i inne plemiona koczownicze rządziły północą, podczas gdy chińscy uchodźcy z północy założyli dynastie na południu. Epoka ta znana jest jako era podziału dynastii północnej i południowej, podczas której Nanjing było stolicą dynastii południowych. W rezultacie Nanjing zyskało pozycję bastionu chińskiego panowania, podczas gdy na północy rządili koczowniczy barbarzyńcy. W X wieku, kiedy Chiny ponownie zostały na krótko podzielone, Nanjing było stolicą jednego z południowych stanów. Kiedy dynastia Jurchen Jin (Chin) (koczownicze plemię z Mandżurii) pokonała dynastię Song (Sung) i podbiła północne Chiny w 1127 r., resztkę dworu Song uciekła na południe i na krótko założyła swoją stolicę w Nanjing. Był jednak podatny na ataki Jin i Południowy Song ostatecznie zdecydował się założyć swój dwór w Hangzhou (Hangchou), położonym jeszcze dalej na południe. W połowie XIV wieku, gdy mongolska dynastia Yuan (1279–1368) rozpadała się, w południowych Chinach powstało wiele grup rebeliantów. Najbardziej skutecznym i dalekowzrocznym przywódcą rebeliantów był Zhu Yuanzhang (Chu Yuanchang), który założył swoją kwaterę główną w Nanjing w 1356 r. W 1368 r. Mongołowie zostali wypędzeni z powrotem do Mongolii, a Chiny znajdowały się pod panowaniem dynastii Ming (Ming oznacza „genialny”). Zhu, zwany obecnie cesarzem Hongwu (Hung-wu), co oznacza „szczodry wojownik”, obawiał się, że Nanjing nigdy nie było stolicą zjednoczonych Chin. Przez chwilę rozważał uczynienie Kaifeng (K'aifeng) stolicą Song, a potem ponownie stolicą, ale zdecydował się na Nanjing. Ukończono budowę wielkiego muru miejskiego o długości 25 mil, który obejmował fragmenty wcześniejszych murów, rozciągających się aż do brzegów rzeki Jangcy. Miała średnio 40 stóp wysokości i 25 stóp szerokości u góry, zbudowana na fundamentach z ogromnych płyt kamiennych, które były w stanie wytrzymać ostrzał prochowy. Ściany obłożono dużymi, ognistymi cegłami i zasypano gruzem. Było 13 bram z ogromnymi ogrodzeniami z wieloma bronami, zwieńczonymi wieżami bramnymi. Budowa pałaców i budynków rządowych trwała do końca panowania cesarza Hongwu w 1398 r. Wybuchła wojna domowa, gdy wnuk i następca Hongwu rzucił wyzwanie swojemu wujowi, księciu Yan (Yen), którego armia zajęła Nanjing w 1402 r. Książę Yan został Cesarz Yongle (Yung-lo), a ponieważ jego baza władzy znajdowała się na północy, a Nanjing wiązało się z nim złe wspomnienia, kazał odbudować zrujnowaną stolicę Yuan, Dadu (T'a-tu); stało się stolicą dynastii Ming, zwanej Pekinem (Pekingiem). Nanjing pozostało drugą stolicą, ale żaden cesarz Ming już tam nie rezydował.

Neapol

Według mitu miasto Partenopa powstało w latach 1000–900 p.n.e., a trzy wieki później w pobliżu powstało miasto Neapolis (Nowe Miasto). Klimat i piękne położenie miasta od dawna przyciągały

uwagę, gdyż w 27 roku n.e. cesarz rzymski Tyberiusz wycofał się na pobliską wyspę Capri. Te pierwsze stały się Pompejami, które zostały zniszczone podczas erupcji Wezuwiusza w 79 roku n.e., a część ocalałych mieszkańców przeniosła się do Neapolis. Chociaż istnieją dowody na istnienie chrześcijaństwa w Pompejach, dopiero w drugiej połowie IV wieku chrześcijaństwo zostało powszechnie przyjęte w Neapolu, kiedy Septymiusz Sewer zbudował w 500 r. pierwszy kościół parafialny, obecnie San Giorgio Maggiore. W 536 r. Bizantyjskiemu generałowi Belizariuszowi udało się zdobyć Neapol po przeprowadzeniu swojej armii przez akwedukt i w 553 roku Neapol stał się oficjalnie częścią Wschodniego Cesarstwa Rzymskiego (Bizantyjskiego). Przez kilka następnych stuleci miasto przetrwało ataki Gotów i Longobardów; ci ostatni oblegali je w 600 r. Gdy w 763 r. bizantyjska kontrola w regionie osłabła, Neapol stał się niezależnym i dziedzicznym księstwem nominalnie pod panowaniem bizantyjskim. Następnie wytrzymało szereg ataków Saracenów, którzy w 902 roku zostali ciężko pokonani w bitwie pod Garigliano. W 1139 roku, aby zyskać lepszą ochronę przed Turkami, mieszkańcy Neapolu przekazali kontrolę nad swoim miastem – a tym samym jego ochronę – Rogerowi II, normańskiemu królowi Sycylii. Neapol był pierwszym z południowych księstw, które powitało Rogera i wiwatowało, gdy wchodził do miasta. Jego następca, Wilhelm I (1154–1166), był zupełnie inny. Ufortyfikował miasto i w 1165 roku rozpoczął prace przy budowie Zamku Capuano. Tutaj nie tylko mieścił się garnizon wojskowy, ale aż do połowy XVI wieku stał się on rezydencją królewską kolejnych władców Neapolu. William jednak został wychowany przez Arabów i założył własny harem oraz straż eunuchów, co obraziło wiele osób i dzięki temu zyskało miano „Williama Złego”. Jego następca, Wilhelm II, natomiast zyskał tytuł „Wilhelma Dobrego” i panował do 1189 roku. Nastąpił kryzys sukcesyjny, a miejscowi baronowie wybrali Tankreda, nieślubnego syna brata Wilhelma II. Jednak Henryk VI Hohenstauf, zięć Rogera II i Święty Cesarz Rzymski, zdecydowali się zająć miasto i przy drugiej próbie je zdobyli, dokonując egzekucji wielu zwolenników Tankreda. Następnie w 1194 r. ustanowił Neapol jako swoją bazę wypadową. Fryderyk II założył Uniwersytet Neapolitański w 1224 r., a 42 lata później kontrolę nad miastem przejął Karol I z Anjou, czyniąc je stolicą swojego królestwa Angevin. W 1282 Angevins stracili kontrolę nad Sycylią, ale zachowali Neapol. Jego następcą został syn Karol II, a następnie tron przypadł Robertowi. W normalnych okolicznościach tron powinien przejść na starszego brata Roberta, Ludwika z Anjou (1274–1297). Jednak Ludwik, który jako zakładnik spędził siedem lat w niewoli w Barcelonie, rzekł się prawa do tronu, aby złożyć śluby zakonne jako franciszkanin, chcąc spędzić życie na czynieniu dobrych uczynków. Został arcybiskupem Tuluzy, ale zmarł sześć miesięcy później. W tym czasie oraz w swojej wcześniejszej karierze kościelnej zyskał taki szacunek, że w 1317 roku został kanonizowany jako św. Ludwik z Tuluzy. Robert zmarł w 1343 r., a jego następczynią została jego wnuczka, 17-letnia Joanna, która została królową Joanną I. Wyszła za mąż czterokrotnie, prawdopodobnie zamordowała jednego ze swoich mężów, a w 1382 r. została zdetronizowana i zamordowana przez swojego drugiego kuzyna, Karola I, króla Węgier, który został Karolem III z Neapolu. Uniwersytet i inne miejsca nauki w Neapolu, a także ekstrawagancki dwór przyciągały wielu wspaniałych artystów i myślicieli, w tym odwiedzającego miasto pisarza Giovanniego Boccaccio. Poeta i humanista Petrarka odwiedził Neapol w 1343 roku i zatrzymał się w San Lorenzo, wracając dwa lata później. Wszystko to położyło podwaliny pod wielki ośrodek kulturalny, jakim miasto miało stać się w ciągu najbliższych 200 lat. W 1386 r. jego następcą został syn Karola III Władysław, który zmarł bezdzietnie w 1414 r. Następcą została jego siostra Joanna – Joanna II, która cieszyła się fatalną reputacją. W 1421 roku Joanna II, która nie miała dzieci, mianowała swoim następcą Alfonsa V Aragońskiego w Hiszpanii. Jednak przed śmiercią w 1435 roku zmieniła wolę pozostawienia miasta René z Anjou, w którego imieniu działał zarząd miasta aż do 1442 roku, kiedy to do Neapolu przybył Alfons Aragoński, aby przejąć miasto zgodnie z wcześniejszą wolą Joanny. René z Anjou zaproponował, że zmierzy się z Alfonsem w pojedynku, ale Aragończyk odpowiedział, że nie zaryzykuje życia dla czegoś, co i tak dostanie. Poprowadził swoich żołnierzy przez akwedukt i łatwo zdobył miasto. Alfons V Aragoński został następnie Alfonsem I Neapolitańskim i rządził aż do swojej śmierci w 1458 roku. Po

upadku Konstantynopola w 1453 r. Alfons V zachęcił do osiedlenia się w mieście wielu uchodźców, a w latach 1479–80 Lorenzo de'

Medici odwiedził Neapol. W 1456 roku miastem wstrząsnęło trzęsienie ziemi, niszcząc wiele starych budynków. W 1496 roku zagrożony przez Francuzów i Hiszpanów król Neapolu oddał miasto Francuzom, ale pozostał jego władcą aż do końca panowania dynastii Aragonii w 1516 roku.

Nara

Nara to miasto i prefektura w środkowej, śródlądowej Japonii, które pełniło funkcję stolicy w latach 710–784. Przed okresem Nara stolica Japonii była przenoszona z miasta do miasta na rozkaz nadchodzącego cesarza. Jednak wstąpienie na tron Shomu, wychowanego w oczekiwaniu i przygotowaniu do rządów, zmieniło ten zwyczaj i zapoczątkowało rozwój podstaw kulturowych i administracyjnych państwa. Jego miasto, Nara Heijokyo, wzorowane było na wielkim chińskim mieście Chang'an i ozdobione było imponującymi świątyniami buddyjskimi. W szczególności świątynia Todai została ustanowiona centralną świątynią stanu w 752 roku i została ozdobiona znacznym kosztem Daibatsu, czyli gigantycznym posągiem Buddy Gautamy. Dwa lata później, po latach trudów, Narę odwiedził chiński mnich Ganjin, który pomógł ustanowić buddyzm w państwie i stworzyć wielką świątynię Toshodaji. Rozkwitło kilka szkół myśli buddyjskiej, ale cesarze Naran szczególnie faworyzowali Sutrę Złotego Światła, która skupiała się na Panu Buddzie jako istocie uniwersalnego prawa, oprócz jego ludzkiej natury. Większość Japończyków w tym okresie zajmowała się rolnictwem i wyznawała wierzenia Shinto, które skupiały się na kulcie lub szacunku dla animistycznych duchów natury znanych jako kami. Buddyzm i Shinto mogły istnieć razem w formie synkretycznej. Myśl buddyjska rozprzestrzeniła się po całym stanie poprzez budowę regionalnej, centralnej świątyni kokobunji w każdej prowincji, która miała być domem mnichów i mniszek, szerzyć naukę oraz działać jako repozytorium oddania i datków ludu. W późniejszych latach niektórzy z tych kokobunji i ich kontrolerzy zdobyli znaczne bogactwa i wpływy oraz podjęli działania, aby przeciwstawić się władzy imperialnej. Walczyli na dworze cesarskim o względy z innymi ważnymi osobistościami, w tym z klanem Fujiwara, który od czasów cesarza Tenchi (661–671) pełnił funkcję regentów mianowanych przez sąd cesarski. Dodatkowe ulepszenia administracyjne obejmowały utworzenie infrastruktury, zwłaszcza dróg, oraz decentralizację władzy, co umożliwiło rozwój shoen, czyli majątków ziemskich, które były w stanie płacić podatki w znacznie bardziej efektywny sposób, niż było to wcześniej możliwe. W dalszym ciągu rozwijano pisanie w języku japońskim, co sprzyjało skuteczności rządów. Społeczeństwo pod rządami cesarzy Naran wykazywało niemal bezprecedensowy stopień mobilności społecznej, a liczne zmiany w zarządzaniu społeczeństwem oraz w filozofii osobistej i państwowej stworzyły możliwości dla przedsiębiorczych jednostek. Dwór Nary utrzymywał bardzo serdeczne stosunki z cesarzami z dynastii Tang (T'ang), choć zostało to przerwane przez bunt An Lushan (An Lu-Shan), który utrudnił komunikację i władzę cesarzom Tang. Jednak stosunki z Sillą na Półwyspie Koreańskim uległy pogorszeniu, częściowo w wyniku dominacji Paekche na północy półwyspu. Twierdzono o suwerenności, ale żadna próba jej egzekwowania nie była realistycznie możliwa. Okres Nara zakończył się w 784 r., kiedy nowy cesarz Kemmu, mniej przychylnie nastawiony do buddyzmu, przeniósł stolicę do Nagaoki, a następnie 10 lat później, w 794 r., do Heian, od którego nazwano kolejny okres Heian (794–1185). Nara jest obecnie wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, a okres Nara uważany jest za coś w rodzaju złotego wieku.

Neokonfucjanizm

Neokonfucjanizm był chińskim odrodzeniem konfucjanizmu za czasów dynastii Song (Sung) (960–1279), które po buddyjskiej dominacji religijności ludowej i korupcji politycznej w późnej dynastii Tang (T'ang) (618–906), naród powrócił do swojego starożytnego światopoglądu i podjął próbę

zreformowania służby cywilnej, syntezując szeroko rozpowszechnione doktryny buddyjskie z konfucjanizmem. Podczas gdy poprzednio wielkie świątynie buddyjskie stanowiły intelektualne centra Chin, obecnie akademie nadzorowane przez tego czy innego wybitnego nauczyciela przyciągały masowo studentów. Jedną z głównych idei neokonfucjańskich rozwiniętych w akademiach było tao-t'ung, czyli przekaz Drogi, który zakładał, że Droga, czyli uniwersalna zasada i moralny standard sprawowania władzy mędrca, była przekazywana z nauczyciela na ucznia w nieprzerwany łańcuch od Konfucjusza do Mencjusza, który w tym momencie zaginął na ponad tysiąc lat. W rezultacie uczeni neokonfucjańscy podjęli próbę przywrócenia przekazu, powracając do nauk Konfucjusza i Mencjusza, pełniąc rolę nauczycieli moralnych młodzieży i podkreślając, że bliska relacja nauczyciel-uczeń jest niezbędna w edukacji. Najważniejszym spośród tych nowych nauczycieli był Hu Yuan (993–1059), którego główne zainteresowania polegały na zastosowaniu etyki konfucjańskiej do problemów związanych z rządem i życiem codziennym.

HU JUAN

Hu Yuan utrzymywał, że Droga składa się z trzech aspektów: di (ti, substancja lub podstawa), wen (wyrażenie literackie) i yong (yung, funkcja). Di to podstawa, która nie może zmieniać się w czasie, jak na przykład więź między księciem a ministrem oraz między ojcem a synem. Wen to zbiór świętych tekstów, w tym klasyczne ody i dokumenty, historie dynastyczne i pisma filozofów, które przez wieki utrwalają właściwy przykład. Yong polega na aktywowaniu di poprzez wprowadzenie go w życie w całym imperium, wzbogacając życie ludności i porządkując wszystko do imperialnej doskonałości. Poprzez swoją trychotomiczną koncepcję Drogi, która modyfikuje kategorie neodaoistycznej (taoistycznej) filozofii buddyjskiej i metafizyki Tientai (T'ien-t'ai), aby dopasować je do konfucjańskiego wzorca, Hu sformułował zarówno infrastrukturę teologiczną, jak i hermeneutykę tekstu w którym myśl konfucjańska zostanie pogłębiona i wzbogacona w procesie spotkania z buddyzmem i taoizmem. Hu utrzymywał, że wen należy badać jako ti, czyli depozyty niezmiennej prawdy, a nie w antykwarycznych magazynach, oraz że prawdziwym celem badań klasycznych było wywarcie wpływu tych niezmiennych zasad, obowiązujących we wszystkich miejscach i czasach, na indywidualne zachowanie i rozwiązywanie problemów współczesnych. Natomiast żadna próba rozwiązania takich problemów nie mogłaby się powieść, gdyby nie była zakorzeniona w tych zasadach i podjęta przez ludzi im oddanych. Jednakże Hu argumentował, że jedynym sposobem, w jaki klasyczne nauczanie lub praktyczny program reform mogłoby urzeczywistnić się, było opanowanie literatury i pisma, w których pismo byłoby wykorzystywane jako środek zachowania i przekazywania prawdy we wszystkich jej postaciach, a nie tylko sposób ukazania zawiłości formy i stylu podkreślonych przez egzaminy literackie. Odpowiadając na krytykę systemu egzaminów literackich, którą wystosował późny Tang, Hu potępił go jako niszczący naukę i matkę przeciętnego oficjalnego domu. Aby wspierać doskonałość w służbie publicznej, Hu nalegał, aby myśl polityczna, ekonomiczna i społeczna była połączona ze studiowaniem klasyków konfucjańskich i dociekaniem filozoficznymi. Z tego powodu Hu założył w swojej szkole dwie sale do nauki, jedną do zajęć klasycznych, a drugą do zajęć praktycznych, przy czym ta ostatnia obejmowała administrację, sprawy wojskowe, kontrolę wody i matematykę. Ponadto Hu zalecił praktyczne środki mające na celu poprawę dobrobytu ludzi, wzmocnienie obrony militarnej przed plemionami barbarzyńskimi na północy i zachodzie, zwiększenie produkcji rolnej poprzez rozszerzenie projektów irygacyjnych oraz zachęcenie do studiowania matematyki i astronomii. Dlatego też, choć neokonfucjanizm silniej skłaniał się ku naukom humanistycznym niż naukom przyrodniczym czy czystym, silne wsparcie znalazły także studia specjalistyczne i technologiczne w obrębie tego ruchu. Fakt ten wyjaśnia wieloaspektowy charakter odrodzenia i wszechstronność jego czołowych intelektualistów w różnych dyscyplinach. Na przykład rodowód Wang Anshiego (Wang An-shih) jako genialnego pisarza i klasycysty swoich czasów został przyćmiony przez jego sławę męża stanu, podczas gdy Sima Guang (Ssu-ma Kuang), jego główny antagonist polityczny, uchodzi dziś za jednego z

wybitnych historyków chińskich. Liczby te, a także wiele innych, wskazywały na twórczą i wszechstronną żywotność ruchu neokonfucjańskiego. Ponieważ obowiązki dydaktyczne Hu wykluczały jego zaangażowanie w sprawy narodowe, na dworze reformatorzy polityczni Fan Zhongyan (Fang Chung-yen, 989–1052), Ouyang Xiu (1007–70 n.e.) i Wang Anshi (Wang An-shih) (1021–1086) kontynuowali swój ruch. Walcząc z postrzeganym złem buddyjskiego eskapizmu i dyletantyzmu literackiego, ci mężowie stanu niestrudzenie kultywowali konsekwencje swojego hasła, że „działalność literacka przynosi jedynie korzyści, podczas gdy działalność polityczna może wpływać na otaczającą nas sytuację”.

FAN ZHONGYAN

Za panowania Renzonga (Jen-tsung, r. 1023–1063) Fan jako premier podjął próbę wdrożenia 10-punktowego programu obejmującego reformy administracyjne mające na celu: wykorzenienie zakorzenionych biurokratów, oficjalnego faworyzowania i nepotyzmu; promować reformę egzaminów; zachęcać do parytetu oficjalnych posiadłości ziemskich, aby zagwarantować urzędnikom terytorialnym odpowiedni dochód i zniechęcać do przekupstwa; wspierać rekultywację gruntów i naprawę wałów w celu zwiększenia produkcji rolnej i ułatwienia transportu zboża; utworzyć lokalną milicję, aby wzmocnić obronę narodową; zmniejszyć obowiązkową służbę pracy dla ludności. Największy wpływ przyniosły reformy dotyczące oświaty i systemu egzaminowania. W swoim memoriale Fan złożył petycję o utworzenie ogólnokrajowego systemu szkół mającego na celu rekrutację i szkolenie godnych osób do służby cywilnej. Choć system ten został opracowany bardziej na potrzeby rządu, stanowił pierwszą prawdziwą próbę zapewnienia powszechnej edukacji publicznej w Chinach i stanowił poważne odejście od panującego porządku społecznego tradycji dynastycznej. Jedną z jego najbardziej pouczających sugestii było zaprzestanie przyklejania kartki papieru do nazwiska kandydata na egzaminie, co miało zapewnić bezstronną ocenę oceniającego. Uzasadnienie tej propozycji wynikało ze znaczenia, jakie Fan przywiązywał do osobistej uczciwości zarówno w nauczaniu, jak i w polityce: znajomość charakteru moralnego kandydata była tak samo ważna, jak jego zdolności literackie i intelektualne, a charakteru nie można było oceniać w oderwaniu od wiedzy osobistej. W wyniku swoich sugestii Renzong zreformował system służby cywilnej, dzieląc egzaminy na trzy części, w których priorytetowo potraktowano problemy historii i polityki, następnie interpretację klasyków, a na koniec komponowanie poezji.

WANG ANSHI (WANG AN-SHIH)

Reformacja polityczna osiągnęła swój szczyt pod przywództwem Wanga Anshiego, jednego z najśłynniejszych chińskich mężów stanu. Choć mocno wierzył, że powrót do zasad wen rozwiąże problemy Chin, Wang nie był zainteresowany obalaniem porządku społecznego i przywracaniem instytucji opisanych w Piśmie Świętym. Jego strategia polegała raczej na zawłaszczeniu obiektywnych zasad uosabianych przez te instytucje na potrzeby jego czasów, z należyтым uwzględnieniem radykalnie odmiennych okoliczności. Ponadto Wang był praktycznym mężem stanu, a nie rewolucjonistą społecznym czy utopistą, któremu zależało przede wszystkim na dobru państwa, a dopiero w drugiej kolejności na interesach ludu. W związku z tym jego początkowe reformy miały na celu reorganizację finansów państwa w celu zapewnienia większej autonomii gospodarczej i budżetowej. Jednocześnie Wang dostrzegał, w przeciwieństwie do większości chińskich cesarzy i mężów stanu, że w dłuższej perspektywie interesy fiskalne państwa zależą od podstawowego dobrobytu ekonomicznego narodu oraz budowy dynamicznej i rozwijającej się gospodarki. Dlatego chociaż niewiele z jego mandatów było wysoce nowatorskich, jego postawa była odważna i wizjonerska w tym sensie, że postrzegał reformę jako obejmującą praktycznie każdy aspekt chińskiego życia, co doprowadziło do tego, że jego program miał szerszy zakres niż cokolwiek wcześniej próbowano. Xinfu (lub Hsinfa, nowe prawa) Wanga obejmowała system pożyczek na plony, które miały na celu

zaopatrzenie chłopów wosną w niezbędne nasiona i narzędzia, które miały być spłacone w czasie żniw. Umożliwiło to chłopom uniknięcie szponów lichwiarzy w trudnym okresie roku, generując jednocześnie dochody dla rządu z odsetek płaconych od pożyczek. W Pieśni armię utrzymywano z podatków, które zapewniały środki na zatrudnienie policji i żołnierzy. Aby zlikwidować ogromne koszty najemników, którzy przez większość czasu byli nieaktywni, Wang stworzył system milicji, w którym każde terytorium byłoby skoordynowane w celu samoobrony i samokontroli, z rodzinami pogrupowanymi w jednostki po 10, 100 i 1000 rozmieszczone w strukturze piramidy i regularnie na zmianę świadczą usługi. Reprezentowało to system zarówno zbiorowego bezpieczeństwa, jak i zbiorowej odpowiedzialności w każdym miejscu, ponieważ członkowie każdej grupy byłoby pociągani do wzajemnej odpowiedzialności za przewinienia jakiejkolwiek jednostki. Co zaskakujące, Wang zastosował dokładnie odwrotną metodę, aby zrealizować te same cele oszczędności i efektywności w wykonywaniu funkcji samorządu. Wcześniej drobne zadania obywatelskie, czasami menialne i często uciążliwe, wykonywano nieodpłatnie, na zasadzie poboru. Wang uważał to za system, który zbyt mocno dominował nad jednostkami i rodzinami, na których spadł ten obowiązek. Zamiast poborowych usług, które w zasadzie sprowadzały się do podatku od pracy, wprowadził stopniowany podatek pieniężny, aby „nasączać bogatych”, z których funduszy zatrudniano ludzi do pełnienia tych funkcji oficjalnych. Chociaż neokonfucjanizm charakteryzuje się licznym wkładem w całe spektrum dyscyplin, wywarł on najtrwalszy wpływ na dziedzinę teologii, zwłaszcza poprzez swoją nową metafizykę i doktrynę o naturze ludzkiej, która dała początek tej pierwszej. Formułując tę metafizykę, znaną jako Nauka Drogi i Droga Mędrca, konfucjaniści pieśni stanęli przed głównymi wyzwaniami filozoficznymi, w tym potrzebą bardziej spójnej i systematycznej kosmologii, na której mogliby oprzeć swoją koncepcję natury ludzkiej i bronić obiektywności wartości przeciw buddyjskim doktrynom o nietrwałości, pustce i relatywizmie moralnym. Zaprzeczając istnieniu „ja” i „własnej natury”, te idee buddyjskie podważają główne konfucjańskie zainteresowanie osobą moralną i praktyczną samodoskonaleniem. W odpowiedzi na te wyzwania neokonfucjaniści opracowali nową kosmiczną infrastrukturę zarządzaną przez li (zasadę) i qi (ch’i, siłę życiową) w połączeniu z teorią natury ludzkiej jako z natury dobrej, moralnej i racjonalnej. Do tego czasu konfucjanizm przedstawiał Drogę mędrców królów lub osób szlacheckich jako istotną jedynie dla elity społecznej i politycznej. Teraz, poprzez powszechną edukację i neoklasyczny program nauczania, oba promowane przez rozprzestrzenianie się druku i umiejętności czytania i pisanie, neokonfucjaniści zuniwersalizowali Drogę i sformułowali metody, dzięki którym wszyscy ludzie mogli osiągnąć duchowy ideał mędrca. Do czołowych teologów konstruktywnych należeli Zhou Dunyi (Chou Tunyu, 1017–1073), Zhang Zhi (Chang Chi, 1020–1077), Cheng Hao (Ch’en Hao, 1032–1085) i Cheng Yi (Cheng I, 1033–1033–1033). 1107), których wszystkie techniki zostały zintegrowane i objaśnione przez głównego syntezytora tego ruchu, Zhu Xi (Chu-Hsi, 1130–1200).

ZHOU DUNYI

Być może Zhou Dunyi zrobił więcej niż jakikolwiek inny myśliciel Song, aby przyswoić popularne koncepcje taoistyczne do światopoglądu konfucjańskiego. Jego największym wkładem w neokonfucjanizm było jego krótkie Taijitu Shuo (T'ai-chitu Shuo, Wyjaśnienie diagramu najwyższej polaryzacji), które w jego czasach budziło kontrowersje, ponieważ diagram został ułożony przez Chen Tuana (906–989), wybitnego mistrza taoistycznego, a kluczowe terminy traktatu – wu-chi (niepolarny) i tai-qi (t'ai-chi; najwyższa polarność) – zostały zapożyczone z taoizmu. W dziełach taoistycznych wu-chi symbolizowało stan pierwotnego chaosu poprzedzającego podział yin i yang. Po wu-chi w kosmogonii taoistycznej pojawiło się tai-qi, które dosłownie odnosi się do punktu końcowego przed odwróceniem i punktu zwrotnego między procesami dwubiegunowymi. Dlatego tai-qi oznacza fazę chaosu późniejszą niż wu-chi, w której yin i yang różnicowały się, ale jeszcze się nie ujawniły. W medytacji taoistycznej diagram czytano od dołu do góry, zgodnie z którym praktykujący próbowali odwrócić proces starzenia się, wytwarzając w swoich ciałach iskrę pierwotnego qi, czyli psychofizycznej

siły życiowej, i powrócić do pierwotnego stanu chaosu, z którego rozwinął się kosmos. Z kolei Zhou nadał diagramowi wyraźnie konfucjańskie znaczenie, czytając go od góry do dołu i argumentując, że natura ludzka jest mikrokosmosem ewolucji wszechświata. Na diagramie, po przejawie taiqi jako yin i yang, te z kolei generują pięć faz wody, ognia, drewna, metalu i ziemi, które ostatecznie dają początek niezliczonym rzeczom na świecie. Odpowiednio, ludzie otrzymują qi, które po urodzeniu objawia się jako duch i inteligencja. Duch i inteligencja urzeczywistniają Pięć Niezmiennych Cnót: ren (jen, człowieczeństwo), yi (i, słuszność), li (rytualne przyzwoitość), zhi (chi, mądrość) i xin (hsing, wiarygodność), dzięki której wszyscy ludzie mogą zarządzać mnóstwem spraw osobistych i międzyludzkich, dzięki czemu stają się mędrkami. Czyniąc to, cnota mędrca równa się cnocie nieba i ziemi, a jego aktualność dorównuje czterem porom roku. Wprowadzając tę strukturę taoistyczną do teologii konfucjańskiej, Zhou miał na celu wykazanie, że konfucjańska rola ludzkości w kosmosie tylko pozornie, ale w rzeczywistości, była sprzeczna z taoistycznym światopoglądem, ponieważ konfucjanizm był na tyle inkluzywny, że obejmował pierwotny chaos, jednocześnie potwierdzając rzeczywistość zróżnicowany i fenomenalny świat.

ZHANG ZAI (CHANG TSAI)

Kolejny główny zestaw podstaw pojęciowych niezbędnych dla systemu neokonfucjańskiego został sformułowany przez Zhanga Zai, który postulował jedność całego stworzenia w oparciu o ich wspólną psychofizyczną substancję qi. Obalając buddyzm, Zhang argumentował, że wszechświat i wszystkie zjawiska nie są iluzorycznymi efektami umysłu lub efemerycznymi wytworami wszechprzenikającej pustki, ale raczej przejawami pierwotnej siły życiowej wyłaniającej się z tai-qi. Zhang rozszerzył pojęcie qi, definiując je jako energię obejmującą zarówno ducha, jak i materię, która objawia się dynamicznie, konsolidując się, tworząc wszystkie stworzenia i stany rzeczy, i która w zwykłym czasie rozpada się z powrotem do pierwotnej niezróżnicowanej pustki. Doktryna mówiąca, że całe stworzenie składa się z tej jednej podstawowej esencji i jest przez nią zjednoczona, niesie ze sobą głębokie implikacje etyczne. Zdaniem Zhanga wszystkie istoty ludzkie oraz całe niebo i ziemia muszą być zjednoczone jako stworzenia z jednego ciała i krwi i rządzone, jako społecznie właściwe ich pokrewieństwu, zasadą bezinteresownej i ludzkiej miłości. Nie podważając zatem porządku społecznego, Zhang propagował teologiczny egalitaryzm, w którym cesarz jest starszym bratem, a jednocześnie najstarszym synem nieba i ziemi, a tym samym prawowitym władcą Chin – stąd władcy są ontologicznie równi, ale pozycyjnie lepsi od swoich poddanych. Do efektów bezinteresownej i humanitarnej miłości zalicza się szacunek dla osób starszych, okazywanie dobrej woli osieroconym i słabym oraz łagodzenie ciężarów zmęczonych, ułomnych, kalekich i chorych. Nie dokonano rozróżnienia między moralnością prywatną i publiczną – ludziom nie wolno robić niczego haniebnego w tajemnicy swoich domów, tak samo jak nie dopuszczaliby się tych czynów publicznie. Wreszcie koncepcja równości w różnorodności sprawiła, że wszystkie emocje i pozycje społeczno-ekonomiczne stały się analogiczne, ale z natury pociągały za sobą różne nagrody i kary. Chociaż bogactwo, honor, błogosławieństwa i korzyści mają na celu wzbogacenie życia doczesnego, w najlepszym przypadku są one neutralne, a w najgorszym szkodliwe dla życia duchowego i kultywowania Pięciu Niezmiennych Cnót. I odwrotnie, bieda, pokorna pozycja, troska i smutek, chociaż chwilowo nieprzyjemne, są „pomocnikami w spełnieniu”, które niosą pomoc na ścieżce do mędrca i zapładniają nasiona cnót zakorzenione w naturze człowieka.

CHENG HAO I CHENG YI

Bracia Cheng Hao i Cheng Yi, powszechnie łączeni w azjatyckim dyskursie religijnym ze względu na zbieżność teologiczną, połączyli doktrynę li jako wewnętrznej struktury lub kierującej zasady rzeczy z rozwiniętą przez Zhanga koncepcją qi (ch'i). Według braci Cheng, li było paradoksalnie zjednoczoną, choć zróżnicowaną, niezaistniałą esencją lub wzorem zarówno dla całego wszechświata, jak i każdego organizmu. Przypominając kod genetyczny, li dostarczyło twórczej struktury życia, czyli shengsheng,

która stworzyła wszystko po wypełnieniu życiową substancją qi. U ludzi li przejawia się jako natura ludzka (hsing), równoważna naturze moralnej (dehsing) lub naturze niebiańskiej (tianxing lub t'ien-hsing), której spełnieniem była ren, czyli cnota człowieczeństwa. Co więcej, identyfikując li jako genetyczną i magnetyczną zasadę wzrostu Drogi, bracia Cheng utrzymywali, że wspólną metafizyczną podstawą każdej rzeczywistej rzeczy lub sprawy jest wspólne istnienie fizyczne i wewnętrznie dobra natura moralna. Według braci Cheng połączenie dwóch podejść mogłoby spełnić ludzkie przeznaczenie: badanie zasad w rzeczach i introspekcja zasad w umyśle. Jednakże linie obiektywnego badania i osądu nigdy nie mogą być prowadzone oddzielnie, lecz zbieżności lub jedności li, zarówno w jej wymiarze racjonalnym, jak i moralnym, należy doświadczyć w sferze kontemplacji i działania. Bliźniacze metody studiowania klasyki i spokojnego siedzenia umożliwiły ludziom osiągnięcie przeznaczenia, jakim jest bycie mędrce. Podczas cichego siedzenia, typowego badania swojego xin, czyli serca i umysłu, w atmosferze aktywnego zaangażowania w społeczeństwo, bracia Cheng zamiast mentalnej bierności kładli nacisk na szacunek i troskę etyczną. Dzięki takiej uwadze poświęcają li praktykujący mogli rozróżnić pragnienia i motywy służące dobru wspólnemu (gong) od tych, które były samolubne lub uprzedzone (si). Jako podręczniki do tej medytacji bracia Cheng polecali Daxue (Ta-hsueh, Wielka nauka) i Zhong Yong (Chung-yung, Doktryna środka). Chociaż bracia Cheng mieli wielu zwolenników, ich radykalne twierdzenie, że autorytatywnie wypowiadają się w imieniu Drogi, wynikające z ich osobistego przekonania wynikającego z bezpośredniego doświadczenia Drogi w nich samych, wywołało potężny sprzeciw i imperialne potępienie ich dao-xue (tao hsueh), czyli poznawania Drogi. Dao-xue przetrwało wyłącznie dzięki zatwierdzeniu przez Zhu Xi, który pośmiertnie ogłosił braci Cheng jako ortodoksyjnych i kanonizował ich spostrzeżenia dla przyszłych pokoleń.

ZHU XI

Wielkość Zhu Xi polegała na jego umiejętności dostosowania w jednolitym systemie myślenia indywidualnego wkładu jego poprzedników Song. Jego niezwykle zdolności analizy i syntezy pozwoliły mu łączyć pomysły i artykułować każdy z nich z większą przejrzystością i przekonującym charakterem, niż osiągnęli ich twórcy. Z większą precyzją nakreślił takie doktryny, jak li, qi, xing (natura wszystkich rzeczy), xin i tai-qi. Jego filozofię często określa się mianem szkoły Cheng-Zhu, ponieważ prekursorem, do którego dzieła przywłaszczył sobie najwięcej, był Cheng Yi. Zhu porównał li do nasionka zboża, ponieważ każde ziarno łączy w sobie zarówno podobieństwo, jak i różnorodność, posiadając własną wyjątkowość, ale także wykazując ogólne i organiczne elementy struktury, wzorca wzrostu, kierunku i zastosowania funkcjonalnego. Jednakże, odchodząc nieco od swoich przodków, Zhu zmodyfikował koncepcję qi, postulując, że qi nie występuje jednakowo u wszystkich ludzi, a fakt, że ludzie mają różne dary ch'i, wyjaśnia ich różnice etyczne. Przypominając ideę umysłu Buddy, Zhu wprowadził nową koncepcję, zgodnie z którą chociaż wszyscy ludzie mają potencjał do doskonałości, zło powstaje w wyniku zaciemniającego efektu li okrytego chi. Zhu argumentował, że umysł każdej osoby zawiera dwa wymiary: umysł Drogi, czyli pierwotną wewnętrzną dobroć opartą na zasadach, która łączy osobę bezpośrednio z tai-qi, oraz ludzki umysł, czyli przestrzeń wypełnioną qi, na której toczą się konflikty. Powstaje pomiędzy sinsing (pierwotnym umysłem) a pragnieniami cielesnymi. Podejście Zhu do przewyższenia tej psychofizycznej nierównowagi polegało na badaniu rzeczy, czterokrotnym procesie obejmującym pojmowanie zasad rzeczy, czytanie i zastanawianie się nad Księgą Klasyczną, stanie się miłośnikiem nauki i przeprowadzenie „egzegezy własnego życia” poprzez studiowanie przyczyny własnego doświadczenia. Końcowym efektem tego podejścia był optymalny rozwój cnoty człowieczeństwa, czyli ren. Według Zhu to dzięki ren można przewyższyć egoizm i stronniczość, a tym samym jednoczyć się z Umysłem wszechświata, który jest samą miłością i kreatywnością. Największym wkładem Zhu w neokonfucjanizm było ukończenie drugiej fali kanonizacji nauki konfucjańskiej. Jako podstawowe teksty szkoły konfucjańskiej skodyfikował Cztery Księgi – Mengzi (Mencius), Daxue (T'ahsueh), Zhong Yong (Chung-yung) i Analekty – i napisał wyczerpujące interpretacje każdego zdania

w Czterech Księgach, zwane Adnotacjami. Po śmierci Zhu Cztery księgi i adnotacje stały się oficjalnym standardem egzaminów chińskiej służby cywilnej od 1313 do 1905 roku. Jako ruch zajmujący się przede wszystkim tym światem i jego postrzeganym załączkiem ludzkiej natury, neokonfucjanizm podsumował w całości obejmującego sposób, rozciągającego się zarówno na religię, jak i różnorodne sfery społeczne, co Konfucjusz i jego uczniowie konsekwentnie głosili, że ludzkie poczucie porządku i wartości nie oddala człowieka od wszechświata, ale stanowi kanał, przez który można się z nim obcować. Zatem istota etyki, historii i polityki nie jest pusta, w przeciwieństwie do buddyzmu, ale rozwijający się proces wzrostu i świat kreatywności, którego podstawą jest zasada dobroci. To przekonanie nadało neokonfucjanizmowi jego niezwykłą żywotność i stopień uniwersalności, co uczyniło go całkiem atrakcyjnym dla ludzi nie tylko w Chinach, ale także w Mongolii, Korei, Japonii i Wietnamie, którzy w podobny sposób poszukiwali pewności, że ich życie ma sens i wartość .

Newski, Aleksander

(1220–1263) książę rosyjski

Aleksander Newski, rosyjski książę nazwany na cześć zwycięstwa nad Szwedami nad Newą w 1240 roku, był synem wielkiego księcia Jarosława Mądrego (Wsiewołodowicza), który najwyraźniej został otruty przez Mongołów. We wczesnych latach życia Aleksandra niepodległa Rosja miała trzech głównych wrogów — nacierających Szwedów, Krzyżaków i Mongołów. Aleksander zdecydował się tolerować, a nawet współpracować z tym ostatnim, ale poważnie potraktował zagrożenie z północy i zachodu i stał się liderem w walce z obydwojema zachodnimi wrogami. Mając zaledwie 20 lat, pokonał duży najazd szwedzki, a 5 kwietnia 1242 roku powstrzymał jeszcze większy najazd Krzyżaków. Krzyżacy byli zakonem utworzonym po raz pierwszy podczas Trzeciej Krucjaty, podobnym do bardziej znanych Rycerzy Szpitalników św. Jana, ale w przeciwieństwie do tego ostatniego zakonu, szybko przeniósł on swoją uwagę na Europę Wschodnią. Początkowo w związku z przywilejami nadanymi przez króla Węgier Andrzeja II (1211) Krzyżacy walczyli z wrogami tego króla, tureckim Qumanem ze stepu południoworuskiego i okolic. Później (od 1230 r.) stanęła na czele walki z pogańską Rusią, a następnie, po wchłonięciu przez zakon Inflanckich Braci Mieczowych, Krzyżacy zaczęli angażować się w sprawy rosyjskie, występując przeciwko miastu Nowogród. W związku z tym Aleksander, sprawdzony dowódca wojskowy, został zwerbowany przez Nowogród, aby zostać jego księciem i walczyć z wrogiem krzyżackim. Rezultatem była słynna porażka na lodzie jeziora Peipus w 1242 r., podczas której armia najeźdźców została prawie zniszczona przez sprytnie rozmieszczonych Rusinów którzy znali krajobraz lepiej niż ich rywale. Być może Aleksander miał sojuszników mongolskich, ponieważ łucznicstwo odegrało w bitwie niezwykłą rolę. Krzyżacy pozostali potęgą w Europie Wschodniej, ale nigdy nie stanowili bezpośredniego zagrożenia dla Rosji w takim stopniu, w jakim był to zakon z 1242 roku, więc skutki zwycięstwa trwały. Młoda dorosłość Aleksandra przerwało ponowne pojawienie się Mongołów i podbój przez nich praktycznie całej Rosji. Mongołowie po raz pierwszy zetknęli się z siłami rosyjskimi 16 czerwca 1223 roku podczas starcia nad rzeką Kalką. W 1237 roku jeszcze większa armia mongolska rozpoczęła inwazję na Rosję. Do pierwszych rosyjskich miast-państw, które upadły, należał Riazan w grudniu 1237 r., następnie Włodzimierz w lutym 1238 r. i w marcu 1238 r. Torżok, który stawiał zaciekle opór. Nadeszła wiosna i ziemia była zbyt mokra, aby prowadzić skuteczną kampanię, ale Mongołowie powrócili ponownie, po kilku kampaniach na stepie przeciwko ludom tureckim zimą 1240 r. Ich natarcie wydawało się nie do zatrzymania, a Kijów, przywódca koalicji książąt to była wówczas Ruś, zostało zdobyte 6 grudnia 1240 roku, kończąc pewną erę w historii Rusi. Robiąc przerwę w celu przegrupowania się, Mongołowie rozpoczęli masową i dobrze skoordynowaną inwazję na Europę Wschodnią, zaplanowaną przez mongolskiego generała Subotai. Dopiero nagła śmierć Ogotai-chana (1229–1241) zatrzymała postęp, gdy zainteresowane strony przygotowywały się do walki o władzę, która miała towarzyszyć wyborowi nowego najwyższego chana. Wybór Mongke Khana (1251–1259) na

chwilę uspokoił sytuację. Po jego śmierci rosyjscy Mongołowie, znani jako Złota Orda, trwale oddzielili się od Rosji, podczas gdy różne strony walczyły o dominację. W momencie, gdy Aleksander pokonał najeżdżających Krzyżaków i w ten sposób ponownie ugruntował swoją reputację w Rosji, Mongołowie wydawali się coraz bardziej podzieleni. Aleksander był zarówno mediatorem, jak i łagodzącym, tam gdzie mógł, najgorsze nadużycia kontroli mongolskiej. W latach czterdziestych i wczesnych pięćdziesiątych XII wieku Aleksander, który poważnie traktował przysięgę posłuszeństwa swego ojca, starał się wyglądać na lojalnego wasala Mongołów i formalnie uznał ich władzę. Nadal cieszył się wpływami u Mongołów i w Rusi, co było jednym z powodów, dla których w 1252 r. został mianowany wielkim księciem, po obaleniu przez Mongołów jego poprzednika. W tym czasie Ruś została podzielona na terytoria, na których występowała bezpośrednia obecność Mongołów, zwykle położone na obrzeżach rosyjskiego obszaru kulturowego i w pobliżu strefy stepowej, oraz terytoria kontrolowane pośrednio przez zdobywców. Dotyczyło to także Nowogrodu kontrolowanego przez Aleksandra. Mongołowie mieli zwyczaj wysyłać poborców podatkowych i innych emisariuszy, aby przeszukali bogactwa ich terytoriów. Najpierw był spis ludności, potem w ogóle wyznaczenie bezpośredniego przedstawiciela Mongołów, baskaka, „tego, który uciska”, a na końcu poborców podatkowych. To właśnie obecność tych mongolskich oficerów, bardziej niż ataki armii mongolskich, nękała mongolskich podwładnych w Rusi i wywoływała ciągłe niepokoje, a nawet jawny sprzeciw i bunt, który zawsze wywoływał potężną reakcję militarną. Pod koniec lat pięćdziesiątych XII w. źródłem niezadowolenia był Nowogród, wciąż dumny ze zwycięstwa prowadzonego przez Aleksandra nad Krzyżakami w 1242 r., a do tego czasu pozostawiony bez napaści Mongołów. Działania Aleksandra mające na celu jego ucieszenie wyjaśniają rolę, jaką wybrał w mongolskiej Rusi. Zadbął o stłumienie opozycji wobec Mongołów, a następnie Aleksander osobiście sponsorował spis ludności obejmujący Nowogród. Nowogród zapłacił i upokorzył swoją dumę, ale przetrwał nienaruszony (1259). Mówi się także, że Aleksander interweniował w imieniu Cerkwi prawosławnej, aby zabezpieczyć jej przywileje i zapobiec atakom Mongołów na inne miasta. W chwili śmierci w 1263 roku nadal aktywnie angażował się w tę działalność. Został nagrodzony świętością. Po śmierci Aleksandra powstała znacząca legenda, podsycana vita, która przedstawia Aleksandra jako świętego obrońcę Rosji przed Mongołami. Związany był także z niektórymi powstaniem ludowymi.

Nicejski, Drugi Sobór

W epoce wczesnego Kościoła artystyczne przedstawienie postaci biblijnych, czyli ikonografia, służyło niepiśmiennym masom do nauczania lekcji biblijnych i historii Kościoła. W kościołach często umieszczano sceny biblijne lub przedstawienia życia świętych, lecz oskarżenia o bałwochwalstwo ze strony muzułmanów (którzy sprzeciwiali się przedstawianiu postaci ludzkiej) i Żydów (powołując się na zakaz Tory dotyczący kultu jakichkolwiek rzeźbionych wizerunków) przyczyniły się do sprowadzenia imperialnej władzy postanawia zniszczyć wszelkie obrazowe lub symboliczne przedstawienia scen z pism świętych lub świętych. W Piśmie Świętym znajduje się mnóstwo biblijnych fragmentów o naturze, praktyce i konsekwencjach bałwochwalstwa; w istocie wśród Bizantyjczyków wzrosło oddanie ikonom, podobnie jak wiele przesądów religijnych związanych z ich używaniem. Cesarz Leon III (717–741), Izaur, uważał, że jedyną nadzieją na nawrócenie muzułmanów i Żydów jest porzucenie używania ikon. W 726 r. wydał dekret cesarski nakazujący zniszczenie ikon i relikwii, a jego następca, syn Konstantyn V, w 53 r. podtrzymał edykt ojca. Synod w Hierii zebrał się w 754 r. i podtrzymał ikonoklazm. Ikonodule, czyli duchowni i mnisi broniący używania ikon, walczyli z niszczeniem wizerunków, często kosztem życia. Zwołany na rozkaz cesarzowej Ireny w 786 r. rząd cesarski wezwał radę do rozstrzygnięcia tej kwestii. Papież Hadrian I (772–795), choć zdominowany przez ponad 300 duchownych bizantyjskich, wysłał na zgromadzenie dwóch przedstawicieli, którzy nieśli ze sobą papieski traktat uzasadniający kult wizerunków. Pierwsza sesja, zebrana w Konstantynopolu, została zaatakowana przez żołnierzy oddanych ikonoklazmowi; w związku z tym postanowiono przenieść zgromadzenie do Nicei w Bitynii

(obecnie Izik, Turcja), gdzie sobór rozpoczął się 24 września 787 r. Sobór zbierał się na ośmiu sesjach prowadzonych w ciągu trzech tygodni. Tarazjusz, patriarcha Konstantynopola, przewodniczył pierwszym siedmiu sesjom, a cesarzowa Irena przewodniczyła ostatniemu posiedzeniu soboru w Konstantynopolu. Pierwsza sesja dotyczyła kwestii, co zrobić z biskupami ikonoklastami, z których wielu było obecnych na zgromadzeniu. Kiedy krnąbrni biskupi wycofali się ze swojego „błędu” i błagali konklawe o przebaczenie, duchowni otrzymali przywrócenie we wspólnocie kościelnej. Podczas drugiej sesji legaci papiescy wysłani przez Stolicę Apostolską odczytali na głos list wysłany przez papieża Hadriana I do zgromadzenia, w którym papież nawoływał do przywrócenia ikon. Na trzeciej sesji, która odbyła się 28 lub 29 września, biskupi, którzy odwołali swoje obrazoburcze oświadczenia, otrzymali pozwolenie na zasiadanie w radzie. Czwarta sesja, która odbyła się 1 października, obejmowała odczyty długich fragmentów Biblii i Ojców Kościoła, którzy opowiadali się za kultem obrazów, a sesja została zamknięta po podpisaniu przez wszystkich obecnych dekretu, że uczestnicy są gotowi przyjąć we wspólnocie wszystkich, którzy otwarcie porzuciliby stanowisko obrazoburcze. Podczas piątej sesji, 4 października, zgromadzeni wysłuchali ustnych odczytów ojców kościoła sprzeciwiających się używaniu ikon, ale rada zdecydowała się nie czytać wszystkich pism skierowanych przeciwko ikonom i głosowała za kultem obrazów. Piąta sesja zakończyła się uroczystym wywieszeniem obrazu w miejscu posiedzeń rady. Szósta sesja, która odbyła się 6 października, obrazoburczą decyzją soboru, który odbył się w Hieria w 753 r., spotkała się z formalnym potępieniem. Dogmatyczna decyzja soboru, odczytana na siódmej i ostatniej sesji w Nicei 13 października, sformalizowała kult obrazów. Ostatnia sesja, prowadzona przez cesarzową i jej syna w pałacu Magnaura w Konstantynopolu w dniu 23 października, zakończyła się podpisaniem przez dwóch monarchów i duchownych Acta soboru, na mocy którego kanony ustalone przez zgromadzenie były prawem kościelnym i Cesarstwa Bizantyjskiego. Ostatecznie sobór ogłosił 22 kanony. Kanon dziewiąty nakazywał wyrzeczenie się pism przeciw obrazom, pozostałe kanony obejmowały sprawy związane z etyką, praktyką i dyscypliną duchowną. Sobór nie zakończył kontrowersji; przetrwało kolejne pokolenie, ale zapewniało formalne uznanie kultu ikon, definiowanego jako kwestia szacunku i honoru, a nie kultu bożków czy praktyk pogańskich.

Nicheren

(ur. 1222) przywódca religijny

Buddyzm Nicheren (lub Nichiren) był sektą unikalną w Japonii, która rzuciła wyzwanie istniejącym koncepcjom buddyzmu w ramach ogólnospołecznego przewrotu intelektualnego i religijnego zrozumienia. Istotą buddyzmu Nicherena jest odwrócenie pierwotnego przesłania Gautamy Buddy, które według Nicherena służyło wywyższeniu i ochronie państwa ze szkodą dla jednostek. Zamiast tego ludzie powinni studiować sposoby osiągnięcia materialnego i fizycznego bezpieczeństwa oraz wygody, przestrzegając Sutry Lotosu (Saddharmapundarika-sutra). Nicheren (pierwotnie Zennichi, znany również jako Zenshobo Rencho) był synem biednego rybaka z prowincji Awa. Studiował różne formy buddyzmu przez okres 10 lat, zanim doszedł do wniosku, że wszystkie są fałszywe lub w inny sposób nieprzydatne. Był to okres w historii Japonii, który charakteryzował się znacznym zamieszaniem. Ogromny dystans między dworem a ludem zanikał, a krajobrazowi intelektualnemu zagrażały zmiany społeczne i zagrożenia zewnętrzne, zwłaszcza podboje mongolskie. Reformatorzy religijni wyjeżdżali z dworu, aby uczyć się od zwykłych ludzi, którzy byli im niemal całkowicie obcy. Radykalne szkoły myślenia były szeroko rozpowszechnione w całym kraju i były reprezentowane przez mnichów i uczonych, w tym Chomei, Jien, Honen i Shinran. Ci dwaj ostatni byli w dużej mierze odpowiedzialni za rozprzestrzenianie się buddyzmu amidystycznego, który porzucił wszelką nadzieję w obecnym świecie, który był skazany na zagładę. Tylko wiara w przyszły akt transcendencji lub zbawienia miała jakąkolwiek wartość. W odpowiedzi ortodoksyjni buddyści starali się przywrócić tradycyjny mnisi ascetyzm i poleganie na dobrych uczynkach. Ostatecznie Nicheren odrzucił zarówno amidyzm, jak i ortodoksyjną

reakcję buddyjską, uznając je za nieodpowiednie, aby odpowiedzieć na świat taki, jaki jest, a zwłaszcza na bardzo realną możliwość inwazji mongolskiej, która całkowicie zagroziła istnieniu kultury japońskiej. Wierzył, że Japonia przeżywa okres degradacji prawa dharmy zwanego mappo i że jest ucieleśnieniem bodhisattwy Jogyo, którego zadaniem było ratowanie swego ludu i narodu w czasie ucisku.

Normanowie i Plantageneci

królowie Anglii

Podbój Anglii w 1066 r. przyniósł ze sobą zupełnie nową dynastię rządzącą. Królowie normańscy, poczynając od Wilhelma I, rozpoczęli rewolucję społeczną i prawną w Anglii. Udało im się także zjednoczyć Anglię i zatrzeć granice między Saksonami i Normanami. Królowie Plantagenetów utworzyli długą dynastię, która obejmowała spokrewnione rodziny Anjou, Lancaster i York. Jednak większość historyków oddziela Andegawenów od Lanckasterów i Yorkistów ze względu na historyczny rozwój Wojen Dwóch Róż. Do królów normańskich należeli następujący władcy:

Wilhelm I (Zdobywca): 1066–1087

Wilhelm II (Rufus): 1087–1100

Henryk I (Beauclerc): 1100–1135

Szczepan: 1135–1154

Matylda (Maude): 1141

Władcy Plantagenetów byli

Henryk II: 1154–1189

Ryszard I (Lwie Serce): 1189–1199

Jan: 1199–1216

Henryk III: 1216–1272

Edward I (Długonogi): 1272–1307

Edward II: 1307–1327

Edward III: 1327–1377

Ryszard II: 1377–1399

Wilhelm I, pierwotnie książę Normandii i drugi kuzyn Edwarda Wyznawcy, wyszedł zwycięsko z podboju Anglii przez Normanów i przejął kontrolę nad angielskim tronem w Boże Narodzenie 1066 r. W ciągu pięciu lat Wilhelm I stłumił liczne bunty i stłumił kraj. Jego panowanie zostało podkreślone utworzeniem Domesday Book - przeglądu własności ziemskiej wykorzystywanego do pobierania podatków oraz najbardziej wszechstronnego i szczegółowego zapisu zasobów fizycznych kraju produkowanych w Europie w średniowieczu. Wilhelm I zmarł 9 września 1087 roku w wyniku komplikacji związanych z raną odniesioną w bitwie. Wilhelm II, czyli Rufus, był drugim synem Wilhelma I. Otrzymał Anglię po śmierci ojca. Najstarszy syn Wilhelma I, Robert, otrzymał Normandię. Rządy Williama Rufusa charakteryzowały się wysokimi podatkami i wrogością między koroną a duchowieństwem. 2 sierpnia 1100 roku Wilhelm II został postrzelony strzałą w oko podczas wyprawy myśliwskiej i zmarł bezdzietnie i bezzennie. Ze względu na jego niepopularne panowanie wielu historyków uważa, że jego śmierć nie była wypadkiem. Henryk I, brat Williama Rufusa i najmłodszy syn

Edwarda I, wstąpił na tron Anglii po śmierci swojego brata. Ze względu na swoje wykształcenie otrzymał przydomek Beauclerc (dobry uczonec). Dzięki umiejętnemu posługiwaniu się polityką dworską za swojego panowania założył skarbiec, czyli skarbiec królewski. Henryk I miał nadzieję pozostawić tron swojej jedynej żyjącej córce Matyldzie, ale po jego śmierci tron został ofiarowany Stefanowi z Blois. Stefan, bratanek Henryka I i wnuk Wilhelma Zdobywcy, nie był przygotowany, aby sprostać żądaniom monarchii, a jego brak władzy nad kłócącymi się i żądnymi władzy angielskimi baronami wybuchł wojną domową i konfliktami w latach 1135–1154. Rządowi skonstruowanemu przez Henryka I groził upadek, a Kościół i Korona nadal pogłębiały swoją wrogość. Został na krótko obalony w 1141 r., kiedy Matylda (znana również jako Maude) i jej mąż, Geoffrey z Anjou, wkroczyli do Londynu i objęli tron. Rządziła krótko, ale została usunięta z tronu przez zgromadzone wojska Szczepana. Kwestie sukcesji trwały aż do podpisania traktatu z Wallingford. Na mocy tej umowy Szczepan miał rządzić bez sprzeciwu aż do swojej śmierci, kiedy to tron przeszedł na syna Matyldy, Henryka z Anjou. Henryk Plantagenet, hrabia Anjou, został następcą Stefana jako Henryk II w 1154 r. Jako pierwszy z królów Andegaweńskich, Henryk II był władcą europejskim, a nie królem angielskim ze względu na wielkość swojego imperium i fakt, że był najbogatszym księciem w Europie w chwili wstąpienia na tron. Rządy Henryka II są często wspomniane jako jedne z najskuteczniejszych monarchów angielskich. Najważniejsze w tym czasie było odrodzenie królewskiej sprawiedliwości i założenie angielskiego prawa zwyczajowego mającego zastosowanie w całej Anglii. Panowanie Henryka obejmowało także jego kłótnię dotyczącą władzy sądów kościelnych z Thomasem Becketem, byłym kanclerzem Henryka i arcybiskupem Canterbury, która doprowadziła do męczeństwa tego ostatniego w katedrze w Canterbury w 1170 r. Ostatnie lata panowania Henryka II obejmowały kilka buntów wznieconych przez jego synów, wspierany przez królów Francji i Szkocji i zachęcany przez pełną życia żonę Henryka Eleonorę Akwitańską. Ryszard I wstąpił na tron w 1189 r., ale mieszkał w Anglii tylko przez niecały rok całego swego panowania. Zamiast tego walczył w wyprawach krzyżowych, dostał się do niewoli cesarza Henryka VI w Niemczech i kontynuował walkę o ziemie utracone we Francji. Zmarł od ran bojowych w kwietniu 1199 r., nie pozostawiając po sobie spadkobierców. Podczas jego nieobecności rząd zbudowany przez Henryka II nadal pobierał podatki i przetrwał. Jan, czwarty syn Henryka II, rządził Anglią w 1199 r., po wielu latach prób odebrania tronu swemu bratu Ryszardowi. Nazywany Lacklandem, Jan był stereotypowym niegodziwym królem; opodatkował system angielski na wszelkie możliwe sposoby. Za jego panowania Anglia utraciła swoje francuskie posiadłości, papież Innocenty III ekskomunikował Jana z kościoła za odmowę mianowania Stephena Langtona na arcybiskupa Canterbury, a podatki stale rosły. Baronowie pod wodzą Langtona skonfrontowali się z Janem w Runnymede i zmusili go do przyjęcia Magna Carta, czyli Wielkiej Karty, w 1215 roku. Dokument potwierdził wolności ludowe i ponownie prawa Kościoła i narodu angielskiego. Kiedy Jan zmarł w 1216 r., jego dziewięcioletni syn Henryk został królem Anglii. Objął rolę króla w 1234 roku i zatwierdził Magna Carta. Jednak Henryk III był nieudolnym królem, który toczył kosztowne wojny, próbując uzupełnić swój zubożały skarbiec, odmawiał przeciwstawienia się dekretowi papieskiemu i zapewniał nominacje obcokrajowcom, a nie angielskiej szlachcie. Takie podejście do rządu podsycało nastroje antypapieskie i położyło podwaliny pod reformację. Dało to także okazję do powstania angielskiego nacjonalizmu. W miarę jak angielscy baronowie byli coraz bardziej sfrustrowani wyborami Henryka III i kosztownymi wojnami, zbuntowali się i wtręci Anglię w okres wojny domowej. W pewnym momencie w 1264 roku Simon de Montfort sprawował władzę na krótko; jednak zginął w bitwie, a władza wróciła do Henryka III i jego syna Edwarda. Panowanie Henryka III miało pewne pozytywne aspekty. Populacja Londynu i kraju znacznie wzrosła, powstały uniwersytety w Oksfordzie i Cambridge, a wraz z rozwojem rolnictwa poprawiła się gospodarka. Do czasu śmierci Henryka III w 1272 r. był on monarchą jedynie z nazwy, gdyż prawdziwa władza została już przekazana Edwardowi. Edward I, znany ze względu na swój wzrost jako Długonogi, był znakomitym żołnierzem, mężem stanu i być może odnoszącym największe sukcesy średniowiecznym monarchą. Dzięki jego panowaniu Anglia uznała i zachowała wiele aspektów społeczeństwa, prawa i rządu, które przetrwały

stulecia, wojnę domową i konflikt międzynarodowy. Choć Edwarda I w wielu sytuacjach można było uznać za bezwzględnie i agresywnego, rozumiał on delikatną równowagę, w jakiej funkcjonował monarcha. Przypisuje się mu utworzenie współczesnego parlamentu. W 1295 roku Edward I zwołał różnych przedstawicieli do swojego Modelowego Parlamentu, aby zwiększyć dochody. W tym celu parlament był wykorzystywany do prowadzenia spraw narodowych. Edward I zaopatrywał także sędziów w sądach King's Bench, Exchequer i Common Pleas; ustanowił Trybunał Sprawiedliwości; i utworzył Sąd Kanclerski, aby zapewnić zadośćuczynienie w sytuacjach, w których inne sądy nie mogły interweniować. Edward przyjął Potwierdzenie Statutów w 1297 r., które stanowiło, że podatki muszą mieć zgodę królestwa. Edward I sprostował także próbom swoich przodków rozbudowy imperium angielskiego. Podbił Walię w 1284 r., a w 1301 r. zdecydował się nadać swojemu najstarszemu synowi imię księcia Walii. Tytuł ten nadawany jest do dnia dzisiejszego wszystkim pierwotnym męskim spadkobiercom. Szkocja okazała się trudniejszym podbojem. Edward próbował rościć sobie prawa do ziem szkockich, poślubiając swojego syna Małgorzacie, prawowitej spadkobierczyni korony szkockiej. Jednak zmarła w drodze do Anglii, a Edward I najechał Szkocję w 1296 roku, pokonał ich i przyjął hołd szkockich baronów. William Wallace wzniecił zamieszki przeciwko królowi angielskiemu w 1297 r., pokonał armię angielską pod Stirling i nadal był cierniem w boku Edwarda I aż do jego schwytania i egzekucji w 1304 r. Robert Bruce, odległy pretendent do tronu Szkocji, w dalszym ciągu nękał Edwarda I i jego armię. Anglicy zostali ostatecznie pokonani pod Bannockburn pod rządami Edwarda II, ale wrogość między obydwoma narodami trwała przez stulecia. Największą porażką Edwarda I był jego syn Edward II, który był słaby, leniwy i niekompetentny. Edward II miał także skłonność do otaczania się obcokrajowcami, czego nienawidzili angielscy baronowie. Kontynuował romans homoseksualny z Piersem Gavestonem, co doprowadziło do wygnania i morderstwa Gavestona. Ostatecznie żona Edwarda II, Isabella, i jej kochanek, Roger Mortimer, najechali Anglię z Francji, zmusili Edwarda II do abdykacji na rzecz syna i zamordowali go. Gdy jego żona i jej kochanek obalili Edwarda II, w 1327 roku na tron wstąpił Edward III. Szybko aresztował i powiesił Mortimera, zamykając w więzieniu swoją matkę przez ostatnie kilka lat jej życia. Edward III był odpowiedzialny za rozpoczęcie wojny stuletniej z Francją w 1337 roku, rzekomo w celu wsparcia swoich roszczeń do tronu francuskiego. Początkowo Anglia odniosła zwycięstwa pod Sluys (1340), Crécy (1346) i Calais (1347), dając im kontrolę nad kanałem La Manche i ziemią. Dżuma, czyli czarna śmierć, zapewniła krótką przerwę od działań wojennych, ale Anglia wznowiła walkę inwazją na Francję w 1355 roku. Edward, „Czarny Książę” i najstarszy syn Edwarda III, odniósł sukces w Poitiers (1356). Traktat z Brétigny (1360) zakończył tę fazę wojny stuletniej. Jednak Jan z Gaunt, trzeci syn Edwarda, wznowił bitwę w 1369 roku, kiedy ponownie najechał Francję. Pod rządami Edwarda III zmieniło się życie społeczne i historia gospodarcza Anglii. Doświadczył stosunkowo pokojowych stosunków ze stanami szlacheckimi. Merkantylizm zaczął zastępować feudalizm. System podatkowy był wspierany przez handel, a nie podatki gruntowe. Parlament osiągnął dwuizbową spójność, dzieląc się na dwie izby reprezentujące szlachtę i duchowieństwo oraz klasę średnią. W 1362 roku angielski zastąpił francuski jako język narodowy królestwa. Zdradę zdefiniowano w 1352 r. i utworzono urząd sprawiedliwości pokoju (1361 r.), który miał pomagać szeryfom. Niestety, ostatnie lata Edwarda III naznaczone były postępującą starością, śmiercią Czarnego Księcia i rozpadem stosunków między Koroną a jego poddanymi, częściowo z powodu kochanki Edwarda, Alice Perrers. Ryszard II, syn Czarnego Księcia i wnuk Edwarda III, wstąpił na tron w 1377 roku w wieku 10 lat. Jego rządy uwypukliły małżeństwo z Izabelą de Valois, córką króla francuskiego Karola VI, w celu zakończenia dalszych konfliktów z Francją. Stłumił także powstanie chłopskie w 1381 r., które było następstwem wpływu czarnej zarazy na gospodarkę. Rywalizujące frakcje nadal walczyły o kontrolę rządową, a w 1397 roku Ryszard II wdał się w walkę o kontrolę z niektórymi szlachtami. Najpierw Jan z Gaunt, następnie jego syn, Henryk Bolingbroke (Henryk IV), próbowali objąć tron. Ryszard został przywłaszczony w 1399 r., uwięziony i zamordowany. Wojna Dwóch Róż pochłonęła swoją pierwszą ofiarę w osobie byłego króla.

Normańskie królestwa Włoch i Sycylii

Opisywany przez niektóre źródła jako krwiożerczy rozbójnik, pierwsi normańscy wojownicy przybyli do Włoch z Normandii we Francji w poszukiwaniu przygód, ziemi i bogactwa. Jako obcokrajowcy na podzielonych ziemiach Lombardii, Włoch i Sycylii, pierwsi Normanowie mogli wykorzystać spory między papieżem, Cesarstwem Bizantyjskim, lordami lombardzkimi i muzułmanami na Sycylii, aby stworzyć zjednoczone królestwo z krnąbrnych konfliktów. Normanowie zapewnili stabilność dzięki silnej biurokracji opartej na modelach arabskich, greckich i łacińskich. W dużej mierze tolerancyjna i synergiczna kultura normańskiej Sycylii została ucieleśniona w połączeniu tradycji arabskiej, berberyjskiej, greckiej i zachodniej w architekturze, sztuce i literaturze. Normanowie byli uosobieniem śródziemnomorskiej kultury i handlu, tworząc królestwo, które podobnie jak samo Morze Śródziemne łączyło Afrykę, Europę i Wschód. W szczytowym okresie cywilizacja normańskich Włoch i Sycylii była niezwykłym połączeniem kultur greckiej, arabskiej i łacińskiej. Robert Guiscard i jego brat Roger I byli dwoma z pierwszych wojowników normańskich, którzy zaatakowali posiadłości bizantyjskie w południowych Włoszech. W 1053 r. pojмали nawet papieża Leona IX. Zwolniono go z niewoli dopiero, gdy uznał władzę i legitymację Normanów. Papiestwo i Normanowie pojednali się po tym, jak papież Mikołaj II przekazał Guiscardowi władzę nad Apulią, Kalabrią i Sycylią, mimo że regiony te były nadal okupowane przez Bizancjum i muzułmanów z Sycylii. Ibn al Thumma, Arab z Sycylii, zaferował całą wyspę Rogerowi I, jeśli zgodzi się pomóc w ustanowieniu stabilności na wyspie. Do 1072 roku Normanowie podbili Palermo. Pomimo żądy łupów Normanowie gwarantowali ochronę religii i lokalnych praw. W 1091 roku Roger I skutecznie podbił całą wyspę, przestrzegając lokalnych praw i wierzeń, zgodnie z obietnicą. Jego ustrój feudalny po prostu kopiował muzułmańskie okręgi wojskowe, muzułmanie stanowili dużą część jego armii, a muzułmańscy eunuchowie przejęli wiele biurokratycznych zadań. Roger II, syn Rogera I, był prawdopodobnie najstynniejszym władcą Normanów. Jego panowanie trwające ponad cztery dekady (1111–1154) było świadkiem narodzin wielkiego imperium handlowego. Uznając znaczenie handlu w Afryce Północnej, podbił kilka miast na wybrzeżu współczesnej Tunezji i rzucił wyzwanie dominacji morskiej północnoafrykańskich państw muzułmańskich w basenie Morza Śródziemnego. Otworzyło to bogaty afrykański rynek złota i orientalnych przypraw dla europejskich handlarzy, tworząc dobrodziejstwo gospodarcze dla Normanów, nowych władców Morza Śródziemnego. Jako mąż stanu Roger II zreformował system sądowniczy i utrzymał porządek wśród różnych wspólnot religijnych i etnicznych w regionie. Oprócz greckich uczonych i ministrów na jego dworze znajdował się harem oraz kohorta muzułmańskich niewolników, eunuchów i administratorów. Niektórzy muzułmańscy uczeni byli pod takim wrażeniem jego tolerancji i życzliwości, że twierdzili, że był to muzułmanin w przebraniu. Kaplica Palatyńska w Palermo, uważana za najdoskonalszy przykład średniowiecznej architektury normańskiej, stanowi przykład wykorzystania przez Normanów najlepszych bizantyjskich mozaik, arabskich dekoracji gipsowych i malarstwa łacińskiego, tworząc wspaniałą klejnot średniowiecznej i międzykulturowej jedności, tak jak reszta Europy był wstrząsany wojną i konfliktami. Grecki, łacina i arabski były językami urzędowymi na dworze normańskim. Kadra uczonych religijnych i poetów z dynastii Fatimidów z Egiptu, Bizancjum, Afryki Północnej, Włoch i Hiszpanii zaangażowała się w swobodne i otwarte debaty na temat natury Boga, wiary i losu, odpowiadając na trudne pytania teologiczne zadawane przez Rogera II. Arabski geograf sycylijski Al-Idrisi nazwał swoją starannie skonstruowaną mapę i opis świata Księgą Rogera. Księga Rogera, używana przez europejskich odkrywców, drastycznie poszerzyła zachodnią i łacińską wiedzę na temat geografii świata. W obliczu odzyskania Afryki Północnej przez Almohadów i innych zagrożeń dla jego władzy Roger II stopniowo stawał się mniej tolerancyjny wobec muzułmanów z Sycylii. Władza Normanów zaczęła słabnąć pod rządami Williama, następcy Rogera. Nie miał tej samej energii do działań państwowych, co jego ojciec. Nawet gdy pierwszy etap rządów Normanów dobiegł końca, z małżeństwa Sycylijki z władcą Niemiec wkrótce wyłonił się nowy

przywódca, który przywrócił Sycylię i Włochy do epoki świetności kulturowej. Fryderyk II (1194–1250) zapoczątkował kolejną wielką erę w historii południowych Włoch. Jako syn Konstancji Sycylijskiej miał krew normańską. Był także synem Henryka IV, króla niemieckiego i cesarza rzymskiego. Podobnie jak wcześniej Normanowie, miał trudne stosunki z Kościołem. Pomimo silnego ducha krucjaty został ekskomunikowany przez papieżstwo zaniepokojone zjednoczeniem Włoch i zagrożeniami dla Państwa Kościelnego. Został koronowany na cesarza Jerozolimy w 1229 roku, ustanawiając państwo w dużej mierze tolerancyjne dla różnych wyznań religijnych. Zainspirowany wieloreligijną kulturą Sycylii stworzył rzadką i błyskotliwą erę pokoju w Jerozolimie. Podobnie jak jego normańscy poprzednicy, Fryderyk był w dużej mierze człowiekiem Morza Śródziemnego. Daleki od prowincjonalnego władcy niemieckiego czy normańskiego barbarzyńcy, był przesiąknięty międzynarodowymi kulturami islamu, judaizmu oraz kościoła greckiego i rzymskiego. Można łatwo argumentować, że mecenat kulturalny i otwartość królów normańskich oraz ich sprzeciw wobec władzy papieskiej pomogły w zbudowaniu podwalin włoskiego renesansu i narodzinach humanizmu.

Nadir Shah

(1688–1747) Perski zdobywca

Nadir Shah (Nader Shah), często nazywany „Napoleonem Iranu”, był ostatnim z zdobywców z Azji Środkowej, który spowodował, że region zatrzęsł się pod uderzeniami kopyt jego armii. Podobnie jak Czyngis-chan, Tygrys Babur i Timurlane przed nim, Nadir miał skromne korzenie i wspiął się na szczyt mocy dzięki potężnemu połączeniu wielkiej odwagi, nieprzejednanej brutalności i przenikliwej mądrości. Nadir urodził się w 1688 r. w Persji, pięć lat po pokonaniu wielkiego wroga Persji, Turków Osmańskich, u bram Wiednia w 1683 r. Był przybyszem z Persji, członkiem jednego z plemion turkmeńskich, które niegdyś powiększyły obszar szeregi armii Czyngis-chana i Timurlana. Podobnie jak Czyngis-chan, znany wśród Mogołów jako Temujin, Nadir jako chłopiec został schwytany i wzięty do niewoli przez rywalizujący klan turkmeński, Ozbegów. Ozbegowie (współcześni Uzbekowie) byli potężni w Azji Środkowej od XIV wieku, jeszcze przed narodzinami Timurlane’a w 1336 roku. Najwyraźniej Nadirowi udało się uciec z niewoli, choć wydaje się, że jego matka, zabrana z nim, zmarła w niewoli. Nadir udał się do klanu Afshar i szukał służby u jednego z ich wodzów. Jego ambicje okazały się zbyt duże dla Afszarów, więc wyjechał, aby założyć armię bandytów, która ostatecznie osiągnęła liczebność 5000 ludzi, składających się z zaprawionych turkmeńskich wojowników, takich jak on. Wydawało się, że Nadirowi przeznaczone jest przeżyć życie bandyty aż do wybuchu wojny między Persją a Afganistanem w 1719 r. Przed tą datą dynastia Safawidów była potężna w południowym Afganistanie i domagała się lojalności potężnego plemienia Ghilzai. Jednakże Safawidzi byli szyitami, podczas gdy Ghilzais byli sunnitami. Władcy Safawidów szanowali różne wierzenia Ghilzai, dopóki sułtan Safawidów Husajn, wyniesiony na tron perski w 1694 r., nie rozpoczął czystki pod rządami ajatollaha Mohammeda Baqira Majilesiego, którego gorliwość w swojej religii dorównywała ajatollahowi Ruhollakowi Chomeiniemu około 300 lata później. Wszyscy sunnici byli prześladowani zarówno w Iranie, jak i w kontrolowanych przez Iran regionach Afganistanu. Zoroastrijscy (parsowie), Żydzi i chrześcijanie również ucierpieli z powodu tej szyickiej inkwizycji. W 1715 r. przywódca Ghilzai Mir Wais zmarł śmiercią naturalną przyczyn, ale jego przykład utrzymał ruch oporu Ghilzai przy życiu. Nawet plemię Abdali w Afganistanie, które próbowało zachować neutralność, zbuntowało się przeciwko Persom w mieście Herat, z którym Afgańczycy i Persowie walczyli przez dziesięciolecia. Kiedy wydawało się, że brat Mila Waisa chce się pogodzić z Persami, jego syn Mahmoud zabił swojego wuja i w 1719 roku najechał samą Persję. W 1722 roku Mahmud pokonał Husajna i został władcą Iranu. Następnie rozpętał panowanie terroru wśród Persów, co wkrótce spowodowało, że jego zwolennicy zaczęli obawiać się o swoje życie. W rezultacie w 1725 r. jego Ghilzais zamordowali go w perskiej stolicy Isfahanie, a jego kuzyn Aszraf został szachem, próbując legitymizować swoje rządy,

poślubiając księżniczkę Safawidów. W tym czasie osłabione Imperium Safawidów okazało się kuszącym celem dla ich wrogów. W 1723 roku osmańskie wojska tureckie pod wodzą sułtana Ahmeda III uderzyły od zachodu, przeprowadzając niszczycielskie najazdy aż do Hamadan. W tym samym czasie wojska rosyjskie Piotra Wielkiego, który właśnie wygrał Wielką Wojnę Północną (1700–1721), zaatakowały Persję od północy. Niegdyś potężne Imperium Safawidów zostało tak osłabione, że zgodziło się na pokojowe porozumienie i podział północno-zachodnich prowincji Iranu. Na początku afgańskiej inwazji na Persję Nadir wspierał Mahmuda i Ghilzais. Ale kiedy przestali płacić jemu i jego bandytom, zmienił lojalność wobec syna sułtana Safawidów Husajna, który zastąpił swojego ojca jako Shah Tahmasp II. Dzięki wsparciu Tahmaspa II Nadir rozpoczął coś, co dziś nazwalibyśmy wojną wyzwolenia narodowego, mającą na celu uwolnienie Persów od ich obcych prześladowców. Rozpoczął swój bunt w swojej rodzinnej prowincji Khusan, gdzie wiedział, że może liczyć na wsparcie członków swojego klanu. Wraz z rosnącą armią był w stanie wypędzić Aszrafa z Isfahanu, ale wcześniej w odwecie dokonał masakry tysięcy Persów. Nadir bezlitośnie ścigał Ashrafa, który został dogoniony podczas odwrotu i zabity w 1730 roku.

Strategia

Nadir zastosował ostrożną strategię ataku i skoncentrował swoje wysiłki na usunięciu najłobszego ze swoich wrogów, Ghilzais. Jednak Tahmasp II głupio zaatakował Turków, tracąc na ich rzecz Gruzję i Armenię. Nadir, obecnie wybitny generał Safawidów, obalił Tahmaspa i osadził na tronie młodego Abbasa III. Chociaż Nadir dbał o utrzymanie legitymacji dynastii Safawidów, nie było teraz wątpliwości, że Nadir był prawdziwym władcą Persji, chociaż Abbas III był oficjalnie szachem od 1732 r. W serii błyskawicznych kampanii Nadir odpowiedział na Rosjan, obecnie pod władzą carycy Anny i na Turków. Turcy zostali wypędzeni z podbitych przez siebie terytoriów, a Rosjanie do 1735 roku również zostali wypędzeni z Persji. W tym czasie Nadir, odnoszący sukcesy watażka, obalił Abbasa III i w 1736 r. został samodzielnym władcą Persji, pierwszym z dynastii Afszarów. Po ugruntowaniu swojej pozycji w kraju, jako przed nim Czyngis-chan i Timurlane, Nadir wyruszył na kampanię podboju, która zaprowadziła go najpierw do Afganistanu. Jego przebiegłość dyplomatyczna ujawniła się w największym wydaniu, gdy w 1739 roku – najwyraźniej obiecując duże łupy – zdołał zaciągnąć do swojej armii Ghilzaisów i Abdalisów, zaledwie dziewięć lat po wypędzeniu ich z Persji. Co więcej, w pokazie brawury, pozwolił Afgańczykom dołączyć do swoich oddziałów osobistej ochrony. Nadir stłumił wszelki afgański opór w miastach Kabul i Kandahar. Właśnie teraz ujawnił prawdziwy cel swojej inwazji – bogactwa indyjskiego imperium Mogołów. Nadirowi udało się wjechać do stolicy obecnie zniszczonego Delhi, prawie bez sprzeciwu cesarza Mohammeda Szacha. Nadir zniszczył już główną armię Mogołów pod Karnal w Pendżabie. Pod pretekstem ataku na Persów Nadir nakazał masakrę tysięcy obywateli Delhi. Według niektórych szacunków jest to nawet 20 000 osób. Przez 58 dni Nadir plądrował Delhi. Kiedy w końcu się zmęczył, zabrał ze sobą skarbnicę bogactw. Zdobył nawet bezcenny diament Koh-i-noor i pawie tronu cesarza Mogołów. Aż do upadku monarchii perskiej (irańskiej) w 1979 r. Pawie Tron był używany przez panujących szachów Persji. W drodze powrotnej do Afganistanu, a następnie do Persji Nadir został zaatakowany na przelęczy Chajber przez plemiona Pasztunów, albo ponaglone przez Mogołów, albo skuszone rozmiarem pociągu ze skarbami Nadira. Atak został jednak odparty przez siły perskie w kontrataku. Niezrażony atakiem na Przelęcz Chajber, Nadir wznowił swoje kampanie podboju, kierując się na północ nad Amu-darią i atakując bogate miasta Jedwabnego Szlaku, który ciągnął się po całej Azji Środkowej. Bokhara, Chiwa i Samarkanda, miasto Timurlane, wszystkie upadły przed nim. Jednak w późniejszych latach Nadir wydaje się, że padł ofiarą pewnego rodzaju demencji i zaczął myśleć, że jego najbliżsi zwolennicy zwracają się przeciwko niemu i pożądamy jego władzy. Obawiając się, że jego własny syn, Reza Qouli, spiskuje przeciwko niemu, Nadir oślepił go, prawdopodobnie na perski sposób, wbijając sztylety w oboje oczy. Koniec Nadira nastąpił w jego obozie w Quchan, kiedy rozkazał swojemu strażnikowi Abdali zabić dowódców jego armii. Najwyraźniej niektórzy Abdalis, być

może sam Ahmad Shah, zanieśli tę wiadomość Persom. W czerwcu 1747 Nadir został zamordowany i ścięty przez własnych żołnierzy. Ahmad Shah był w stanie wycofać się do Afganistanu, gdzie założył dynastię Durrani. W Iranie następcą Nadira został jego bratanek Adil Shah, który kazał zabić większość potomstwa Nadira, w tym nieszczęsnego Rezę Quoli, aby zapewnić mu tytuł do tronu. Dynastia Afshar miała rządzić w Persji do czasu, gdy Karim Khan przejął kontrolę pośród anarchii, zapoczątkowując dynastię Zand.

Nagasaki

Miasto Nagasaki położone jest na południowo-wschodnim wybrzeżu południowej japońskiej wyspy Kiusiu. Nagasaki jest portem wejścia dla statków przybywających z południa i zachodu. Nagasaki zostało otwarte jako ważny port handlowy dla Portugalczyków w 1571 roku przez Omurę Sumitada, głównego daimyo (pana feudalnego) tego obszaru. Wcześniej Francis Xavier, hiszpański ksiądz jezuita, dotarł do Nagasaki jako pierwszy chrześcijański misjonarz w Japonii. Początkowo Oda Nobunaga, przywódca wojskowy Japonii, tolerował chrześcijaństwo. Jednak jego następcą, Toyotomi Hideyoshi, zakazał chrześcijaństwa w 1587 r., ponieważ obawiał się intensywnej rywalizacji między Holendrami, Portugalczykami, Hiszpanami i Anglikami oraz obawiał się sukcesu chrześcijańskich misjonarzy w pozyskiwaniu nawróconych. Tokugawa Ieyasu, następcą Hideyoshiego, początkowo był przyjaźnie nastawiony do chrześcijan. W 1614 r. zakazał jednak chrześcijaństwa, gdyż także obawiał się, że jego władza może zostać podważona rosnącym wpływem misjonarzy. Jedną z najstraszniejszych masakr miała miejsce w Shimabara w prefekturze Nagasaki w 1638 roku; zamordowano 30 000 japońskich chrześcijan. Holendrom, których wiarę protestancką uważano za bezpieczniejszą niż katolicyzm Portugalczyków, pozwolono jednak kontynuować handel w Japonii. Jednak działalność Holendrów ograniczała się do sztucznej wyspy Dejima w porcie Nagasaki i podlegała surowym ograniczeniom. Jako jedyne okno Japonii na świat zachodni, Dejima stała się na dwa stulecia ośrodkiem nauki zachodniej, czyli holenderskiej. Chińskie statki mogły jednak handlować w Nagasaki. Do portu Nagasaki przybywały statki ze wszystkich części Chin, a import z Chin do Nagasaki obejmował jedwab, cukier, metale, lekarstwa i książki. Głównym eksportem Japonii do Chin była miedź, głównie za pośrednictwem firm Mitsui, Mitsubishi i Sumitomo. W XVII wieku liczba chińskich osadników w Nagasaki wzrosła do 10 000.

Nahua (Nahuatl)

Choć nahua, czyli nahuatl, jest główną grupą językową Mezoameryki, jej początki sięgają Ameryki Północnej, skąd pochodzili pierwsi użytkownicy tego języka. Pochodzi z ogólnej rodziny językowej znanej jako Uto-Aztecany, jednej z kilku grup językowych, którymi posługują się rdzenni Amerykanie. Wśród języków pokrewnych są te, którymi posługują się Hopi, Komancze, Shoshone i Ute w obecnych Stanach Zjednoczonych. Mówią nim także dzisiejsze ludy Tarahumara, Huichol i Yaqui w Meksyku, a także inne plemiona. W tak zwanym okresie klasycznym, przed podbojem Hiszpanii w 1519 r. był to język używany przez cesarskich Azteków w Meksyku. Grupa języków atabaskańskich na południowym zachodzie Ameryki obejmuje języki używane przez wiele klanów Apaczów, takie jak Chiricahua, Jicarilla, Mescalero, Lipan i zachodni Apache. Mówią nim także Kiowa, spokrewnieni z Apaczami, ale przybyli na południowe Wielkie Równiny Ameryki, gdzie podróżowali z Komanczami. Archeologiczne dowody sugerują, że Indianie mówiący po atabaskańsku przybyli po Uto-Azteków. Niektóre stanowiska archeologiczne wskazują na to, co mogło być zacieklą wojną między Atabaskańczykami, takimi jak Navajo i Apacze oraz Uto-Aztekowie Hopi. Istnieje teoria, że Hopi udali się do swoich domów na wysokich płaskowyżach jako schronienia przed bardziej wojowniczymi ludźmi. Oznaką tej sytuacji jest fakt, że Hopi pierwsi nazywali siebie Hopituh, czyli „pokojuowymi”. Nawet dzisiaj między Navajo i Hopi toczy się rywalizacja o ziemię w południowo-zachodnich Stanach Zjednoczonych.

Język

Podobnie jak w przypadku wszystkich języków, wiele wysiłku włożono w klasyfikację nahuatl, czyli nahuatl, gałęzi grupy języków uto-azteckich. Chociaż Aztekowie (Meksyk) są bez wątpienia najbardziej znanymi użytkownikami języka mezoamerykańskiego (środkowoamerykańskiego), nahuatl tak naprawdę pojawił się po raz pierwszy około VII wieku n.e., kiedy Toltekowie przybyli z północy i zaczęli się rozwijać kosztem osiadłych ludzi jak Majowie w Gwatemali i Jukatanu w Meksyku. Kultury wojowników zarówno Tolteków, jak i Azteków, w tym ich wspólny język, mogą prowadzić do teorii, że obie pochodzą z tego samego obszaru Ameryki Północnej, dzisiejszych Stanów Zjednoczonych lub Kanady, i że Toltekowie byli pierwszą falą zdobywców. Aztekowie pojawili się w Dolinie Meksyku w dramatyczny sposób około XIV wieku i być może reprezentowali ostatnią falę podbojów imigrantów z północy. Aktywiści Chicano (meksykańsko-amerykańscy) umieścili Aztlan w południowo-zachodnich Stanach Zjednoczonych, w regionie, który został wzięty Meksykowi przez Stany Zjednoczone podczas wojny meksykańsko-amerykańskiej toczącej się w latach 1846–48. Z archeologicznego punktu widzenia może to być dokładniejsza ocena. Jak już wspomniano, Aztekowie i inni Uto-Aztekowie mogli pochodzić dalej na północ, nawet wraz z migracją plemion azjatyckich z Syberii, tradycyjną trasą rdzennych Amerykanów do Ameryki. Indianie osiedlili się już w Meksyku i nazywali przybyszów, takich jak Toltekowie i Aztekowie, osoby mówiące nahuatl, Chichimecas, co w wolnym tłumaczeniu oznacza „barbarzyńcy”. Legenda Azteków głosi, że istniało siedem plemion Azteków, w tym Tepenekowie i Acolhua. Aztekowie jako ostatni przybyli do Anahuac, jak nazywali Dolinę Meksyku. Przybycie Hiszpanów w XVI wieku wraz z Hernánem Cortésem, który wylądował w Vera Cruz w 1519 r., oznaczało koniec niepodległości Azteków, a ostatecznie wszystkich ludów Mezoameryki. Pierwsi misjonarze hiszpańscy, po obejrzeniu krwawych ofiar Azteków, postawili sobie za cel wykorzenienie kultury Azteków, a wraz z nią języka nahuatl. Jednak wśród misjonarzy byli uczeni, którzy widzieli, że kultura Azteków zasługuje na zachowanie. W ten sposób zamiast zostać zniszczony, Nahuatl został w znacznej mierze zachowany przez oświeconych członków zakonów, których większość próbowała go zniszczyć. Dziś około 1,5 miliona Meksykanów nadal posługuje się językiem nahuatl, chociaż język okresu klasycznego zakończył się wraz z klęską Azteków. Obecnie nahuatl został wzbogacony o duże słownictwo hiszpańskich „słów zapożyczonych”, podobnie jak hiszpański i angielski zostały ożywione przez słowa nahuatl. Z geograficznego punktu widzenia do użytkowników języka nahuatl zaliczają się także osoby położone tak daleko na południe, jak Pipil w Salwadorze, obejmując w ten sposób całą Mezoamerykę. Biorąc pod uwagę jego wpływ na język angielski, można powiedzieć, że dzisiaj nahuatl ma wpływ na być może większy obszar niż kiedykolwiek w historii tego języka.

Nantes, edykt z

Edykt nantejski był dekretem królewskim Henryka IV, który zakończył francuskie wojny religijne w 1598 r. W 1562 r. masakra zboru hugenotów w Vassy, dokonana przez Franciszka, księcia Guise, wywołała francuskie wojny religijne. Katolickie domy szlacheckie pod przewodnictwem księcia, fanatyka religijnego, nasiliły ogólnokrajową przemoc wobec tzw. herezji hugenotów (kalwińskiej). W odpowiedzi hugenoci pod przewodnictwem Henryka z Nawarry wzięli odwet, wyniszczając kontrolowane przez nich społeczności katolickie. Trwający konflikt religijny komplikowały walki polityczne na dworze królewskim. Po śmierci Henryka II w 1559 r. koronę mieli kolejno nosić jego trzej synowie: Franciszek II, Karol IX i Henryk III. Ich mierne umiejętności polityczne i wojskowe pozostawiły próżnię w sercu władzy królewskiej, co umożliwiło Domowi Guise wykonanie ruchu. Królowa Katarzyna Medycejska, ich matka i makiaweliczna kobieta stanu, była zdeterminowana bronić dziedzicznych praw swoich trzech synów i zachować Koronę dla swojej rodziny. Po trzech głównych konfrontacjach militarnych i dwóch niepowodzeniach w utrzymaniu wynegocjowanego pokoju w latach sześćdziesiątych XVI wieku obie strony osiągnęły trzeci pokój w St. Germain w roku 1570, który zapewnił hugenotom korzystniejsze układy. 23 sierpnia 1572 roku hugenoci z całej Francji zbrali się w Paryżu, aby uczcić małżeństwo ich przywódcy Henryka z Nawarry, obecnie nawróconego katolika, z Małgorzatą, córką

królowej. Jednak wydarzenie pojednawcze przerodziło się w masakrę hugenotów dokonaną przez katolicką frakcję dworu. Nie jest jasne, czy Katarzyna Medycejska osobiście spiskowała lub zarządziła taki bezsensowny rozlew krwi. Jednakże spustoszenie wywołane Dniem św. Bartłomieja zabiło całe pokolenie przywódców hugenotów, pochłonęło życie ponad 15 000 niewinnych ludzi, a następnie przedłużyło wojny religijne o kolejne dwie dekady. Punktem zwrotnym kryzysu wewnętrznego były wojny trzech Henryków (1584–1589), w których Henryk z Guise kontra Henryk z Nawarry kontra Henryk III, który wstąpił do Korony w 1574 r. Podczas wojny Henryk z Guise, którego ambicją było teraz zostać następcą Henryka III, spiskował z Filipem II, królem hiszpańskim, który potrzebował wsparcia Francji, aby kontrolować Anglię i stłumić bunt protestancki w Holandii. W 1588 roku Henryk z Guise i jego Liga Katolicka wkroczyli do Paryża, oblegli Henryka III i nalegali na niego, aby abdykował. Będąc jeszcze na wolności, Henryk III, pobożny i wojowniczy katolik, sprzymierzył się z Henrykiem z Nawarry, który powrócił na wiarę hugenotów po masakrze w dniu św. Bartłomieja. Gdy król uczynił na następcę tronu własnego szwagra, obaj Henrykowie maszerowali przeciwko Henrykowi z Guise i Lidze Katolickiej. Wkrótce ochroniarze Henryka III zamordowali Henryka z Guise. Wkrótce potem zmarła sędziwa królowa, a dominikański mnich zamordował Henryka III. Henryk z Nawarry, jedyny ocalały, wstąpił na tron Francji jako Henryk IV w 1589 r. Minęło całe dziesięć lat, zanim pierwszy król Burbonów, Henryk IV, zakończył wojny religijne i odbudował pokój. W 1593 r. uroczyście zaprzysiął ponownie swą wiarę hugenotów i zostać katolikiem. Zmusiło to papieża Klemensa VIII do udzielenia mu rozgrzeszenia w tym samym roku. Pokój z Rzymem umożliwił mu stopniowe rozwiązanie Ligi Katolickiej we Francji i spacyfikowanie Hiszpanii za granicą.

Religia państwowa

13 kwietnia 1598 roku Henryk IV ogłosił w Nantes w Bretanii edykt. Nakazał przywrócenie i ponowne ustanowienie katolicyzmu jako religii państwa, a Kościół katolicki zachować przywilej pobierania dziesięciny, obchodzenia świąt i egzekwowania ograniczeń dotyczących małżeństwa. Tymczasem pozwalał protestantom żyć w królestwie bez pytań, irytacji czy przymusu do zmiany wiary wbrew swemu sumieniu. Co więcej, edykt zapewniał protestantom prawo do własności, do urzędów publicznych, do nauki w kilku wyznaczonych protestanckich kolegiach, do odbycia własnego synodu i do orzekania w sprawach o naruszenie edyktu przez sądy specjalne, w których skład wchodziły w połowie katolicy, a w połowie sędziowie protestanccy. Ponadto przyznał protestantom wolność wyznania w około 100 ufortyfikowanych miastach poza Paryżem, gdzie zachowali oni prawo do samoobrony przez osiem lat. Edykt nantejski wydawał się wówczas niepopularny zarówno wśród katolików, jak i protestantów, ale Henryk IV miał osobisty urok i siłę polityczną, aby go wdrożyć i egzekwować. Podczas gdy Europę ogarnęły wojny religijne, edykt przeciwstawił się istniejącemu ideałowi uniwersalnej wiary: „jedna wiara, jedno prawo, jeden król” (une foi, un loi, un roi) i eksperymentował z polityką bardziej tolerancyjną niż zasada zasady „jaki władca, taka religia” (cuius regio, eius religio), ucieleśnionej w pokoju augsburskim Świętego Cesarstwa Rzymskiego z 1555 r. Jednakże fanatyczny katolik zamordował Henryka IV, pierwszego tolerancyjnego monarchę w dobie reformacji, w 1610 r. Obowiązujący przez około 90 lat edykt został uchylony przez Ludwika XIV, wnuka Henryka IV, w 1685 r.

Neokonfucjanizm w Japonii

Neokonfucjanizm był odrodzeniem i reinterpretacją myśli i zasad starożytnego chińskiego filozofa Konfucjusza (551–479 p.n.e.) w Chinach w XI wieku. Neokonfucjanizm był używany w polityce państwa przez szogunata Tokugawa Iejasu (1603–1867) jako środek kontroli społecznej. Podkreślał paternalizm i promował silny rząd centralny. Studia promowane przez neokonfucjanizm doprowadziło również do wzrostu praktyki tradycyjnego shinto i studiowania japońskich tekstów historycznych. Jej głównym założeniem było to, że harmonię można ustanowić i utrzymać w społeczeństwie jedynie poprzez

tworzenie i pielęgnowanie właściwych relacji między przełożonymi i podwładnymi. Przełożeni mają obowiązek zachowywać się mądrze i życzliwie wobec podwładnych społecznych, którzy w zamian powinni zachowywać się powściągliwie, przyzwoicie, a przede wszystkim posłuszeństwem wobec przełożonych. Kiedy Tokugawa Ieyasu zyskał na znaczeniu, Japonia została zdecentralizowana, a władza została podzielona między domeny feudalne. Wątpliwe było, czy rząd szoguna będzie w stanie narzucić swoją wolę w odległych regionach. Tokugawa czerpał z nauk Fujiwary Seiki (1561–1619), wykorzystując idee neokonfucjanistyczne do zjednoczenia kraju. Choć ostatecznie zakończył się sukcesem, wymagał długiej i złożonej walki o regionalną szlachtę. Promocja Bushido, czyli Drogi Wojownika, wzmocniła także więzi między patronami i wyznawcami w ramach kodeksu honorowego jako znaczącego celu w życiu.

Trzy szkoły myślenia

W Japonii istniały trzy szkoły myśli neokonfucjanistycznej. Były to szkoły Kogaku, Oyomeigaku i Shushigaku. Spośród nich najbardziej wpływowo było Shushigaku, promowane przez szogunat Tokugawa; opierał się na pracach chińskiego filozofa Zhu Xi (Chu Hsi 1130–1200). Zhu Xi był głównym twórcą neokonfucjanizmu w Chinach. Podkreślił rolę myśli Konfucjusza i jego następcy Mencjusza. Zintegrował także koncepcję natury ludzkiej (li) z materią (chi) jako istotą natury człowieczeństwa. Zhu i jego zwolennicy podkreślili potrzebę rygorystycznego badania etycznego postępowania i działań osobistych w ramach systematycznej oceny wszechświata. Okazało się, że było to bardzo przydatne w Tokugawa w Japonii i pomogło wspierać bakuhanowy system hierarchii społecznych, ponieważ zinterpretowano go jako promujący stabilność. Szkoła Oyomeigaku opierała się na myśli chińskiego filozofa Wang Yangminga (Wang Yang-ming 1472–1529), który łączył idealistyczną interpretację konfucjanizmu z karierą w służbie wojskowej i rządowej. Wang podkreślał potrzebę intuicyjnego rozumienia świata oraz znaczenie samowiedzy i samokształcenia. To stanowczo zaprzeczało próbie zrozumienia świata przez Zhu poprzez badanie istniejących, zewnętrznych tekstów. Szkoła Kogaku dążyła do wskrzeszenia pierwotnej myśli Konfucjusza i Mencjusza, która według jej zwolenników została skażona interpretacjami neokonfucjanistów. Powrót do „Starożytnej nauki”, która jest kluczowa dla Kogaku, oznacza powrót do lepszych czasów niż teraźniejszość. Najbardziej zasłużonym twórcą szkoły Kogaku był Ito Jinsai (1627–1705), założyciel Szkoły Badań nad Znaczeniem Starożytnym, która przetrwała do XX wieku. Ito Jinsai zyskał reputację humanitarnego podejścia do świata i promował życie pełne bezinteresownej pracowitości. Te rywalizujące ze sobą szkoły myślenia w Japonii były ze sobą sprzeczne. Jednakże neokonfucjanizm zapewnił środki legitymizacji szogunatu ustanowionego przez Tokugawę Ieyasu i zapewnił mu sukces jako centralnej kontroli Japonii.

Nerczyńsk, Traktat z

Traktat w Nerczyńsku z 1689 r. był pierwszym traktatem Chin z Rosją i był ważny, ponieważ ustalił granicę między obydwojma imperiami i rozpoczął stosunki dyplomatyczne na równych zasadach. W połowie XVII w. rosyjski podbój przez Syberię dotarł do regionu rzeki Amur na granicy nowo powstałego imperium Qing (Ch'ing) w Chinach. W 1675 r. Rosja wysłała Mikołaja G. Spathary'ego jako ambasadora na dwór chiński, który został przyjęty przez cesarza Kangxi (K'ang-hsi); dowiedział się wszystkiego, co mógł o Chinach, ale poza tym wrócił do domu z pustymi rękami. Wczesne lata Kangxi skupiały się na stłumieniu poważnego buntu w południowych i południowo-zachodnich Chinach (zwanego buntem Trzech Feudatorów, zakończonym w 1681 r.) oraz ruchu lojalistów Ming na Tajwanie (zakończonym w 1683 r.). Następnie zajął się natarciem Rosji na tereny zajęte przez Chiny, wydając rozkaz generałowi Pengcunowi na czele 10 000 żołnierzy, 5 000 marynarzy i 200 dział artylerii, aby w 1685 roku zajął się niewielkimi siłami rosyjskimi pod Albazin, które zdobył, a następnie wrócił do domu. Jednak wzmocnieni Rosjanie wrócili, odbudowali swój fort w Albazin i kontynuowali najazdy na region Amur. Chiny nie chciały kontynuować przedłużającego się konfliktu, który mógłby zepchnąć jeszcze

niepacyfikowanych Mongołów Olod w rosyjską owczarnię. W ten sposób oba kraje zgodziły się na negocjacje w Nerczyńsku w 1688 r. Na czele chińskiej delegacji stał książę Songgotu, a tłumaczami było dwóch jezuickich księży, Jean-François Gerbillon i Thomas Pereira. Delegacji rosyjskiej przewodniczył Fedor A. Gołowin. Każdą delegację wspierał duży kontyngent żołnierzy, przy czym chiński był znacznie większy. Traktat w Nerczyńsku został podpisany 7 września 1689 r. Zawierał sześć artykułów i był w pięciu językach: chińskim, mandżurskim, mongolskim, rosyjskim i łacińskim, przy czym wersja łacińska była tekstem oficjalnym. Traktat wytyczył granicę między rosyjską Syberią a chińską Mandżurią wzdłuż rzek Argun i Amur do ujścia Kerbeci oraz wzdłuż Zewnętrznego Xingan (Hsing-an, po rosyjsku Stenovoi) do morza. Zbudowany przez Rosję fort w Albazin miał zostać zburzony, a tamtejsi rosyjscy mieszkańcy mieli zostać repatriowani. Przewidywała także prawo pobytu i handlu między narodami obu krajów, wydawanie paszportów i ekstradycję uciekinierów. Traktat w Nerczyńsku został wynegocjowany między dwoma równymi krajami. Rosja zyskała 93 000 mil kwadratowych dotychczas spornego terytorium, które obejmowało Nerczyńsk, podczas gdy Chiny zapewniły Albazin i pokój z Rosją, który pozwoliłby jej uporać się z Mongołami zachodnimi lub olodskimi i ostatecznie ich pokonać. Co najważniejsze, uregulowała stosunki chińsko-rosyjskie i rozpoczęła okresową wymianę misji dyplomatycznych między obydwojema krajami.

Nowa Francja

Chociaż Francja późno dołączyła do europejskiego wyścigu o Amerykę Północną, przez pewien czas zajmowała największą część dzisiejszych Stanów Zjednoczonych i Kanady, rozciągającą się od Nowej Fundlandii po Luizjanę, obejmującą Wielkie Jeziora i Dolinę Mississipi. Jednak Nowej Francji nie udało się przyciągnąć dużej populacji i do 1750 roku Francja była bliska utraty większości swojego terytorium na rzecz wschodzącej brytyjskiej Ameryki Północnej. W 1524 roku włoski odkrywca Giovanni di Verrazano został zatrudniony przez króla Francji Franciszka I do odnalezienia przejścia przez Amerykę Północną do Azji. Trasy, która po tym, jak wielu narodom nie udało się znaleźć tego „Przejścia Północno-Zachodniego”, ostatecznie potwierdzono, że jest mityczna. Jednak Verrazano przywiózł informacje o wybrzeżu Atlantyku od Karoliny po Nową Szkocję. Dziesięć lat później, w poszukiwaniu złota i nieuchwytej morskiej podróży na Wschód, Jacques Cartier, który mógł brać udział w wyprawie Verrazano, dowodził trzema wyprawami. Wpłynął do rzeki Św. Wawrzyńca, stawiając krzyż z herbem króla, aby zająć region obejmujący miejsca, które stały się Quebecem i Montrealem. Po powrocie w 1541 roku Cartier i jego załoga założyli małą i krótkotrwałą kolonię Charlesbourg-Royal niedaleko Montrealu, wywołując napięcie z Irokezami i innymi lokalnymi plemionami. Szkorbut i ostra zima pogoda wkrótce zakończyły eksperyment kolonialny. Po serii wypraw odkrywczych Cartier wrócił do Francji, niosąc coś, co według niego było złotem i diamentami; jego łupem okazał się piryt żelazny (złoto głupców) i zwykły kwarc. Chociaż usankcjonowane przez Koronę poszukiwania przystąpiły po niepomyślnej ostatniej podróży Cartiersa, rybacy z Francji (i wielu innych krajów europejskich) utrzymali silną obecność w Ameryce Północnej, podobnie jak handlarze futrami, którzy mieli do czynienia z lokalnymi plemionami tubylczymi. To właśnie te możliwości obudziły zainteresowanie Francji Ameryką Północną.

Początki Nowej Francji

Samuel de Champlain był twórcą map zatrudnionym w firmie zajmującej się handlem futrami, a nie wojskowym, ale jego zdolności przywódcze podczas wznowionych francuskich eksploracji na początku XVII wieku uczyniły go „ojcem” Nowej Francji i jej pierwszym gubernatorem. W 1608 roku Champlain i jego współpracownicy wybrali lokalizację nad rzeką św. Wawrzyńca w Quebecu na swoją osadę zajmującą się handlem futrami. Champlain zawarł sojusze z wieloma plemionami indiańskimi, w tym z Huronami z Wielkich Jezior, a także opowiadał się za ideą bardziej trwałego osadnictwa francuskiego wzdłuż rzeki św. Wawrzyńca. W 1633 roku, dwa lata przed śmiercią, Champlain został mianowany

gubernatorem Nowej Francji przez kardynała Richelieu, głównego ministra króla Ludwika XIII. Wschodnia Kanada nie była jedynym przedmiotem zainteresowania Francji w Ameryce Północnej. W miarę jak handlarze futrami penetrowali głębiej kontynent w poszukiwaniu najlepszych skór i współpracujących rodzimych dostawców, ich wysiłki doprowadziły do dalszych poszukiwań i roszczeń do gruntów. W 1673 roku urodzony w Kanadzie Louis Jolliet i francuski misjonarz jezuicki Père Jacques Marquette wykorzystali informacje od tubylców, aby prześledzić bieg rzeki Mississippi w kierunku oceanu w nadziei, która wkrótce się rozwiła, że wpadnie ona do Oceanu Spokojnego. Ojciec Marquette, który był misjonarzem wśród plemion na terenie dzisiejszego stanu Michigan, zmarł wkrótce po tej wyczerpującej wyprawie brzegiem rzeki nazwanej później na jego cześć Père Marquette. Jolliet, która wcześniej porzuciła kapłaństwo na rzecz handlu futrami, później zbadała Zatokę Hudsona i sporządziła mapę wybrzeża Labradoru. Cztery lata po tej wyprawie do Missisipi urodzony we Francji René-Robert Cavelier, sieur de LaSalle, który przeniósł się do Nowej Francji w 1667 r., jeszcze bardziej posunął francuskie roszczenia terytorialne. Dotarłszy do ujścia ogromnej rzeki w 1682 roku, LaSalle zajął dla Francji rozległą dolinę Mississippi, nazywając to terytorium Luizjaną na cześć króla Ludwika XIV. Na tym nie skończyły się ambicje LaSalle'a, napędzane chciwością i możliwą chorobą psychiczną. Obiecując zdobycie hiszpańskiego Meksyku dla Francji, poszukiwaczowi przygód zabrakło zapasów i został zamordowany w 1687 roku przez własnych głodnych ludzi. Urodzony w zamożnej rodzinie z Montrealu, Jean-Baptiste Le Moyne, sieur de Bienville w 1701 roku został pełniącym obowiązki gubernatora nowych południowych roszczeń Francji i przez 40 lat walczył o bezpieczeństwo swojej małej francuskiej kolonii pośród wrogości Indii, Hiszpanii i Wielkiej Brytanii. W 1718 roku Bienville stanął na czele powstania Nowego Orleanu jako centrum administracyjnego i portu. W przeciwieństwie do Brytyjczyków we wczesnych latach kolonialnych, Francja nie miała w kraju nadmiernej populacji i nie zapewniała swoim obywatelom niewielkiej zachęty do stawiania czoła burzliwemu Atlantykowski i stawić czoła surowemu klimatowi i często wrogiej ludności tubylczej w Nowym Świecie. Na początku niewielka grupa Francuzów w Kanadzie składała się w 80% z mężczyzn i składała się głównie z rybaków, handlarzy futrami oraz księży franciszkanów i jezuitów. Znani Indianom jako „Czarne Szaty”, kapłani zamierzali nawracać Indian na katolicyzm. Wczesna misja religijna, zwana Sainte-Marie, wśród Huronów, została zbudowana w 1615 roku. Położona nad rzeką Wye w Ontario, do 1639 roku była bazą wypadową dla 13 księży. Kiedy w 1648 roku wybuchły walki pomiędzy Huronami a ich wrogami Irokezami, kapłani podpalili swoją misję, obawiając się jej profanacji. W latach 1627–1663 scentralizowana firma handlowa utworzona przez kardynała Richelieu walczyła o wyciśnięcie zysków z Nowej Francji, odnosząc sukcesy jedynie w przypadku futer. W 1663 r., kiedy interweniował król Ludwik XIV, było zaledwie 3000 kolonistów, czyniąc Nową Francję oficjalną francuską prowincją. Wysłano żołnierzy, aby chronili osady za pomocą fortyfikacji i przekazywali francuską władzę rodzimym plemionom i europejskim rywalom. Królewski transport składający się z 850 przyszłych narzeczonych, zwanych filles du roi, czyli „młodymi kobietami króla”, pomógł ustabilizować kolonię i zapewnić naturalny wzrost jej populacji. Do 1700 roku Nowa Francja liczyła 19 000 białych mieszkańców. W ramach tego nowego reżimu majątki nad rzeką św. Wawrzyńca zostały przeznaczone dla szlachty i oficerów wojskowych. System niemal feudalny, nazywany systemem seigneurialnym. Mieszkańcy Nowej Francji, czyli zwykli osadnicy, zajmowali się głównie rolnictwem, ziemia należąca do około dwustu seniorów nadanych przez Koronę. Ten system dzierżawy i przydziałów ziemi przetrwał kontrolę francuską (i francuską monarchię), trwając do XIX wieku. Chociaż rolnictwo zajmowało energię przeważającej większości Kanadyjczyków francuskich, podróżnicy – handlarze futrami, którzy podróżowali do francuskich placówek, takich jak Detroit (założone w 1701 roku przez Antoine'a de la Mothe Cadillac) i Prairie du Chien (Wisconsin) – mieli bardziej romantyczny wizerunek. Ogólnie rzecz biorąc, podróżnicy posiadali licencje wydane przez władze; ich rywalami byli tak zwani coureurs de bois, nielicencjonowani handlarze, którzy agresywnie eksplorowali najdalsze zakątki Ameryki

Francuskiej, w tym Nowy Orlean, w poszukiwaniu cennych futer, zwłaszcza skór bobrowych, oraz rynków zbytu dla ich skór zwierzęcych i innych towarów.

Wyzwania dla języka francuskiego

W porównaniu z Brytyjczykami i Hiszpanami tej epoki, francuscy koloniści traktowali rdzennych Amerykanów z wielkim szacunkiem. Przyjazne stosunki z lokalnymi plemionami indiańskimi były kluczowe dla sukcesu Francji w handlu futrami; koloniści również doskonale zdawali sobie sprawę, że ich liczba jest zbyt mała, aby odstraszyć większe ataki. Z indiańskiego punktu widzenia fakt, że Francuzi nie przybywali w ogromnej liczbie, utwierdził niektórych przywódców plemiennych w przekonaniu, że mogą współistnieć z tymi intruzami. Z drugiej strony dobre intencje obu stron niewiele uchroniły Indian przed śmiertelną ospą i innymi europejskimi chorobami. Naciski jezuitów na Indian, aby przyjęli katolicyzm, a także europejski ubiór i zachowanie, choć przyciągnęły sporo nawróconych, ogólnie spotkały się z podejrzliwością. Istniał znaczny poziom małżeństw mieszanych, głównie między Francuzami i Indiankami, tworząc grupę znaną jako Métis. Huron i inne plemiona Wielkich Jezior oraz plemiona wschodnie zaczęły zawierać silne sojusze z Francuzami w 1615 r., ale wojny z potężną Konfederacją Irokezów, sojusznikami Wielkiej Brytanii, przerwały historię Nowej Francji. Ogromne posiadłości ziemskie Nowej Francji były pętlą, która owinęła brytyjskie kolonie na wybrzeżu Atlantyku, prowadząc do szeregu sprzeczek między dwoma europejskimi superpotęgami, zarówno w kraju, jak i w Ameryce Północnej. Traktat utrechcki z 1713 r., który zakończył 12-letnią wojnę o sukcesję hiszpańską, dał Wielkiej Brytanii panowanie nad dużym sektorem wschodniej francuskiej Kanady, w tym bogatymi terenami rolniczymi Acadii, i zniszczył większość francuskiego handlu zagranicznego. Do czasu ponownego wybuchu wojny w 1754 r. populacja brytyjskiej Ameryki Północnej była 20 razy większa niż populacja Nowej Francji, a wpływ Francji na Amerykę Północną dobiegał końca. Kiedy w 1803 roku francuski cesarz Napoleon I sprzedał Luizjanę nowym Stanom Zjednoczonym, Nowa Francja pozostała w pamięci, chociaż jej kultury francusko-kanadyjska i cajun przetrwały i rozkwitły.

Nowa Holandia

Ta holenderska placówka kolonialna istniała wzdłuż rzeki Hudson od 1609 do 1664 roku. Stosunkowo mała i nieefektywna kolonia, słynęła z handlu i różnorodności. Ostatecznie został zdobyty przez Anglików i stał się kolonią Nowego Jorku. Po uzyskaniu niepodległości od Hiszpanii w latach siedemdziesiątych XVI wieku Holandia zaczęła budować światowe imperium, w dużej mierze dzięki potężnej marynarce wojennej i sprytnym handlarzom. W ramach jednego z pierwszych przedsięwzięć kolonialnych w kraju holenderscy kupcy w 1609 r. sfinansowali Henry'ego Hudsona na eksplorację Ameryki Północnej, a Hudson odkrył rzekę, która nosi jego imię. W 1614 roku Holendrzy założyli swoją pierwszą stałą osadę w Forcie Nassau, później przeniesionym i przemianowanym na Fort Orange (dzisiejsze Albany). Ta północna osada nigdy nie rozrosła się zbyt wiele i istniała głównie w celu handlu futrami z Indianami Irokezami. W 1625 roku Holenderska Kompania Zachodnioindyjska założyła Nowy Amsterdam na wyspie Manhattan, aby kontrolować dostęp do rzeki Hudson. Ta południowa osada wkrótce przyciągnęła różnych osadników do uprawiania roli. Przez większą część swojej historii Nową Holandię nękało szereg problemów. Stosunki z rdzennymi Amerykanami były ogólnie słabe. Przetrawanie Fort Orange było w dużej mierze zależne od Irokezów, podczas gdy koloniści na południu wypędzili Algonkinów z ich ziem i stoczyli z nimi cztery wojny w ciągu 20 lat. Bardziej palącym problemem były jednak złe zarządzanie kolonią i nieskuteczne przywództwo. Kolonia nigdy nie przyniosła zysków swoim inwestorom, a jej najskuteczniejszym gubernatorem był autokratyczny Peter Stuyvesant (1647–1664), który zabronił kolonistom udziału we własnym zarządzaniu. Z powodu tych problemów Nowa Holandia miała problemy z przyciągnięciem kolonistów. Holenderska Kompania Zachodnioindyjska rzeczywiście oferowała patronat, czyli duże nadania ziemi z prawami dworskimi, każdemu, kto przyjął do kolonii 50 osadników. Jednak Kiliaen Van Rensselaer był jedyną osobą, która

poważnie potraktowała ofertę firmy. Z braku holenderskich osadników Nowa Holandia otworzyła swoje granice dla dysydentów z Nowej Anglii, w tym Anne Hutchinson, a także emigrantów z Belgii, Francji, Skandynawii, oraz Niemiec i afrykańskich niewolników. Jak zauważył pewien gość z Nowego Amsterdamu: „Byli tam ludzie mówiący osiemnastoma różnymi językami”. Bardzo szybko Holendrzy stali się mniejszością we własnej kolonii. Różnorodność etniczna pociągała za sobą różnice religijne i chociaż Stuyvesant próbował uprzywilejować Holenderski Kościół Reformowany, firma nalegała na politykę tolerancji religijnej. Purytanie, kwakrzy i luteranie byli powszechni w Nowej Holandii, a Żydzi otrzymali większą wolność religijną niż gdziekolwiek indziej w Ameryce. Ostatecznie na skutek zagranicznej konkurencji najbardziej ucierpiała Nowa Holandia. Szwedzka kolonia nad rzeką Delaware odwróciła uwagę Holendrów i w 1655 roku Stuyvesant zaplanował militarne przejście Nowej Szwecji. Jednak hegemonia Holandii okazała się krótkotrwała, ponieważ w 1664 roku angielska flota pod dowództwem Richarda Nicollsa przybyła z Nowego Amsterdamu. Chociaż Stuyvesant próbował obronić swoją kolonię, „wśród ludu dało się wyczuć ogólne niezadowolenie i niechęć do pomocy w obronie tego miejsca”. 27 sierpnia Stuyvesant przekazał Nową Holandię Nicollswi, który przyznał kolonistom hojne warunki, obejmujące zachowanie ich praw własności, prawa spadkowego i wolności religijnej.

Nowa Hiszpania, administracja kolonialna

Aby zarządzać swoimi rozległymi posiadłościami w Nowym Świecie, Korona Hiszpańska opracowała niezwykle skomplikowany system biurokratyczny, którego celem jest sprawowanie władzy królewskiej, ochrona jej interesów gospodarczych i politycznych, utrzymywanie porządku i stabilności oraz zapobieganie tworzeniu spójnych grup interesu co mogłoby podważyć władzę królewską. Teoretycznie cała władza polityczna i prawna w zamorskich posiadłościach Hiszpanii ostatecznie wywodziła się od Korony. Ten system tak zwanego „absolutyzmu latynoskiego” ostro kontrastował z sytuacją w brytyjskiej Ameryce Północnej, gdzie różne formy władzy lokalnej, w tym zgromadzenia kolonialne i miejskie, mieszały się z wykonywaniem władzy królewskiej i skutecznie ją ograniczały. Inaczej było w dominiach hiszpańskich, przynajmniej w teorii, choć w praktyce szybko wyłoniła się znaczna samorządność. Nie było też prawnego ani funkcjonalnego rozdziału władzy wykonawczej, ustawodawczej i sędziowskiej. Chociaż niektóre organy zajmowały się bardziej sprawami sądowymi, inne ustawodawczymi i wykonawczymi, nie istniało skuteczne rozróżnienie między tymi funkcjami. Nie było też wyraźnego rozdziału pomiędzy władzą królewską a kościelną, choć teoretycznie Korona była najwyższą władzą w koloniach na mocy Patronatu Real (Patronatu Królewskiego), którego podstawa prawna opierała się na bullach papieskich z 1501 i 1508 roku kultura polityczna była wysoce legalistyczna i kładła nacisk na generowanie dokumentów, czego dowodem była zarówno jakość papieru (wciąż czysta po ponad czterech wiekach), jak i jego ilość, w większości przechowywana w ogromnym Archiwum Indii w Sewilli. Kluczową cechą bizantyjskiej hierarchii administracyjnej rządzącej hiszpańskimi posiadłościami Nowego Świata było funkcjonalne nakładanie się jurysdykcji, co zostanie omówione później. Niektórzy sugerowali, że powstałe w ten sposób zamieszanie i konflikty były częścią zamierzonej strategii „dziel i rządź” ze strony Korony, mechanizmu mającego na celu zapewnienie, że podległe mu organy administracyjne będą się kłócić między sobą, pozwalając w ten sposób Koronie stanąć ponad walkę i pełnić rolę ostatecznego arbitra, gdy tylko pojawią się poważne konflikty. Jeśli nie była to strategia zamierzona – a opinie w tej kwestii są podzielone – to jednak w praktyce zadziałała i osiągnęła ten cel.

Struktura hierarchiczna

Na szczycie władzy stał król. Bezpośrednio mu w hierarchii królewskiej podporządkowana była Rada Indian (Consejo de Indias), utworzona w 1524 r. na wzór Soboru Kastylii i sprawująca w codziennym życiu najwyższą władzę wykonawczą, ustawodawczą i sędziowską rządów amerykańskich „królestw”.

Rada Indian, licząca kilkunastu członków, opracowywała i wydawała prawa, dokonywała ich interpretacji oraz mianowała osoby mianowane na urzędy świeckie i religijne, a wszystko to podlegało ostatecznej zgodzie króla. „Jego tendencja była skrupulatna i biurokratyczna. Działał poprzez długie, obradujące sesje otoczone ogromną liczbą raportów, przepisów, opinii, briefingów i innych typów współczesnych zapisów”. W obrębie kolonii najwyższą władzą królewską był namiestnik, rozumiany jako bezpośredni przedstawiciel Korony w kolonii. Wicekrólowie byli odpowiedzialni za egzekwowanie prawa, pobieranie dochodów, wymierzanie sprawiedliwości i utrzymywanie porządku – praktycznie za wszystko, co wiązało się z zarządzaniem wicekrólestwem. Największą jednostką administracyjną była wicekrólestwo. Do 1717 r. wszystkie amerykańskie posiadłości Hiszpanii podlegały jurysdykcji dwóch wicekrólestw: Wicekrólestwa Nowej Hiszpanii (utworzonego w 1535 r. ze stolicą w Meksyku, obejmującego całą południowo-zachodnią Amerykę Północną, przez Amerykę Środkową do Panamy, przy czym większość Ameryki Środkowej podlegała jurysdykcji Królestwa Gwatemali) i Wicekrólestwo Peru (lub Nowa Kastylia, utworzona w 1542 r., ze stolicą w Limie, obejmującą całą Amerykę Południową, do której Portugalia nie rości sobie praw). W 1717 r. z Wicekrólestwa Peru wydzielono trzecie wicekrólestwo, Nowa Granada (Wenezuela, Kolumbia i Ekwador), a w 1776 r. czwarte, Wicekrólestwo La Plata (Argentyna). Częściowo podporządkowane wicekrólowi były audiencje, założone przed 1550 rokiem w Santo Domingo, Meksyku, Gwatemali, Nowej Galicji (w Nowej Hiszpanii) oraz Panamie, Limie i Bogocie (w Peru), których więcej dodano później i podlegały dużym zmianom granic, jurysdykcji i statusu na następne 250 lat. Podlegająca sądownie jedynie Radzie Indian, audiencia pełniła funkcję swego rodzaju sądu apelacyjnego i ustawodawczego ciała, pod warunkiem uzyskania zgody królewskiej. Opisywane jako „najtrwalsze i najbardziej stabilne” z wielu gałęzi rządu kolonialnego, audytorium składało się z najwybitniejszych osobistości kolonii: duchownych, generałów kapitanów, encomenderos, kupców, właścicieli ziemskich i innych osób mianowanych przez radę i króla. Granice między wicekrólem a władzą publiczności nigdy nie zostały jasno wytyczone, co skutkowało między nimi wieloma nieporozumieniami. Podobna sytuacja dotyczy lokalnych urzędników podporządkowanych audiencji i wicekrólom, w szczególności *alcaldes mayores*, *corregidores* i *gobernadores*, wśród których czołowa władza Charles Gibson nie zauważył „żadnego zauważalnego rozróżnienia funkcjonalnego”. Każdy z nich sprawował władzę administracyjną, sądowniczą i pewną władzę ustawodawczą w swoich okręgach. *Alcaldes* przewyższali *regidores*, podczas gdy rady miejskie (*ayuntamientos* i *cabildos*) były na ogół kojarzone z *corregidores*. Rady miejskie były jedyną formą zbiorowego samorządu w koloniach hiszpańsko-amerykańskich. Na przykład nie było nic podobnego do zgromadzeń kolonialnych brytyjskiej Ameryki Północnej. Całą władzę sprawowali poszczególni urzędnicy i organy bezpośrednio podległe władzy królewskiej. Innym głównym organem korporacyjnym odpowiedzialnym za nadzorowanie hiszpańskich kolonii Nowego Świata była Izba Handlu (*Casa de Contratación*), założona w 1503 roku i mieszcząca się w Sewilli, której zadaniem było handel, handel i finansowanie tym, czym Rada Indii była dla polityki. prawo i zarządzanie. Korona, za pośrednictwem swojej gildii kupieckiej (*consulado*) z siedzibą w Sewilli, pracowała nad utrzymaniem królewskiego monopolu na szeroką gamę towarów, od metali szlachetnych po tytoń i wiele innych towarów eksportowych. Jednak pomimo wysiłków Korony mających na celu utrzymanie merkantylistycznych stosunków z koloniami, w codziennej praktyce przemyt, kontrabanda i podobne wysiłki mające na celu uniknięcie królewskich monopolu i królewskiej kontroli stały się bardzo powszechne.

System Absolutist

Na żadnym szczeblu władzy nie było żadnego stopnia demokratycznego podejmowania decyzji. W teorii system był absolutystyczny: wszelka władza płynęła z góry na dół, a jedynie podporządkowanie się z dołu do góry. W praktyce istniał znaczny stopień samorządności lokalnej poszczególnych władz i znaczne odstępstwa od praw i dekretów królewskich, wyrażane najczęściej w wyrażeniu *obedezco pero*

no cumplio („jestem posłuszny, ale nie wypełniam”). Innymi słowy, urzędnicy powszechnie uznawali najwyższą władzę Korony, bardzo często jednak wzbraniali się przed egzekwowaniem określonych praw, opierając się zwykle na przekonaniu, że należy reagować rozsądnie i pragmatycznie na rzeczywistość w terenie. Wybiórcze egzekwowanie nowych praw z 1542 r., mających na celu ograniczenie instytucji encomiendy, należy do najwybitniejszych przykładów tej silnej tendencji do nieposłuszeństwa lub jedynie selektywnego egzekwowania praw i dekretów królewskich. Uczeni nadal debatuje nad konsekwencjami tej struktury i stylu zarządzania kolonialnego dla postkolonialnej Ameryki hiszpańskiej. Kluczowe pytania obejmują długoterminowe konsekwencje instytucjonalizacji endemicznego konfliktu między różnymi gałęziami władzy, z wieloma pretendentami do władzy politycznej walczącymi o supremację, co wyraża się w licznych procesach sądowych, apelacjach i powiązanych formach sporów, które naznaczyły cały okres kolonialny. Inny dotyczy dziedzictwa kulturowego pozostawionego przez strukturalną tendencję do nieposłuszeństwa wobec władzy królewskiej i ukształtowania się kultury politycznej, w której normą stało się praktyczne odstępstwo od litery prawa. Inny kluczowy obszar badań skupia się na tym, w jaki sposób podporządkowane sobie jednostki i zbiorowości, zwłaszcza społeczności indyjskie, nauczyły się wykorzystywać tę skomplikowaną strukturę prawną do obrony i wspierania swoich interesów, tak jak miało to miejsce w całym okresie kolonialnym. Niektórzy uczeni argumentują, że hiszpańsko-amerykańska tradycja przekazywania władzy lokalnej poszczególnym urzędnikom, w połączeniu z brakiem znaczącej władzy zbiorowej i instytucji demokratycznych, z czasem wytworzyła kulturę polityczną, która w znacznie większym stopniu kładła nacisk na władzę wykonawczą niż władzę ustawodawczą czy sędziowską, wywołując ostre konflikty i różnorodne syntezy z republikańskimi i reprezentatywnymi formami rządów oraz oświeceniowymi koncepcjami obywatelstwa w okresie postkolonialnym, z wieloma zmianami w czasie i przestrzeni.

Nowa Hiszpania, Wicekrólestwo (Meksyk)

Przez 300 lat (1521–1821) Wicekrólestwo Nowej Hiszpanii, najbogatsza i najważniejsza jurysdykcja polityczna w amerykańskich posiadłościach Hiszpanii, rozszerzyła się od swoich pierwotnych granic w środkowym Meksyku na południe i zachód aż do Oceanu Spokojnego; południe i wschód, obejmujące Półwysep Jukatan, Florydę, Karaiby, północną Amerykę Południową i Amerykę Środkową, aż po współczesną Panamę (ta ostatnia w jednostce jurysdykcyjnej zwanej Królestwem Gwatemali); i północ, obejmując znaczną część tego, co później stało się południowym zachodem Stanów Zjednoczonych. W politycznym, gospodarczym i demograficznym centrum tej ogromnej kolonii znajdowała się Kotlina Meksykańska, w sercu której leżało miasto Meksyk, zbudowane na ruinach stolicy Azteków, Tenochtitlán.

Konsekwencje rządów kolonialnych

Trzysta lat rządów kolonialnych pozostawiło w Nowej Hiszpanii trwałe dziedzictwo, którego konsekwencje są dziś wyraźnie widoczne w Meksyku i Ameryce Środkowej. Co najważniejsze, nowy porządek kolonialny stworzył nowe hierarchie społeczne i rasowe, w których dominowali Hiszpanie, podporządkowani im Indianie, a w miarę upływu czasu metysi („Hiszpanie i Indianie, „rasy mieszanej”) zajmowali coraz szerszy środek. W pierwszym wieku rządów kolonialnych główne instytucje społeczne można zidentyfikować jako: państwo kolonialne i jego bizantyjski aparat administracyjny; Kościół rzymskokatolicki, zarówno jego „regularne”, jak i „świeckie” gałęzie; polecam; społeczności indyjskie; i rodzina patriarchalna. Od około połowy XVII w. hacjenda, której towarzyszyła na ogół peonizacja zadłużona, wyparła encomiendę jako główną instytucję regulującą stosunki ziemia-praca pomiędzy Hiszpanami i Hindusami, głównie w wyniku gwałtownego spadku populacji Hindusów wynikającego ze spustoszeń chorób epidemicznych, które skutecznie sprawiło, że encomienda stała się przestarzała.

Władza Kościoła świeckiego rośnie

W tym samym okresie tak zwany Kościół świecki (hierarchia kościelna wywodząca się z Rzymu z papieżem na czele) urósł w siłę w stosunku do Kościoła zwykłego (składającego się z quasi-niezależnych zakonów misyjnych lub „żebraczych”, takich jak franciszkanie, dominikanie, augustianie, jezuita i inni, każdy podlegający określonym regułom lub regułom). Ta rosnąca siła kościoła świeckiego, gęsto powiązanego z państwem kolonialnym, była szczególnie widoczna w najgęściej zaludnionych regionach rdzenia, podczas gdy zakony misyjne pozostały silne w strefach peryferyjnych kolonii, takich jak Jukatan, północne pustynie i gdzie indziej. Ogólna tendencja okresu kolonialnego polegała na tym, że zwykły kościół inicjował proces nawrócenia na obszarach peryferyjnych, a z czasem, w miarę wzrostu populacji i rozszerzania się zasięgu państwa, oddawał władzę kościelną na rzecz wkraczającego kościoła świeckiego. Kościół kolonialny, daleki od instytucji monolitycznej, był nękany podziałami i konfliktami, zarówno wewnątrz, jak i pomiędzy głównymi gałęziami. Pod koniec okresu kolonialnego Kościół rzymskokatolicki, zarówno regularny, jak i świecki, był nie tylko jedną z najważniejszych instytucji społecznych kolonii, ale także zdecydowanie jej największym właścicielem ziemskim. Wbrew powszechnie panującemu pogładowi społeczności indyjskiej, które przetrwały w Nowej Hiszpanii i gdzie indziej, przez cały okres kolonialny zachowały różne formy zbiorowej (lub „korporacyjnej”) własności ziemskiej. To też się stało kluczowe dziedzictwo kolonialne, szczególnie widoczne w liberalnych wysiłkach na rzecz prywatyzacji własności ziemskiej w dziesięcioleciach po uzyskaniu niepodległości w 1821 r., czemu zaciekle sprzeciwiał się zarówno społeczeństwo kościelne, jak i indiańska.

Przemysł

Dorzecze Meksyku stało się i pozostało spichlerzem kolonii oraz głównym źródłem zboża, mięsa i innych artykułów spożywczych, a także krajowego przemysłu, takiego jak obrabianie, przy rozwijających się stosunkach rynkowych, szczególnie ważnych w żyznych i dobrze nawodnionych strefach na północ i zachód od Meksyku Miasto. W latach czterdziestych XVI wieku odkrycie dużych złóż srebra na północny zachód od Kotliny Meksykańskiej, skupionych w prowincji Zacatecas, zapewniło państwu kolonialnemu stałe dostawy srebra, napędzając rewolucję cenową w Iberii i reszcie Europy oraz przekształcając regionalne gospodarki kolonialne Zacatecas, Guanajuato i innych regionów górniczych. W połowie XVII wieku rozległa kolonia pogrążyła się w czymś, co pewien uczony nazwał „stuleciem depresji w Nowej Hiszpanii”, choć charakter i zasięg tego „depresji” pozostają przedmiotem debaty naukowej. Jednak w porównaniu z kwitnącymi koloniami brytyjskiej Ameryki Północnej i innych krajów Nowa Hiszpania rzeczywiście doświadczyła długiego okresu względnej stagnacji gospodarczej. Wysiłki państwa cesarskiego mające na celu naprawienie względnego upadku gospodarczego swoich kolonii, zapoczątkowane po wojnie o sukcesję hiszpańską (1701–1713), znane są pod wspólną nazwą reform burburskich, nazwanych na cześć dynastii rządzącej, która przejęła władzę w Hiszpanii po upadku cesarza Habsburgów. W procesie podobnym do tego, który miał miejsce w innych częściach obu Ameryk, z biegiem czasu „kreole” (lub criollos, tj. Hiszpanie urodzeni w obu Amerykach) stali się coraz ważniejszą i potężniejszą grupą, pomimo jej stosunkowo niewielkich rozmiarów – co było stopniową zmianą, która pod koniec XVIII wieku doprowadziło do rosnącego poczucia tożsamości amerykańskiej i pierwszych poruszeń na rzecz niepodległości od Hiszpanii. Bunt i powstania Indian oraz bunt i powstania „mieszanej rasy” miały miejsce przez cały okres kolonialny, ale większość z nich miała charakter lokalny i regionalny i skupiała się na naprawieniu konkretnych skarg związanych z zarządzaniem kolonialnym lub domniemanymi nadużyciami poszczególnych władz.

Demografia

Skład demograficzny kolonii zmienił się znacząco na przestrzeni czasu, od początkowej przeważającej przewagi Indian i niewielkiej liczby Hiszpanów, poprzez gwałtowny spadek populacji Indian, wzrost

liczby metysów i innych przedstawicieli „rasy mieszanej”, Afrykan oraz niewielką, ale rosnącą liczbą kreoli. Populację Nowej Hiszpanii pod koniec okresu kolonialnego szacuje się na około 6 milionów — około 50 procent Indian, 30–40 procent rasy mieszanej, 10–20 procent Hiszpanów i kreolów oraz mniej niż 1 procent Afrykan. Podsumowując, 300 lat rządów kolonialnych pozostawiło głębokie i trwałe dziedzictwo w całej Nowej Hiszpanii, w każdej sferze społeczeństwa. Zmierzenie się z naturą tego dziedzictwa pozostaje jednym z najtrudniejszych i głównych zadań stojących przed badaczami Meksyku i Ameryki Środkowej po podboju.

Newton, Izaak

(1642–1727) matematyk

Izaak Newton urodził się w 1642 r. w Woolsthorpe, niedaleko Grantham w hrabstwie Lincolnshire w Anglii, trzy miesiące po śmierci swojego ojca, wieśniaka Izaaka. Matka Newtona, Hannah Ayscough, wyszła za mąż za wielebnego Barnabasa Smitha i w wieku trzech lat zostawiła Newtona pod opieką dziadków. Dorastał w nienawiści do ojczyma i nigdy nie otrząsnął się psychicznie po porzuceniu przez matkę. Zanim Smith zmarł w 1653 r., osobowość Newtona była już ukształtowana; stał się nieufny, niepewny w kontaktach z innymi i niestabilny emocjonalnie; byłyby to cechy na całe życie. Newton uczęszczał do szkoły dziennej w pobliskiej wiosce oraz do Kings's Grammar School w Grantham. W wieku 14 lat pracował na farmie swojej matki, ale w 1660 r. wrócił do szkoły, aby przygotować się do przyjęcia do Trinity College na Uniwersytecie Cambridge w 1661 r. Jego matka odmówiła płacenia mu czesnego, więc Newton służył jako zastępca, który wykonywał różne prace dla innych studentów. Newton nie wyróżnił się w Cambridge, ale prywatnie studiował i doskonalił cenione dzieła René Descartesa i Euklidesa. Doktor Isaac Barrow, profesor matematyki Lucasa w Cambridge, został jego mentorem i ujawnił geniusz Newtona. Unikając zarazy Newton wrócił na farmę swojej matki, aby uniknąć zarazy szerzącej się w Cambridge w latach 1665–1666. Bez dostępu do swoich książek Newton odkrył rachunek różniczkowy, który nazwał „bezpośrednią i odwrotną metodą fluktuacji”, oraz rozwinięcia w szeregi nieskończone. Użył powszechnych elementów arytmetycznych, aby uczynić je uniwersaliami. Newton również kwestionował naturę grawitacji, ale zdał sobie sprawę, że jego eksperymenty wymagają więcej pracy i pozostawił problem do 1685 r. Po powrocie do Cambridge w 1667 r. Newtonowi pokazano prace Nikołausa Mercatora (1620–1687), który niedawno opublikował Logarithmotechnia. Zawierało to niektóre metody, których używał Newton podczas eksperymentów na farmie. Newton pokazał Barrowowi swoje własne pomysły i praca ta została opublikowana jako De analysi per aequationes numero terminorum infinitas w 1711 r. Po żmudnych eksperymentach w 1668 r. Newton odkrył widmo, z którego wydedukował, że było to białe światło składające się z kolorowych światła pod wpływem przezroczystego światła średni. Pomysł ten doprowadził Newtona do udoskonalenia teleskopu zwierciadlanego w 1668 roku; miał sześć cali długości i mógł powiększyć 30 razy. Przed teleskopem Newtona używano wyłącznie teleskopów refrakcyjnych. Barrow zrezygnował z Cambridge, a Newton objął katedrę Lucasa w 1669 roku w wieku 27 lat, po uzyskaniu tytułu magistra. Prowadził wykłady z optyki, które ukazały się dopiero w 1728 r. W tym czasie twórczość Newtona została zauważona między innymi przez takich luminarzy nauki, jak Robert Hooke, Christiaan Huygens, James Gregory i Sir Christopher Wren. Newton został członkiem Towarzystwa Królewskiego w 1671 r. Kontrowersje wywołały twierdzenia Hooke'a, wpływowego członka Towarzystwa Królewskiego, jakoby to on jako pierwszy wynalazł „kieszonkową rurkę” (teleskop) w 1664 r. George Scot twierdził, że odkrył rachunek różniczkowy. Newton wycofał się z kontrowersji i opublikował swoje dzieło Optics dopiero w 1704 roku, po śmierci Hooke'a. Newton doznał załamania psychicznego w 1675 roku; powrót do zdrowia zajął mu cztery lata. Następnie znalazł matematyczny dowód istnienia elips planet wokół Słońca. Hooke również zdawał sobie sprawę z tych praw, ale nie udało im się ich udowodnić. Edmund Halley (1656–1742), astronom i matematyk, spotkał się z Newtonem w 1684 r. Halley namawiał go do

opublikowania swoich odkryć i sfinansował książkę zatytułowaną *Philosophiae naturalis principia mathematica*, lepiej znaną jako *Principia*, zawierającą jego trzy prawa ruchu. Trzecia księga *Principiów* ukazała się w 1687 roku i wyróciła nauki przyrodnicze do góry nogami. Teorii Newtona nauczał w Edynburgu jego uczeń David Gregory, a teorię kartezjańską porzucono w Cambridge i Oksfordzie; Francuzi zgodzili się na teorie Newtona dopiero 50 lat później. Newtonowi znudziło się życie w Cambridge, więc w 1687 rozpoczął karierę w służbie publicznej. W 1689 został członkiem parlamentu Uniwersytetu w Cambridge. W 1696 przeżył kolejne załamanie nerwowe. Po wyzdrowieniu Newton przyjął posadę naczelnika Mennicy w Londynie. Awansował na mistrza w 1699 roku i zrewidował monetę brytyjską. Newton został ponownie wybrany do parlamentu w 1701 roku, ale wkrótce stracił zainteresowanie tym stanowiskiem. W 1703 roku został prezesem Towarzystwa Królewskiego i na to stanowisko wybierano go ponownie na 25 lat. Był tyrańskim i autokratycznym prezydentem, który miał faworytów i sprawiał, że życie było torturą dla tych, którzy ośmielili się z nim nie zgodzić. W 1705 roku królowa Anna nadała mu tytuł szlachecki.

Kontrowersje

Newton był zaangażowany w dwie główne kontrowersje naukowe. Pierwsza miała miejsce w latach 1705–1712 z astronomem Royal Johnem Flamsteedem (1646–1719), którego notatki Newton spisywał, aby opublikować je wbrew woli Flamsteeda. Drugi dotyczył lat 1704–1724 z Gottfriedem Wilhelmem von Leibnizem (1646–1726), niemieckim matematykiem. Leibniz twierdził, że rachunek różniczkowy odkrył przed Newtonem. Udowodniono, że Newton jako pierwszy odkrył rachunek różniczkowy, ale go nie opublikował, podczas gdy Leibniz to zrobił. Leibniz i Johann Bernoulli (1667–1748), którzy opanowali rachunek różniczkowy, przesyłali Newtonowi problemy, których według nich nikt nie rozwiąże w ciągu miesiąca, a on rozwiązał je w ciągu kilku godzin. W miarę starzenia się Newton spędzał czas na przepisywanie swoich notatek. Napisał ponad milion słów historii Kościoła i Biblii, które nigdy nie zostały opublikowane. Skupił się na datowaniu wydarzeń biblijnych za pomocą obliczeń matematycznych. Newton zmarł w Londynie 31 marca 1727 roku po licznych ułomnościach i różnych chorobach. Otrzymał wspaniały pogrzeb i został pochowany w Opactwie Westminsterskim w Londynie.

Nurhaci (Nurhachi)

(1559–1626) wódz plemienia mandżurskiego, założyciel dynastii

Nurhaci otrzymał pośmiertnie tytuł Taizu (T'aiizu), co oznacza „wielki przodek”, ze względu na jego rolę w wydobyciu swego ludu z zapomnienia i zapewnieniu mu organizacji wojskowej i politycznej, której kulminacją było zostanie przez jego wnuka pierwszym cesarzem królestwa Dynastia Qing (Ch'ing) w Chinach. Ludzie, którzy później nazywali siebie Mandżurami, byli koczownikami Jurchen, wywodzącymi się od Jurchenów, którzy założyli dynastię Jin (Chin), która rządziła północnymi Chinami w latach 1115–1234. Na początku dynastii Ming (1368–1644) Jurcheni żyli w południowej Mandżurii, wśród obszarów rolniczych Chińczyków Han. Rząd Ming podzielił region na trzy komanderie (prowincje), zachęcał całą ludność do rolnictwa i pociągnął wodza plemiennego ludu innego niż Han do odpowiedzialności przed dowódcami wyznaczonymi przez sąd. Rząd Ming ustalał także terytoria plemienne i kontrolował sukcesję wodzów, którzy w regulowanych odstępach czasu składali daninę na dworze. Wraz z osłabieniem władzy Ming pod koniec XVI wieku, osłabiła się także jego kontrola nad plemionami, co umożliwiło Jurchenom skonsolidowanie się w państwo plemiennie-feudalne. Nurhaci był pomniejszym wodzem plemiennym w komandorii Jianzhou (Chienchow). Znał język chiński i podróżował do Pekinu (Peking) z misjami hołdowymi. Na początku swojej kariery prowadził wojnę z innymi wodzami Jurchen i pokonał ich, poszerzając swoją władzę. W 1599 r. kazał stworzyć nowy alfabet do pisania Jurchen (Jin stworzył system pisma, który wymarł wraz z dynastią). W 1601 roku stworzył „system sztandarów” służący do organizacji swojej armii, luźno oparty na granicznym systemie wojskowym Ming zwanym

wej, który zmilitaryzował Jurchenów w machinę wojenną. Wszyscy mężczyźni Jurchen zostali podzieleni na osiem sztandarów, którymi dowodził Nurhaci, jego krewni i sojusznicy. Sztandary pełniły również funkcję podstawowych jednostek administracyjnych kontrolujących podatki, pobór do wojska i mobilizację. Jej członkowie zajmowali się rolnictwem w czasie pokoju, a w razie potrzeby żołnierzy wzywano do walki. Po sukcesie wojennym podbite ziemie zostały przyznane sztandarom, a pierwotni rolnicy stali się ich poddanymi; jednakże działki nie zostały przyznane w spójnych jednostkach, aby zapobiec regionalizmowi. W ten sposób system sztandarów stał się także załącznikiem państwa biurokratycznego. Ponieważ jeńcy stali się niewolnikami i poddanymi, chorążowie mogli skupić się na obowiązkach wojskowych. W 1616 roku Nurhaci ogłosił utworzenie państwa zwanego Późniejszym Jinem, ogłosił się jego „cesarzem wyznaczonym przez niebo” i wyrzekł się wierności Ming. Udało mu się zdobyć ważne miasta w Mandżurii, w tym Liaoyang i Shenyang (Mukden), gdzie założył swoją stolicę i powitał uciekających i schwytanych urzędników Ming, aby dołączyli do jego rządu. Nurhaci został ranny w nieudanej bitwie z Ming w 1626 roku i zmarł w tym samym roku. Nurhaci był utalentowanym przywódcą, który przekształcił swój lud plemienny i zorganizował go w państwo graniczne, częściowo poprzez przyjęcie chińskich technik i metod administracji. Wykorzystał problemy słabnącej dynastii Ming do zbudowania fundamentów, które umożliwią jego potomkom rządzenie całymi Chinami.

Nzinga Mbandi

(1580–1663) Afrykański strateg wojskowy i przywódca

W latach 1623–1663 Nzinga Mbandi, Muhongo Matamba z terenów dzisiejszej Angoli, przewodziła swemu ludowi w wielkich buntach przeciwko Portugalczykom i służyła na przemian jako cenny sojusznik i przerażający wróg sąsiednich królestw. Nzinga, znana również jako Jinga, Singa i Zhinga, była doskonałym strategiem wojskowym. Jej siostry służyły jako dowódcy w armii Nzinga, w skład której wchodziło także wiele innych wojowniczek. W rządzie Nzingi zasiadało także kilka kobiet. Przede wszystkim Nzinga była pragmatyczką, która wiedziała, kiedy zaatakować, a kiedy sprzymierzyć się z silniejszymi siłami. Muhongo Matamba zaciekle broniła własnego terytorium, ale była też skłonna zawiesić walki z sąsiednimi monarchiami o sporne terytorium, gdy uznała za konieczne połączenie sił. Pomimo swojej lojalności wobec własnego ludu, Nzinga nie miała żadnych skrupułów, aby wspierać handel niewolnikami, sprzedając innych Afrykanów z odległych obszarów. Nzinga bezskutecznie połączyła siły z Holendrami, próbując wyprzeć Portugalczyków z południowej Afryki.

Inwazja na Port Uguese

W 1576 roku Portugalczycy najechali Luandę, odległy, ale strategicznie ważny obszar południowej Afryki, i zaczęli rozszerzać swój zasięg na okoliczne obszary. Początkowo lud Ngondo odepchnął natarcie Portugalii, ale ostatecznie został pokonany przez brutalnych wojowników Imbangala, którzy zaatakowali od tyłu. Imbangala, podobnie jak Portugalczycy, postrzegali Ngondo jako przeszkodę w ustanowieniu szlaku handlowego na wybrzeżu i bogactwie generowanym przez handel zagraniczny. Przez następną stulecie Mdongo nadal traciło na popularności, ale dojście do władzy królowej Nzingi w 1663 roku okazało się punktem zwrotnym w historii tego obszaru. Wykorzystując swój talent do strategicznego planowania wojskowego, który rozwinął poprzez obserwację postępów militarnych swoich sąsiadów oraz broni i prochu nabywanych od swoich partnerów handlowych, Nzinga wycofała się ze spornego obszaru i udała się w głąb lądu, gdzie zgłosiła roszczenia do Matamby, która po śmierci władcy znajdowała się w bezbronny stan. W Matambie Nzinga założyła nowe państwo i rozszerzyła swoje terytorium na pobliską Luandę w Kongo. Następnie ogłosiła, że jest właścicielem ngola a kiluanji, ale prawo do rządzenia zarówno tym obszarem, jak i Luandą było nadal przedmiotem gorącego sporu. Nzinga rozwinęła Matambę jako główne centrum handlowe, skupiające się na handlu niewolnikami na duże odległości. Aby ograniczyć konkurencję, zablokowała także szlak handlowy, który rozwinął się w

Kasanji w Luandzie. W przeszłości królowa Nzinga składała hołd królestwu Kongo w zamian za towary europejskie. Jednak pod koniec XVI wieku Nzinga zerwała wszelkie więzi z Kongo i zaczęła wymieniać prezenty z Ngolą a Kiluanji, chcąc ustanowić bardziej bezpośredni szlak handlu niewolnikami na wybrzeże. W tym samym czasie Nzinga udzieliła kambole, swemu głównemu małżonkowi, pozwolenia na rozpoczęcie serii kampanii, które poszerzyły zasięg jej królestwa. W odpowiedzi na nowy konflikt między Luandą a Angolą a kiluanji, zawsze praktyczny Nzinga zdecydował się wesprzeć ngola a kiluanji. Jej wsparcie obejmowało wysłanie znacznych sił do Mbaka, gdzie udało im się rozgromić Portugalczyków. Do 1591 roku Nzinga i ngola a kiluanji wzmocnili swoją pozycję przeciwko Portugalczykom, łącząc siły z Caculo, sąsiednim watażką. Jednak w miarę postępu wojny Nzinga stwierdziła, że jej interesom lepiej będzie służyć, sprzedając niewolników bezpośrednio Portugalczykom za pośrednictwem wodza Ndembu. Do 1641 r. Nzinga eksportowała 12 000–13 000 niewolników rocznie. Stała się także niezwykle biegła w odprowadzaniu niewolników udających się na inne szlaki handlowe.

Oferty Holandii i Port Uguese

W 1641 roku Nzinga połączył siły z Garcia II, który ogłosił się królem Luandy, oraz z innymi sąsiednimi królestwami, aby odeprzeć inwazję holenderską. Jednak w ciągu następnego roku Garcia zdecydował, że Portugalczycy stanowią większe zagrożenie dla niepodległości i postanowił ich wyprzeć, sprzymierzając się z najeźdźcami. Ostatecznie jednak Holendrzy podcięli Garcia i jego afrykańskich sojuszników, negocjując traktat z Portugalią. Traktat ten rozpadł się po wybuchu kilku lokalnych buntów, ale Holendrzy nadal szukali współpracy z Portugalią, która kontrolowała niezbędny dostęp do szlaków handlu niewolnikami. Dopóki Holendrzy kontrolowali Luandę, szlak handlu niewolnikami w Nzingi był zablokowany pomimo wielokrotnych wysiłków na rzecz nawiązania stosunków handlowych z Europejczykami. W rezultacie Nzinga ponownie sprzymierzyła się z Garcia, mimo że obaj rościli sobie prawo do Matamby i ngoli a kiluanji. Jesienią 1643 roku, próbując ominąć portugalską blokadę handlu niewolnikami, Nzinga poprowadziła oddział liczący około 80 000 łuczników do królestwa Kongo wzdłuż górnego Dande. Z pomocą Ndembu i 100 żołnierzy holenderskich Nzinga pokonała Kiteshi Kandambi, który próbował ją powstrzymać. Przerażony jej wtargnięciem Garcia lobbował Holendrów, prosząc o pomoc w powstrzymaniu Nzingi od zgłaszania roszczeń do dodatkowego terytorium. Ostatecznie jednak doszedł do wniosku, że ważniejsza jest dobra wola Nzingi niż Holendrów, którzy podpisali nowy traktat z Portugalczycami. W 1645 roku siły Nzingi zostały pokonane przez Portugalczyków, którzy po swoim triumfie najechali Luandę. Królowa Nzinga ogłosiła następnie, że jest stara i zmęczona prowadzeniem wojny. Wyruszyła na ratunek Barbarze, swojej siostrze i spadkobierczyni, która była więziona w Luandzie. Wysiłki Nzingi mające na celu wynegocjowanie uwolnienia siostry zakończyły się niepowodzeniem, w związku z czym zagroziła, że rozstrzygnie tę kwestię za pomocą siły militarnej. Zamiast tego wynegocjowano chwiejny sojusz. W ciągu następnych kilku lat Nzinga dwukrotnie rozszerzyła swoje terytorium, najeżdżając sąsiednie królestwa i zniewalając ich mieszkańców. Zmarła trzy lata później w wieku 83 lat.

Naoroji, Dadabhai

(1825–1917) indyjski nacjonalista

Dadabhai Naoroji, znany jako Wielki Starzec Indii, był czołowym indyjskim nacjonalistą i krytykiem brytyjskiego wyzysku gospodarczego Indii. Urodził się w Bombaju w rodzinie Parsów (zoroastrijskiej). Parsowie uciekli z Persji w VII wieku, aby uniknąć przymusowego przejścia na islam i założyli kolonię w Bombaju, gdzie prosperowali dzięki handlowi z Brytyjczykami i Portugalczycami. To doświadczenie było pomocne Naoroji, ponieważ większość swojego dorosłego życia spędził w Wielkiej Brytanii i założył pierwszą indyjską firmę biznesową w tym kraju. Był także pierwszym Hindusem (właściwie pierwszym

Azjata) wybranym do brytyjskiego parlamentu. Zasiadając, pozwolono mu złożyć przysięgę na księgę Avesty (pisma zoroastryjskie) zamiast na Biblię. Naoroji kształcił się w zakresie matematyki i nauk przyrodniczych w Elphinstone College i wykładał tam przed przeprowadzką do Wielkiej Brytanii w 1855 r. W Wielkiej Brytanii pracował jako biznesmen i był zaangażowany w politykę, a także został profesorem języka gujurati na University College w Londynie. Naoroji w dalszym ciągu podróżował między Wielką Brytanią a Indiami i pozostał aktywny w indyjskiej polityce, pełniąc funkcję premiera stanu Baroda (indyjskiego stanu książęcego) oraz członka rady ustawodawczej Bombaju. Naoroji założył Indyjskie Stowarzyszenie Narodowe, które później połączyło się z Indyjskim Kongresem Narodu (INC) i trzykrotnie pełnił funkcję prezesa INC. Naoroji był zaciekle krytykiem brytyjskiej polityki gospodarczej w Indiach. Opracował teorię drenażu, która zakładała, że Wielka Brytania wysysa pieniądze i zasoby z Indii do Wielkiej Brytanii. Aby zgromadzić dowody na poparcie tej teorii, badał dane dotyczące importu i eksportu dla Indii przez 37 lat i wykazał, że istnieje roczna rozbieżność wynosząca około 135 milionów dolarów na korzyść Wielkiej Brytanii. Chociaż gospodarczy wyzysk kolonii był wówczas powszechną praktyką (w istocie możliwość takiego wyzysku była głównym powodem nabywania przez kraje kolonii), Naoroji w dalszym ciągu pisał i wypowiadał się przeciwko niemu, odwołując się do brytyjskiego wizerunku własnego jako narodu zaangażowanego w "uczciwa gra." Naoroji zmarł w 1917 r., pozostawił jednak po sobie dziedzictwo wpływów, które dotknęło tak wielkie indyjskie osobistości, jak Mahatma Gandhi.

Napoleon I (Napoleon Bonaparte)

(1769–1821) cesarz francuski i dowódca wojskowy

Napoleon Bonaparte uważany jest za jednego z najwybitniejszych dowódców wojskowych w historii, który zmienił mapę Europy i stworzył nowe prawa, kodeksy cywilne i systemy edukacyjne, które trwają do dziś. Uznawany jest za jednego z najsłynniejszych ludzi w historii, jest bohaterem niezliczonych biografii, a jeden z autorów sugeruje, że więcej opracowań biograficznych napisano o nich tylko o Jezusie i Adolfie Hitlerze. Napoleone Buonaparte, jak nazywano jego imię w języku włoskim, urodził się 15 sierpnia 1769 roku w Ajaccio na Korsyce, wkrótce po scedowaniu wyspy na Francję przez Genuę. Był czwartym i drugim żyjącym dzieckiem prawnika Carla Buonaparte i jego żony Letizii (z domu Ramolino). Buonaparte byli potomkami toskańskiej szlachty, która przeniosła się na Korsykę w XVI wieku, a Carlo Buonaparte poślubił jego żonę, gdy miała 14 lat. Co ciekawe, Carlo Buonaparte nie podobała się idea francuskiego panowania nad Korsyką i przyłączył się do nacjonalistycznego ruchu oporu Pasquale Paoli. Kiedy Paoli uciekł po swojej klęsce w bitwie pod Ponte Novo 8 maja 1769 r., kończąc krótkie doświadczenie niepodległości Korsyki, Buonapartowie pogodzili się z Francuzami, a Carlo został w 1771 r. asesorem okręgu sądowego Ajaccio. Lata później udało mu się zapisać dwóch najstarszych synów, Józefa i Napoleona, do Collège d'Autun. Napoleon miał dziewięć lat.

EDUKACJA I POCZĄTEK KARIERA

Chociaż Napoleon Bonaparte był Korsykaninem z urodzenia i pochodzenia, w późniejszym życiu nigdy nie czuł szczególnej więzi z wyspą; w istocie odwiedził ją tylko raz po dojściu do władzy. Po ukończeniu Collège d'Autun Bonaparte spędził pięć lat w Kolegium Wojskowym w Brienne, a następnie rok w akademii wojskowej w Paryżu. W czasie studiów w akademii wojskowej 24 lutego 1785 roku zmarł jego ojciec, pozostawiając rodzinę w trudnej sytuacji finansowej. Bonaparte ukończył studia we wrześniu w rankingu 42. miejsce w klasie 58, objął stanowisko głowy rodziny, choć nie był najstarszym synem. Bonaparte zainteresował się matematyką i naukami ścisłymi. Jego pierwszą służbą wojskową był stopień podporucznika artylerii i został wysłany do Valence. Tam niezwykle zainteresował się strategią wojskową i napisał swoją pierwszą książkę *Lettres sur la Corse*, w której wyraził niektóre z swoich wczesnych uczuć do wyspy, na której się urodził. Wkrótce potem wrócił na Korsykę i w czerwcu 1788

roku dołączył do swojego pułku. W tym czasie zafascynowało go także wiele idei Oświecenia, zwłaszcza Rousseau i Woltera. Wraz z zwołaniem Zgromadzenia Narodowego w Paryżu w 1789 r. Pasquale Paoli otrzymał pozwolenie na powrót na Korsykę, a Bonaparte chciał tam pojechać i dołączyć do niego. Korsykański nacjonalista był jednak zdenerwowany faktem, że ojciec Bonapartego porzucił jego sprawę i Bonaparte wrócił do Francji, gdzie w kwietniu 1791 roku został mianowany porucznikiem 4 Pułku Artylerii w Valence. Zaangażował się także w działalność polityczną, wstępując do Klubu Jakobinów. Jednak jego emocjonalne przywiązanie nadal było związane z Korsyką, więc wrócił tam, ale pokłócił się z Paolim, wracając do Francji metropolitalnej, gdzie na krótko został wymieniony jako dezertor. W kwietniu 1792 roku wybuchła wojna z Austrią, a umiejętności Bonapartego były potrzebne artylerii. Mimo awansu do stopnia kapitana Bonaparte po raz kolejny wrócił na Korsykę. Tam stanął po stronie jakobinów z Korsyki, którzy próbowali uniemożliwić Paoliemu oderwanie się i niepodległość Korsyki. Skazana przez Paoliego cała rodzina Buonaparte uciekła na kontynent francuski, przyjmując pisownię „Bonaparte”. Bonaparte udał się do Nicei, gdzie jakobini stopniowo zdominowali ruch republikański. Monarchia została zniesiona, a Bonaparte udał się do Marsylii ze swoimi żołnierzami z Konwentu Narodowego. Aby dostać się do Marsylii, zabrał ich do Tulonu, gdzie przy wsparciu Antoine’a Salicetiego, który również pochodził z Korsyki i był wieloletnim przyjacielem rodziny, został mianowany dowódcą artylerii Konwentu Narodowego. We wrześniu Bonaparte został awansowany do stopnia majora, a w październiku został adiutantem generalnym. Brał udział w walkach pod Tulonem w grudniu i zmusił tamtejsze wojska brytyjskie do ewakuacji miasta. 22 grudnia 1793 roku, w wieku 24 lat, Bonaparte został generałem brygady, jednym z najmłodszych generałów we współczesnej historii, co później poprawił jedynie Francisco Franco

PO REWOLUCJI FRANCUSKIEJ

Kiedy w lipcu 1794 r. w Paryżu Maksymilian Robespierre stracił władzę, Bonaparte został aresztowany pod zarzutem spisku i zdrady stanu. Jako jakobin Bonaparte był postrzegany jako zwolennik Robespierre'a i chociaż udało mu się uzyskać wolność, nie przywrócono mu dowództwa, lecz w marcu 1795 roku wysłano go do Wandei, gdzie został umieszczony jako dowódca artylerii Armii Zachodu. Bonaparte był niezadowolony z tej degradacji i starał się o awans w wojsku, a nawet rozważał, choć na krótko, całkowite opuszczenie Francji i służbę pod sułtanem Imperium Osmańskiego. Bonaparte zdecydował się jednak pozostać, a wraz z wprowadzeniem nowej konstytucji rojaliści mieli nadzieję, że uda im się przejąć władzę w Paryżu. Konwent Narodowy był zaniepokojony, ale czuł, że może zaufać Bonapartemu. Został drugim dowódcą wojsk w Paryżu i użył ich do zastrzelenia setek rojalistów, którzy próbowali szturmować Konwencję Narodową. Posunięcie to zyskało mu wdzięczność polityków i okrzyknięto go wybawicielem Republiki Francuskiej. Natychmiast został mianowany dowódcą armii wewnętrznej i doradcą Dyrektoriatu, jak nazywano nowy rząd. To właśnie w tym okresie Napoleon poznał Josephine Tascher de la Pagerie, wdowę po generale Alexandre de Beauharnais, który został stracony podczas panowania terroru. Pochodziła z Martyniki na Karaibach i Bonaparte się w niej zakochał. Bonaparte był wówczas zaangażowany w rozprawienie się z protokomunistycznym spiskiem zapoczątkowanym przez François Babeufa i starał się objąć dowództwo nad Armią Włoch, armią francuską, która miała najechać Półwysep Apeniński. Filippo Buonarroti, Włoch, który znał Bonapartego na Korsyce, w marcu 1796 r. został mianowany naczelnym dowódcą armii włoskiej. Było to wielkie rozczarowanie dla Bonapartego, który poślubił Józefinę 9 marca i dwa dni później musiał opuścić dom, aby 11 marca dowodzić armią.

WZROSTY DO ZNACZENIA WOJSKOWEGO

Kiedy Bonaparte objął dowództwo nad swoimi żołnierzami w Nicei, okazało się, że zamiast obiecanych 43 000 było tam tylko 30 000 żołnierzy. Ich morale było niskie, ponieważ byli źle karmieni i nieodpowiednio opłacani. Udało mu się ich odwrócić i zainspirować bitwę. W Lodi po raz pierwszy

nadano mu przydomek le petit caporal (mały kapral). Na początku 1797 roku Bonaparte poprowadził swoich ludzi do zwycięstwa nad Austriakami, zmuszając ich do ewakuacji Lombardii. Następnie zmiażdżył wojska Państwa Kościelnego, ale zdecydował się nie wykonywać rozkazu Paryża detronizującego papieża. Tak się złożyło, że Pius VI, który potępił egzekucję Ludwika XVI, miał umrzeć w niewoli francuskiej w następnym roku. Bonaparte najechał Austrię i zmusił Austriaków do podpisania traktatu z Campo Formio. Dało to Francji kontrolę nad Niderlandami (dzisiejszą Belgią i Holandią), a także północnymi Włochami i Nadrenią. Następnie Bonaparte zdobył Wenecję i wymusił abdykację doży Lodovico Manina 12 maja 1797 r., kończąc jego niepodległość, i zreorganizował mapę Europy, tworząc profrancuską Republikę Przedalpejską w północnych Włoszech. Bonaparte wziął 160 000 jeńców, zdobył 2000 armat i 170 sztandarów. W marcu 1798 roku Bonaparte zasugerował zorganizowanie wyprawy wojskowej w celu zajęcia Egiptu, będącego wówczas częścią Imperium Osmańskiego. Dyrektoriat martwił się kosztami tej wyprawy, ale był szczęśliwy, że zabierze Napoleona daleko od Francji. W drodze do Egiptu Francuzi zdobyli Maltę 9 czerwca 1798 r., ale nie udało im się znaleźć wielkiego skarbu, którego oczekiwali. 1 lipca Francuzi dotarli do Aleksandrii, po wymknięciu się brytyjskiej marynarce wojennej. W bitwie pod piramidami, stoczonej około czterech mil od piramid, francuskie siły liczące 25 000 żołnierzy odepchnęły 100 000 Egipcjan. Pod koniec bitwy Francuzi stracili 300 ludzi, a Egipcjanie 6000. Jednakże, chociaż Francuzom odnieśli sukces na lądzie, Brytyjczycy pod dowództwem admirała Horatio Nelsona zaatakowali na morzu i zniszczyli francuską flotę. Następnie Napoleon przeniósł się do Palestyny i Syrii, gdzie Francuzi zajęli Gazę, Jaffę i Hajfę. W tych atakach zabili dużą liczbę ludzi, ale sama armia francuska została poważnie osłabiona.

DOJŚCIE DO WŁADZY

Bonaparte miał na oku rozwój sytuacji w kraju i 29 sierpnia 1799 r. nagle opuścił Bliski Wschód i udał się do Francji. W październiku powrócił do Paryża, gdzie zaczęło pojawiać się niezadowolenie z Dyrektoriem. Emmanuel-Joseph Sieyès, jeden z członków dyrektoriu, zapytał, czy Bonaparte poprze zamach stanu. 9 listopada (18 brumaire'a kalendarza rewolucyjnego) Bonaparte poprowadził swoich żołnierzy do Zgromadzenia Ustawodawczego i wyrzucił jego członków, a Bonaparte, Sieyès i Roger Ducos zostali ogłoszeni trzema tymczasowymi konsulami. Sieyès miał nadzieję poprowadzić nowy rząd, ale Bonaparte, który przygotował nową konstytucję, zdołał zostać Pierwszym Konsulem, a następnie Pierwszym Konsulem dożywotnim. W nowej konstytucji nie było żadnej wzmianki o „wolności, równości i braterstwie”. Konsulat był okresem, w którym Bonaparte próbował wprowadzić wiele długotrwałych reform, z których wiele trwa do dziś. W 1801 r. wynegocjował konkordat z Kościołem rzymskokatolickim, który doprowadził do pojednania między Kościołem a państwem. Wprowadził także Kodeks Napoleona, na mocy którego prawnicy przeformułowali cały system prawny, kodyfikując prawo karne i cywilne. Istniał także system merytokratyczny, w ramach którego sam Bonaparte mianował ministrów, członków Rady Stanu, generałów i urzędników państwowych. Głęboko i na zawsze zmieniło to naturę Francji.

PODOBÓJ EUROPY

W tym czasie Bonaparte wrócił do Włoch, które zostały zajęte przez Austriaków, gdy był zajęty Egiptem. Wkroczył do Włoch, prowadząc swoich ludzi przez Alpy, przez Wielką Przełęcz Świętego Bernarda. Spotkał Austriaków w bitwie pod Marengo i w jednej ze swoich pierwszych bitew ostatecznie zwyciężył. Traktat z Lunéville z lutego 1801 roku nie tylko potwierdził traktat z Campo Formio, ale także rozszerzył kontrolę francuską. Francja została rozszerzona, aby objąć granice wybrane przez Juliusza Cezara podczas tworzenia Galii: Pireneje, Alpy i Ren. Traktat w Amiens z marca 1802 roku zaowocował pokojem między Brytyjczykami i Francuzami. Brytyjczycy wycofali część żołnierzy, ale nie było porozumienia w sprawie Malty, z Wielką Brytanią popierającą francuskich rojalistów, wypowiedającą wojnę Francji w 1803 r. Francuzi wykorzystali ten okres do sprzedaży francuskich posiadłości w

Ameryce Północnej Stanom Zjednoczonym. Zakup Luizjany spowodował podwojenie wielkości Stanów Zjednoczonych, płacąc mniej niż 3 centy za akr. W styczniu 1804 roku Bonaparte odkrył, że rojaliści planowali zamach na niego. Wysłał swoich żołnierzy kilka mil za granicę francuską do niemieckiego miasta Baden, gdzie pojmano i sprowadzono z powrotem do Francji księcia d'Enghien z rodu Burbonów. Szybko został osądzony, a następnie zastrzelony. Wydawało się, że w tym czasie Napoleon zdecydował się potwierdzić swoją władzę, zostając cesarzem, i 28 maja 1804 roku proklamowano cesarstwo. 2 grudnia w Notre-Dame de Paris papież pobłogosławił insygnia cesarskie i Następnie Napoleon koronował siebie i Józefinę. 26 maja 1805 roku w katedrze w Mediolanie został koronowany na króla Włoch. W sposobie rządzenia Francji nie zaszły żadne większe zmiany, poza tym, że sukcesja nie była dziedziczna, a członkom jego rodziny nadano część tytułów książęcych, przy czym w 1808 r. utworzono szlachtę cesarską. Napoleon brał udział w walkach z Brytyjczykami od 1803 r. do 1805 roku, mając nadzieję na wylądowanie wojsk na kontynencie brytyjskim. Początkowo Francuzi przenieśli wiele wojsk do Boulogne, ale nie mieli kontroli nad morzem, co uniemożliwiło im wcześniejszy planowany atak w 1798 r. Francuzom udało się przekonać Hiszpanów do wypowiedzenia wojny Brytyjczykom, mając nadzieję, że wojna francusko-hiszpańska i flota mogłaby dorównać Brytyjczykom. Jednak 21 października 1805 roku w bitwie pod Trafalgarem Brytyjczycy pod dowództwem admirała Horatio Nelsona pokonali flotę francusko-hiszpańską, kończąc wszelkie realne szanse na inwazję na Wyspy Brytyjskie. Sam Nelson zginął w bitwie pomimo zwycięstwa Royal Navy. Po porażce na morzu Francuzi postanowili ponownie zaatakować Austrię i 13 listopada 1805 roku Napoleon poprowadził swoich ludzi do Wiednia, stolicy Austrii. 2 grudnia pokonał połączone siły austriackie i rosyjskie w bitwie pod Austerlitz, jednym ze swoich największych zwycięstw. Na mocy traktatu z Pressburga Austriacy zrzekli się wszelkich roszczeń do wpływów we Włoszech, a także scedowali Wenecję i Dalmację (Chorwację) na rzecz Francuzów, a także oddali ziemię w Niemczech sojuszniczej Francji Bawarii. W lipcu 1806 roku Napoleon założył Konfederację Renu, oddając zachodnie Niemcy pod francuską ochronę i kontrolę. Następnie Napoleon zwrócił swoją uwagę na Prusów i pokonał ich w bitwach pod Jeną i Auerstädt. Następnie pokonał Rosjan pod Eylau i zajął Warszawę, gdzie poznał i zakochał się w hrabinie Marii Walewskiej, Polce, która miała nadzieję, że uda jej się przekonać Napoleona do odtworzenia Polski. Wkrótce potem car rosyjski Aleksander I spotkał się z Napoleonem w Tylży w północnych Prusach, a szczyt ten doprowadził do odtworzenia Wielkiego Księstwa Warszawskiego. Napoleon rozwijał swoją koncepcję systemu kontynentalnego, który zdusiłby brytyjską gospodarkę, zabraniając Wielkiej Brytanii eksportu towarów do jakiegokolwiek kraju europejskiego, a to z kolei spowodowałoby masowe bezrobocie i upadek Wielkiej Brytanii od wewnątrz. Podczas gdy większość krajów zgodziła się na to, Portugalia, najstarszy sojusznik Wielkiej Brytanii, odmówiła współpracy, więc Napoleon zdecydował się na inwazję na Portugalię. Wysłał generała Junota przeciwko Portugalczykom, a Karol IV, król Hiszpanii, pozwolił wojskom francuskim przejść przez jego kraj. Francuzi szybko zajęli Lizbonę, a monarchia portugalska uciekła do Brazylii. Jednak wielu Hiszpanów było niezadowolonych z obecności francuskich żołnierzy i Karol IV abdykował na rzecz swojego syna, który został Ferdynandem VII. Napoleon uznał to posunięcie za doskonałą okazję do usunięcia hiszpańskiej rodziny Burbonów i zarówno Karol, jak i Ferdynand pod presją abdykowali. Napoleon umieścił na tronie Hiszpanii swojego brata Józefa Bonaparte. Chociaż hiszpańscy rewolucjoniści z radością to przyjęli, było to bardzo niepopularne w większości Hiszpanii i wybuchła wojna partyzancka. Kiedy Brytyjczycy pomogli Portugalczykom, a obecnie hiszpańskim rojalistom zjednoczonym pod dowództwem Arthura Wellesleya – późniejszego pierwszego księcia Wellington – Francuzi zaczęli przegrywać wojnę, która stała się znana jako wojna półwyspowa. Chociaż Napoleon spotykał się z carem Aleksandrem I na kongresie w Erfurcie od września do października 1808 roku, car nie dał żadnego zdecydowanego zobowiązania. Odsunęło to jednak perspektywę wojny z Rosją. Napoleon wysłał ogromne siły do Hiszpanii i już miał wygrać wojnę, gdy Austria zaatakowała Bawarię. Napoleon musiał wysłać swoje

armie przeciwko Austrii, pokonując je i zmuszając do podpisania traktatu w Schönbrunn 14 października 1809 roku.

PIERWSZE WYDANIE

Napoleon był zły, że Józefina nie mogła dać mu dziedzica, więc rozwiódł się z nią, aby poślubić Marie-Louise, córkę austriackiego cesarza Franciszka I. Ich syn urodził się 20 marca 1811 roku i otrzymał tytuł króla Rzym. Napoleon był teraz u szczytu swojej potęgi. Kontrolował Cesarstwo Francuskie, które obejmowało prowincje iliryskie, Państwo Kościelne, Toskanię, Holandię i część Niemiec. Otoczone było Królestwem Westfalii, rządzonym przez jego najmłodszego brata, Jérôme'a Bonaparte; Królestwo Hiszpanii rządzone przez starszego brata Józefa Bonaparte; Królestwo Włoch (rządzone przez Eugène de Beauharnais, syna Józefiny, jako wicekróla); Królestwo Neapolu (rządzone przez szwagra Napoleona, marszałka Joachima Murata); oraz Księstwo Lukki i Piombino (rządzone przez innego szwagra, Félix Bacciochi). Wraz z Konfederacją Szwajcarską połączoną sojuszem z Francją było także dwóch innych francuskich sojuszników, Konfederacja Renu i Wielkie Księstwo Warszawskie. Wraz z małżeństwem Napoleona z Marie-Louise Austria stała się także sojusznikiem. Jednak walki na Półwyspie Iberyjskim trwały nadal i wiosną 1812 roku Napoleon przeniósł swoją armię do Polski, aby zagrozić carowi Rosji Aleksandrowi I. Rosjanie wycofali się, a Napoleon, chcąc wdać się z nimi w bitwę, najechał Rosję z 650 000 ludźmi. W miarę wycofywania się Rosjan Francuzi byli coraz bardziej wciągani w głąb Rosji, a 7 września Francuzi stoczyli niezdecydowaną dwudniową bitwę pod Borodino. Tydzień później Napoleon wkroczył do opuszczonej przez Rosjan Moskwy. Jednak później tego samego dnia wybuchł pożar, który zniszczył znaczną część miasta i Napoleon musiał się wycofać. Kiedy wojska Napoleona opuściły Rosję, nękanie przez rosyjskich żołnierzy, Kozaków i innych żołnierzy, pozostało zaledwie 10 000 ludzi. Prusacy i Austriacy podejrzewali, że armia francuska została rozbita w Rosji, a po fałszywej wiadomości, że Napoleon zginął w Rosji w październiku, morale spadło. Kiedy Napoleon wrócił do Paryża, zastał Francję w złym stanie gospodarczym i militarnym. Nadal był w stanie pokonać odpowiednio Rosjan i Prusów w bitwach pod Lützen i Budziszynem. Austria zaproponowała Francuzom powrót do pierwotnych granic, ale wraz z rozwiązaniem Wielkiego Księstwa Warszawskiego i Konfederacji Renu. Prusacy zaproponowali powrót do granic z 1805 roku. Napoleon zawahał się, a Austria wypowiedziała wojnę. W bitwie pod Lipskiem, która odbyła się w dniach 16–19 października 1813 r., znanej również jako Bitwa Narodów, siły francuskie zostały dotkliwie poturbowane. Gdy Francuzom groziła klęska w Hiszpanii, Napoleon nakazał swoim żołnierzom powrót do Francji i stanął przed swoimi przeciwnikami, którzy oświadczyli, że ich wojna nie jest skierowana przeciwko narodowi francuskiemu, ale w szczególności przeciwko samemu Napoleonowi. Napoleon chcąc kontynuować walkę został zmuszony do zaakceptowania traktatu z Fontainebleau, na mocy którego abdykował i wraz z 400 strażnikami i rocznym dochodem wynoszącym 2 miliony franków przeniósł się na wyspę Elbę. Napoleon pożegnał się ze swoją starą gwardią w Fontainebleau i udał się na Elbę. Ludwik XVIII, brat straconego Ludwika XVI, został wówczas królem Francji.

POWRÓT DO FRANCJI

Chociaż Napoleon był początkowo całkiem zadowolony z reformy rządu Elby, szybko mu się znudziło, a niektórzy Francuzi byli zdenerwowani restauracją Burbonów, kiedy Ludwik XVIII został skutecznie doprowadzony do władzy przez obce kraje. Ponieważ Napoleon martwił się, że zostanie wysłany na bardziej odległe wygnanie i pozbawiony kieszonkowego, które miał wypłacać rząd francuski, Napoleon postanowił zaryzykować wszystko, wracając do Francji i próbując odzyskać władzę. 1 marca 1815 r. wylądował w Cannes z kilkoma strażnikami i szybko zyskiwał coraz większe poparcie, docierając do Paryża 20 marca. Ludwik XVIII ogłosił, że nie będzie trzymał francuskiego dowództwa pod przysięgą lojalności, wielkim gestem mającym na celu uniemożliwienie wybuchu wojny domowej i Napoleon wrócił do władzy. Część ludzi, którzy naciskali na Napoleona, aby abdykował w Fontainebleau i którzy

objęli nominacje za Ludwika XVIII, powrócili, aby wesprzeć Napoleona, który wspaniałomyślnie mianował marszałków Ney i Soult na wyższe stanowiska dowódcze. Brytyjczycy i Prusacy rozgniewali się powrotem Napoleona do Paryża i natychmiast zgromadzili armie w Holandii (dzisiejsza Belgia). Ludwik XVIII zakończył pobór do wojska, a Napoleon nie chciał ponownie wprowadzić poboru, więc zebrał tylu żołnierzy, ilu mógł, a następnie poprowadził ich do Holandii, gdzie 16 czerwca 1815 roku pokonał Prusów w bitwie pod Ligny. w tym samym czasie Francuzi pod dowództwem Ney odparli Brytyjczyków pod Quatre Bras. Następnie Napoleon popełnił zasadniczy błąd, odłączając jedną trzecią swojej armii, aby odciąć Prusów, o których sądził, że uciekli na wschód. Rzeczywiście szybko odkryli, że podążają za Prusakami feldmarszałka Gebharda von Blüchera. Kiedy Napoleon i jego żołnierze spotkali się z Brytyjczykami pod Waterloo, Napoleon był chory, ale przeprowadził serię ataków na linie brytyjskie, zanim musiał wycofać się, gdy jego stan się pogorszył. Kiedy wyzdrowiał, odkrył, że francuska kawaleria przypuściła szereg daremnych szarż na Brytyjczyków. Uratował większość sytuacji, nacierając artylerią. Po odparciu sił brytyjskich i ucieczce części ich sojuszników w chaosie Napoleon przypuścił zmasowany atak. Jednak w tym momencie na pole bitwy wkroczyli Prusacy, a Francuzi zostali pokonani, a Napoleon uciekł z powrotem do Francji. Abdykował 22 czerwca 1815 roku i próbował przedostać się do Stanów Zjednoczonych, ale ostatecznie poddał się Brytyjczykom, którzy zdecydowali się wysłać go na wygnanie na odległą wyspę Św. Heleny na południowym Atlantyku.

WYGNANIE NA ŚW. HELENIE

Napoleon spędził ostatnie sześć lat swojego życia na Świętej Helenie, gdzie spisał swoje wspomnienia i bawił się z niewielką liczbą wyznawców, którzy udali się z nim na wygnanie. Miał dobrą opiekę, ale wkrótce zachorował. Sugerowano, że został otruty arsenikiem wydzielającym się z jego tapety i, co jeszcze dziwniejsze, rozwinęły się u niego cechy kobiece. Wszystko wskazuje na to, że mógł zachorować na raka. Zmarł 5 maja 1821 r. na św. Heleny i tam został pochowany, choć w 1840 r. jego ciało zostało repatriowane do Francji i spoczywa w Hôtel des Invalides w Paryżu. Wiele osób zachwycało się militarnym geniuszem Napoleona. Był dobrym taktykiem, ale jego mocne strony leżały w strategiach kampanii, w ramach których często brał udział w wojnie z przewagą liczebną swoich przeciwników, ale często był w stanie dorównać im na polu bitwy. Opierał się także w dużym stopniu na artylerii, najprawdopodobniej wywodzącej się ze swojego pierwotnego pochodzenia. Jego zdolność do podejmowania dużego ryzyka w pojedynczych bitwach dobrze mu służyła aż do Borodino, kiedy popełniał błędy zarówno pod Lipskiem, jak i pod Waterloo. Podczas tej ostatniej bitwy zapytał adiutanta, jak zostanie zapamiętany, a ten odpowiedział, że Napoleon „przesunął granice chwały”.

Napoleon III (Ludwik Napoleon Bonaparte)

(1808–1873) cesarz Francuzów

Ludwik-Napoleon urodził się 20 kwietnia 1808 r., w apogeum cesarstwa swego wuja, Napoleona I. Ludwik-Napoleon był synem brata Napoleona Ludwika i Hortense de Beauharnais, córki Józefiny de Beauharnais, którego Napoleon uczynił królem Holandii. W kwietniu 1814 roku Napoleon I został zmuszony do abdykacji z tronu, co zakończyło przygodę napoleońską, z wyjątkiem Stu Dni w 1815 roku, kiedy Napoleon nagle odzyskał swą cesarską koronę, by ponownie utracić ją na stałe w bitwie pod Waterloo 18 czerwca, 1815. Wraz z upadkiem imperium napoleońskiego i przywróceniem dynastii Burbonów w osobie króla Ludwika XVIII, Ludwik Napoleon znalazł schronienie u swojej matki w Szwajcarii i Niemczech. Od najmłodszych lat Ludwik Napoleon starał się naśladować wojenną chwałę swojego wuja i wstąpił do armii szwajcarskiej, gdzie dosłużył się stopnia kapitana. Ludwika Napoleona ożywiały także rewolucyjny duch, którego Napoleon i Francuzi sprowadzili do Europy. Idąc w ślady wuja, Ludwik Napoleon zaangażował się w rewolucyjny ferment, który ogarnął Włochy po przywróceniu

władzy austriackiej po klęsce Napoleona. W 1830 r. Europę ogarnęły rewolucje, pomimo wysiłków wielkich mocarstw mających położyć kres liberalizmowi politycznemu po klęsce Napoleona i jego późniejszej śmierci w 1821 r. Ludwik Napoleon zaangażował się w ferment rewolucyjny we Włoszech. We Francji ostatni z Burbonów, Karol X, został zmuszony do abdykacji na rzecz Ludwika Filipa, „króla-obywatela”. Osobiste ambicje Ludwika Napoleona nieoczekiwanie wzrosły wraz ze śmiercią jedynego syna Napoleona, Napoleona II, podczas epidemii cholery w 1832 r. Wraz ze śmiercią Napoleona II Ludwik Napoleon stał się chorążym sprawy napoleońskiej, a jego stopniowo pojawiały się ambicje polityczne, które miały zająć miejsce jego znamienitego wuja. W ten sposób stał się bezpośrednim zagrożeniem dla rządów Ludwika Filipa we Francji. Jako spiskowiec polityczny przez większość swojego dorosłego życia Ludwik Napoleon musiał zdawać sobie sprawę, że Francja nadal była zadowolona pod panowaniem „Króla-Obywatela”. W ten sposób wiódł życie angielskiego dżentelmena, czekając na kolejną szansę na imperialną chwałę. Miał na to czekać zaledwie dwa lata. W 1848 r., kiedy w Europie ponownie ogarnęły liberalne rewolucje, Ludwik Filip stracił władzę. Nowe władze tymczasowe udzieliły Ludwikowi Napoleonowi pozwolenia na osiedlenie się we Francji. Przedstawiając się jako kandydat reformatorski, Ludwik Napoleon został wybrany na członka nowego zgromadzenia. Szybko jednak okazało się, że nie tylko na tym jest zadowolony. Ludwik Napoleon przystąpił do uwiecznienia swoich przeciwników i przeprowadzenia zamachu stanu. Biorąc pod uwagę krwawość rewolucji paryskiej 1848 r., większość Francuzów przyjęła Ludwika Napoleona jako swojego nowego cesarza z pewną ulgą, tak jak wcześniejsze pokolenie powitało swojego wuja po chaosie rewolucji francuskiej. Napoleon III, jak go teraz nazywano, i jego cesarzowa Eugénie próbowali ponownie ożywić blask Pierwszego Cesarstwa swojego wuja, z cesarskimi orłami ponownie widocznymi w Paryżu po raz pierwszy od ostatecznej porażki Napoleona I pod Waterloo w 1815.

ZAGRANICZNE PRZYGODY

Podobnie jak Napoleon I, jego bratanek nie mógł się oprzeć wciągnięciu w zagraniczne przygody. W 1854 roku Napoleon III przystąpił do wojny krymskiej, aby bronić Turcji przed agresją rosyjską. Pomysł, aby Francja i Anglia zostały sojusznikami po długich wojnach napoleońskich, był zaskoczeniem dla wielu po obu stronach. Razem pomogli doprowadzić do kapitulacji Rosji na mocy traktatu paryskiego w 1856 r. Pamiętając swoje wcześniejsze próby wyzwolenia Włoch, w 1859 r. Napoleon III najechał Włochy, gdzie w sojuszu z Królestwem Piemontu pod rządami Wiktora Emanuela II był zdecydowany przełamać wpływ Austrii na północną Europę, tak jak zrobił to jego wujek w latach 1796–1797. 24 czerwca 1859 roku Austriacy zostali definitywnie pokonani w bitwie pod Solferino, co umożliwiło zjednoczenie Włoch pod wodzą Wiktora Emanuela. Szwajcar Henri Dunant był tak przerażony cierpieniem rannych na polu bitwy, że podjął pierwsze kroki, które doprowadziły do powstania dzisiejszych stowarzyszeń Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężycy. Jednak rosnąca potęga Francji zaniepokoiła Brytyjczyków i wywołała panikę wojenną, która doprowadziła do tego, że wiele pułków ochotniczych obawiało się, że Napoleon III najedzie Anglię. Jeśli Ludwik Napoleon pragnął we wszystkim naśladować swego cesarskiego wuja, zrobił to także wykraczając poza swoje możliwości. Tak jak Napoleon I został trwale osłabiony przez swoją inwazję na Hiszpanię w 1808 roku, tak też Napoleon III został trwale osłabiony przez swoją przygodę w Meksyku. W latach 1857–1860 Meksyk był uwikłany w wojnę domową, która zagrażała inwestycjom zagranicznym. 31 października 1861 roku Anglia, Francja i Hiszpania zajęły meksykańskie fortece, aby zagwarantować spłatę meksykańskich długów. Nowy prezydent Meksyku, Benito Juárez, był zmuszony się zgodzić.

INTERESY MEKSYKAŃSKIE

Kiedy jednak Anglia i Hiszpania wycofały się w kwietniu 1862 r., Napoleon III, korzystając z wojny secesyjnej, podjął próbę ustanowienia imperium meksykańskiego rządzonego przez austriackiego arcyksięcia Maksymiliana. Juárezowi udało się zjednoczyć Meksyk przeciwko francuskim okupantom,

a Meksykanie nigdy nie postrzegali Maksymiliana jako więcej niż marionetki Napoleona. Po czterech latach wojny partyzanckiej Napoleon III został zmuszony do ewakuacji Meksyku w 1866 r., kiedy Stany Zjednoczone po wygranej wojnie domowej rozmieściły dużą armię pod dowództwem generała Phillipa Sheridana na granicy z Meksykiem. Maksymilian, który nie wyjechał z Francuzami, został zastrzelony przez meksykański pluton egzekucyjny. Napoleon III stanął teraz w obliczu rozwoju Prus pod przywództwem ich kanclerza Otto von Bismarcka. Bismarck był zdecydowany zjednoczyć Niemcy pod rządami króla Prus Wilhelma I. W 1866 roku, w ciągu zaledwie sześciu tygodni, Prusy pokonały Austrię, jedynego innego prawdziwego pretendenta do władzy w Niemczech. Napoleon III uważał, że zjednoczone Niemcy pod Prusami reprezentują wyraźne zagrożenie dla Francji. Ostatecznie oba kraje doszło do starcia w związku z próbą Bismarcka osadzenia na tronie Hiszpanii krewnego króla pruskiego. 19 lipca 1870 roku Francja Napoleona wypowiedziała wojnę Prusom i wspierającym ją państwom północnoniemieckim. W wojnie, która po niej nastąpiła, Napoleon nie mógł się równać z wojskami pruskimi. On sam wraz z marszałkiem MacMahonem zostali otoczeni w mieście-twierdzy Sedan i zmuszeni do poddania się armii pruskiej 1 września 1870 r. Napoleon III został zmuszony do poddania się upokarzającemu uwięzieniu przez Prusaków, po czym pozwolono mu aby wyjechał na wygnanie do Anglii w 1871 r. Zmarł tam 9 stycznia 1873 r. Wszelkie nadzieje na odrodzenie bonapartystów zniknęły, gdy jego syn, książę cesarski Louis Eugène, zginął w drobnej potyczce z Zulusami, gdy towarzyszył wojskom brytyjskim podczas Wojny Zulusów w 1879 r.

Napoleoński podbój Egiptu

Wyprawa Napoleona I do Egiptu w 1798 r. miała na celu powiększenie francuskich posiadłości cesarskich i uniemożliwienie brytyjskiej komunikacji lądowej z Azją. Dyktoriał zgodził się na misję, gdyż podbój Egiptu byłby zwycięstwem Francji, a ewentualna porażka Napoleona uniemożliwiłaby mu dalsze wtrącanie się w politykę francuską. W rezultacie wiosną 1798 r. duże siły zbrojne dowodzone przez Napoleona wypłynęły do Egiptu i po drodze zajęły Maltę. Angielska flota pod dowództwem Nelsona ruszyła w pościg, ale nie udało jej się zdobyć floty francuskiej. Francuzi wylądowali w Egipcie w lipcu; pomimo letniego upału Napoleon kazał swoim żołnierzom natychmiast pomaszerować w kierunku Kairu, gdzie pokonali lokalne siły mameluckie w bitwie pod piramidami. Stylizując się na „przyjaciela islamu i Egiptu”, Napoleon wkroczył do Kairu, aby ustanowić francuską kontrolę. Utworzył lokalny dywan, czyli radę, składającą się z kilku elitarnych egipskich członków, którzy pełnili wyłącznie funkcję doradczą. Napoleon sprowadził także ze sobą wielu uczonych, czyli francuskich uczonych, aby udzielili pomocy podczas okupacji i zebrali jak najwięcej informacji na temat wszystkich aspektów Egiptu. Jednak zamiast płynąć po otwartym morzu, Napoleon polecił francuskiej marynarce wojennej zarzucić kotwicę poza Aleksandrią, gdzie została dotkliwie pokonana przez Anglików w bitwie pod zatoką Aboukir. To postawiło wojska napoleońskie w wyraźnie niekorzystnej sytuacji pod względem posiłków i zaopatrzenia. Jesienią stanęli w obliczu poważnego powstania w Kairze. Powstanie zaskoczyło Francuzów i zagroziło im okupacją miasta; jednak w ciągu kilku dni Francuzom udało się stłumić bunt. Pozornie nie zrażony tymi niepowodzeniami Napoleon kontynuował swoje plany podboju Wielkiej Syrii w 1799 r. Z łatwością zajął Półwysep Synaj, Gazę i Jaffę, ale zatrzymał się w północnej Palestynie w Akce. Miasta zaciekle bronił Jassar Pasza, a wojska francuskie chorowały na malarię i inne choroby wywołane letnimi upałami oraz brakiem czystej wody i innych zapasów. Wraz z utratą impetu militarnego i usłyszeniem o problemach w Paryżu Napoleon porzucił swoje wojska, z których większość zginęła na polu bitwy lub podczas odwrotu do Egiptu. Uciekając przed schwytaniem przez brytyjską marynarkę wojenną, Napoleon powrócił do Francji jako bohater wojskowy i po zamachu stanu został pierwszym konsulem francuskiego rządu. Generał Kléber zastąpił Napoleona na stanowisku naczelnego wodza i zgodnie z Konwencją El-Arish z Anglikami w 1800 r. Francuzi zgodzili się na jak najszybszą ewakuację Egiptu. Ale Kléber został zamordowany latem 1800 roku przez egipskiego nacjonalistę Sulaymana al-Halabiego, który następnie został stracony za tę zbrodnię. Następnie dowództwo objął

generał Menou, który poślubił Egipcjanę, ale był bardzo niepopularny wśród żołnierzy francuskich. Następnie Menou rozpoczął długotrwałe negocjacje z Anglikami w sprawie warunków wycofania się Francji. Negocjacje przeciągały się, ponieważ obie strony spierały się o posiadanie wielu antyków, które uczeni wywieźli z Egiptu. Ostatecznie prawie z tych artefaktów, w tym słynny Kamień z Rosetty, zostały zabrane przez Brytyjczyków i umieszczone w British Museum w Londynie, gdzie znajdują się do dziś. Wojska francuskie i uczeni wrócili do Francji w 1801 r. W 1801 r. Anglicy tymczasowo zajęli Egipt. W tamtym czasie postrzegali Egipt jedynie jako stację przesiadkową dla swoich ważniejszych posiadłości na subkontynencie indyjskim. Na mocy traktatu w Amiens w 1802 roku Brytyjczycy wycofali się z Egiptu. Sułtan osmański natychmiast wysłał nowy kontyngent wojsk janczarów, aby przywrócić mu suwerenność nad Egiptem, ale przez krótki czas mamelucy również nadal pozostawali ważną siłą polityczną. Egipska wyprawa Napoleona miała długotrwałe skutki w Europie. W dużej mierze dzięki popularnym publikacjom uczonego społeczeństwo europejskie zapoznało się z historią starożytnego Egiptu i rozwinęła się nowa dziedzina, egiptologia, czyli nauka o starożytnym Egipcie. Europejczycy dodali Egipt do swoich tras Grand Tour, a w Egipcie rozwinęła się nowa branża turystyczna, w tym wycieczki zorganizowane. Wyprawa zwiększyła także świadomość rządów europejskich w zakresie geostrategicznego znaczenia Egiptu i regionu, przyczyniając się w ten sposób do zachodnich imperialnych planów kontroli nad tym obszarem. Choć wyprawa Napoleona wywarła wpływ na bardzo niewielką liczbę miejskich Egipcjan, modernizacja Egiptu rozpoczęła się kilkadziesiąt lat później pod rządami Muhammada Alego.

Newman, John Henry

(1801–1890) teolog i zwierzchnik kościoła, kardynał

Życie Johna Henry'ego Newmana można zgrabnie podzielić na dwie niemal równe części: jako anglikanina od 1801 do 1845 i jako rzymskokatolickiego od 1845 do 1890. Newman urodził się w Londynie 21 lutego 1801 roku w konwencjonalnej rodzinie anglikańskiej, ale nie zbyt Kościół wysoki ani zbyt niski. Choć był to dom religijny, niewiele wskazywało na niezwykłą karierę, jaką Newman zrobił w późniejszych latach. W 1816 Newman wstąpił do Trinity College w Oksfordzie. W ten sposób rozpoczęło się prawie trzydzieści lat pracy edukacyjnej, duszpasterskiej i intelektualnej na tym słynnym uniwersytecie. W 1822 roku Newman zdobył stypendium w Oriel, wówczas najbardziej prestiżowej uczelni w Oksfordzie. Zostając w 1828 r. wikariuszem kościoła uniwersyteckiego Najświętszej Marii Panny, zaczął przyciągać rzeszę wiernych, którzy przychodzili słuchać jego kazań. Wygłaszane cichym, melodyjnym głosem kazania Newmana podobały się studentom Oksfordu i sklepikarzom z High Street, intelektualistom i zwykłym ludziom. Zostaną one zebrane w późniejszych latach w wielotomowych Kazaniach Plain i Parochial. W pokoju wspólnym dla seniorów Oriela Newman zetknął się z niektórymi ludźmi, którzy stali się najważniejszymi przywódcami Oksfordzkiego Ruchu Traktariańskiego, zapoczątkowanego w 1833 r. Bezpośrednim katalizatorem tego ruchu religijnego (bardziej znanego jako Ruch Oksfordzki) było dojście do władzy nowego parlamentu w 1831 r. W obliczu groźby ingerencji rządu w sprawy kościelne, w połączeniu ze słabo wykształconym duchowieństwem i letnimi kongregacjami, niektórzy intelektualiści z Oksfordu zaczęli przemawiać z ambony i na drukowanych stronach. Główną bronią ruchu były opublikowane traktaty, stąd nazwa jego zwolenników – Traktarianie. W międzyczasie Newman podróżował po Europie. Latem 1833 roku zachorował na morzu i napisał wiersze, z których słynie: Ołów, Łaskawe Światło. Pospieszył z powrotem do Oksfordu na czas, aby usłyszeć kazanie Johna Keble'a wygłaszające kazanie O narodowej apostazji, które dla Newmana miało zasygnalizować początek Ruchu Oksfordzkiego, ruchu na zawsze kojarzonego z nazwiskiem Newmana. W sumie w latach 1833–1841 opublikowano 90 traktatów dla „Timesa”, z czego on napisał 29. To właśnie jego traktat 90 wywołał burzę kontrowersji i zakończył serię. Związek Newmana z tak wysokimi anglikanami Kościoła, jak Keble i Edward Pusey, miał ukształtować jego orientację

teologiczną. Jak sam stwierdził, powstrzymało to jego dryfowanie w kierunku ówczesnego liberalizmu. Newman był przeciwny liberalizmowi w religii, a nie w polityce. Liberalizm był dla niego „zasadą antydogmatyczną”, zasadą mówiącą, że „w religii nie ma pozytywnej prawdy, ale jedno wyznanie jest równie dobre jak inne i wszystkie należy tolerować, ponieważ wszystkie są kwestią opinii”. Pierwsza książka Newmana, „Arianie czwartego wieku” (1833), wyróżnia się naciskiem na konieczność dogmatu. Rzeczywiście, to studia nad historią wczesnego Kościoła wywołały jego własny kryzys intelektualny i duchowy. To, co rozpoczęło się jako badanie pierwszych ojców Kościoła, mające na celu usprawiedliwienie anglikan za pośrednictwem mediów (pośrodku) między katolicyzmem a protestantyzmem, przerodziło się najpierw w niepokój związany ze stanowiskiem anglikan, a następnie w pozytywne wątpliwości. Wiosną 1839 roku Ruch Oksfordzki osiągnął swój szczyt, ale sam Newman był o krok od zmiany zdania. Napisał traktat „Stan partii religijnych”, który będzie (jego własnymi słowami) „ostatnimi słowami, jakie kiedykolwiek wypowiedziałem do anglikan jako anglikanin”. Artykuł ten zakończył się retorycznym pytaniem: „Czy wolelibyście, aby wasi synowie i córki byli członkami Kościoła anglikańskiego czy Kościoła rzymskiego?” Jednak od tego czasu aż do roku 1843 „chciał przynosić korzyść Kościołowi anglikańskiemu, bez uszczerbku dla Kościoła rzymskiego”. W roku 1841 opublikowano Traktat 90, w którym argumentowano, że 39 artykułów anglikańskich można interpretować w sensie rzymskokatolickim. Burza oburzenia wielu środowisk, jaką wywołał ten traktat, ostatecznie doprowadziła Newmana do rezygnacji ze stanowiska szefa Ruchu Oksfordzkiego. Preferując ciszę i wycofanie się, Newman wycofał się do wioski Littlemore na obrzeżach Oksfordu, gdzie kontynuował czytanie i naukę. W 1843 r. formalnie wycofał się ze swoich słownych polemik z Kościołem rzymskokatolickim i zrezygnował z posady wikariusza parafii Mariackiej. Przez kolejne dwa lata żył spokojnie jako anglikański laik. Został przyjęty do Kościoła rzymskokatolickiego w październiku 1845 roku przez Dominika Barberi, włoskiego pasjonistę. W następnym roku opuścił Oksford na stałe; minie wiele lat, zanim ponownie zobaczy stary uniwersytet. W 1846 Newman przebywał na studiach w Rzymie, a rok później otrzymał święcenia kapłańskie. Po powrocie do Anglii resztę życia spędził w domu oratorian w Birmingham. Jeśli Newman był kontrowersyjnym i zdeklarowanym przeciwnikiem teologicznym w swoim okresie anglikańskim, był nim nie mniej jako ksiądz katolicki. Na przykład w roku 1850 Anglia znajdowała się w okresie bezpieczeństwa, co było reakcją na przywrócenie przez Rzym angielskiej hierarchii katolickiej. Otrzymał papieski doktorat z teologii za wykłady na temat pewnych trudności odczuwanych przez anglikanów w podporządkowaniu się Kościołowi katolickiemu i odtąd aż do czasu, gdy został mianowany kardynałem, nosił tytuł doktora Newmana. Takie pisma nie były jednak dziełem życia Newmana, choć potomność pamięta go głównie ze względu na jego pisma. Aż do swojej śmierci w 1890 r. wolał prowadzić proste i tajemnicze życie księdza-oratoriana, zaangażowanego w działalność liturgiczną, oświatową i charytatywną. Niemniej jednak był pisarzem niezwykle skutecznym, choć tylko sporadycznym. Z wyjątkiem kilku monumentalnych, w istocie zdumiewająco erudycyjnych dzieł teologicznych, które znacznie wyprzedziły swoje czasy, takich jak Esej o rozwoju doktryny chrześcijańskiej (1845), Esej o pomocy gramatyki zgody (1870) i Idea uniwersytetu (opublikowanego dopiero w 1873 r.) znaczna część dorobku literackiego Newmana jako katolika składała się z odpowiedzi dla tych, którzy albo oczerniali, albo źle rozumieli jego lub nauczanie katolickie. Tak więc jego List do Puseya (1866) był obroną katolickiego nabożeństwa do Maryi, List do księcia Norfolk (1875) był starannie dopracowaną teologią nieomylności papieża (zdefiniowaną przez Sobór Watykański I w 1870 r.), a większość słynna jego autobiograficzna Apologia Pro Vita Sua (1864) była odpowiedzią na nieuzasadniony i opublikowany atak pisarza Charlesa Kingsleya na duchowieństwo katolickie, a zwłaszcza Newmana. Prace te miały skumulowany efekt i uczyniły Newmana pierwszorzędnym intelektualistą i współczesnym apologetą katolickim. Mając takie osiągnięcia, nie można było sobie wyobrazić Newmana doświadczającego lat podejrzeń i niepowodzeń ze strony swoich katolickich przełożonych. W artykule zatytułowanym „O konsultowaniu się z wiernymi w sprawach doktrynalnych” Newman wyraził swoją wizję Kościoła, w którym świeccy aktywnie

uczestniczą nawet w sprawach doktrynalnych, ponieważ mają w sobie ducha prawdy. Idee takie (które przyjął Sobór Watykański II w swoim nauczaniu o sensus fidelium, „duchowym zmyśle wiernych świeckich”) uznano za niebezpieczne i heretyckie. Od 1859 r. Newman był podejrzany przez prałatów w Birmingham, Londynie i Rzymie. Dopiero w 1879 roku, kiedy otrzymał czerwony kapelusz kardynalski, poczuł, że chmura opadła z niego na zawsze. Kardynał John Henry Newman zmarł 11 sierpnia 1890 roku i został pochowany w Rednal, osiem mil od Birmingham. W jednej z gazet napisano: „Żaden par, książe, ksiądz czy kupiec, który kiedykolwiek przechadzał się zatłoczonymi ulicami Birmingham, nie był tak tęskniony i opłakiwany jak rzymski kardynał”. Kardynał Henry Manning, wygłaszając kazanie w londyńskim Oratorium, oświadczył, że „historia naszej ziemi zapisze odtąd nazwisko Johna Henry’ego Newmana wśród największych naszych ludzi, jako wyznawcy wiary”. Trwały wkład Newmana jest trudny do zmierzenia. W swoim okresie anglikańskim obudził Kościół do lepszego zrozumienia doktryny chrześcijańskiej i bardziej energicznego praktykowania wiary. Jako katolik publikował aktualne apologie i nowatorskie traktaty teologiczne, wyróżniające się wiedzą, równowagą i dalekowzrocznością. Przez całe swoje długie życie starał się żyć cnotliwie, uczciwie i miłosiernie. Będąc człowiekiem głębokiej modlitwy i skromnej pokory, napisał kiedyś w swoim prywatnym dzienniku: „Wydaje się, że ci, dla których pocieszenie jest najważniejszym przedmiotem swego głoszenia, myślą się z celem swojej służby. Świętość jest wielkim końcem. Pocieszenie to kordiał, ale nikt nie pije kordiału od rana do wieczora. Proces jego heroicznej świętości jest obecnie rozpatrywany w Watykańskiej Kongregacji ds. Kanonizacji.

Nightingale, Florence

(1820–1910) pionier opieki zdrowotnej

Florence Nightingale pochodziła z zamożnej angielskiej rodziny i otrzymała od ojca klasyczne wykształcenie w zakresie języków, historii i matematyki. Ku konsternacji rodziców odrzuciła kilka propozycji małżeństwa i była zdecydowana zostać pielęgniarką, a zawód ten był w XIX wieku nisko ceniony przez warstwy wyższe. Mając roczny dochód od ojca, podróżowała do Egiptu i gdzie indziej. W Niemczech studiowała nowe praktyki w zakresie opieki zdrowotnej. Po powrocie do Anglii Nightingale została w 1853 roku dyrektorką szpitala dla kobiet przy Harley Street. Dowiedziawszy się o godnym ubolewania braku opieki zdrowotnej dla żołnierzy podczas wojny krymskiej, Nightingale udała się do Scutari (w dzisiejszej Turcji), gdzie w pomimo znacznych uprzedzeń do kobiet pracujących w polu, ona i jej asystentki niestrudzenie pracowały nad poprawą warunków sanitarnych i higieny. W rezultacie śmiertelność spadła z ponad 40 procent do około 2 procent. Ponieważ w nocy opiekowała się rannymi, nosiła lampę oliwną, Nightingale zastępowała jako dama z lampą. Po wojnie Nightingale wykorzystwała swoje znaczne umiejętności matematyczne w statystyce do ogólnej poprawy opieki zdrowotnej; ufundowała także szkołę pielęgniarską w Londynie i napisała szczegółowy raport zawierający zalecenia dotyczące opieki zdrowotnej w wojsku. Nightingale przez ostatnie lata życia była przykuta do łóżka, być może z powodu choroby psychosomatycznej, i zmarła w 1910 roku. Za swoją pracę na polu ochrony zdrowia otrzymała liczne nagrody. Clara Barton i inne osoby poszły za jej przykładem i zgłosiły się na ochotnika jako pielęgniarki podczas wojny secesyjnej. Nightingale była chyba najstynniejszą po królowej kobietą w wiktoriańskiej Anglii.

Najazdy Fenianów

Między 1866 a 1870 rokiem niewielka liczba irlandzkich wygnańców nacjonalistycznych najechała kilka razy ze Stanów Zjednoczonych Kanadę Brytyjską w nadziei, że zmuszą Wielką Brytanię do przyznania Irlandii niepodległości. Fenianie ponieśli porażkę; ich ataki stworzyły nowe napięcia między Kanadą a Stanami Zjednoczonymi, ale także wywołały kanadyjski nacjonalizm, pomagając zapewnić poparcie dla brytyjskiej ustawy o Ameryce Północnej z 1867 r., która stworzyła nowoczesną Kanadę. W 1857 roku

uchodźcy z powodu niedawnego głodu w Irlandii i zwolennicy ruchu Młodej Irlandii spotkali się w Nowym Jorku, aby zwerbować irlandzkich imigrantów do pomocy w obaleniu wieków brytyjskiego panowania. Nazwane na cześć starożytnego irlandzkiego bohatera, Bractwo Fenian miało w 1864 roku liczyć 10 000 członków. Od początku Fenianie byli nękani wewnętrznymi sprzeczkami przywództwa i byli potępiani przez większość irlandzkiego duchowieństwa rzymskokatolickiego. Jednak wojna secesyjna stworzyła szansę. Przez lata Amerykanie zachłannie spoglądali na Brytyjską Kanadę. Kiedy Wielka Brytania oburzyła Unię, przebiegle pomagając Konfederacji, wpływowi Amerykanie wezwali żołnierzy do „zniszczenia ostatnich śladów brytyjskiego panowania na kontynencie amerykańskim i aneksji Kanady. . .” Stany Zjednoczone ukarały także Kanadę, unieważniając obowiązującą od 12 lat umowę o wolnym handlu. Kanada, zdaniem Fenian, była najsłabszym punktem znienawidzonego Imperium Brytyjskiego. Gdy wojna domowa dobiegała końca, Fenianie werbowali żołnierzy Unii irlandzko-amerykańskiej do swoich własnych szeregów. Po tygodniach plotek uzbrojeni Fenianie w maju 1866 roku najechali maleńką wioskę Fort Erie w Ontario z biwaku na północ od Buffalo i wkrótce wywiesili swoje flagi na kanadyjskiej ziemi. 2 czerwca pośpiesznie zebrane kanadyjskie siły ochotnicze starły się z Fenianami pod Ridgeway, przegrywając bitwę i siedmiu swoich ludzi. Niemal jednocześnie Fenianie najechali wschodnią Kanadę z północnego Nowego Jorku i Vermontu, zajmując na krótko kilka wiosek na południe od Montrealu. W tych i późniejszych przypadkach urzędnicy amerykańscy zachowywali się ambiwalentnie w stosunku do ataków Fenian zorganizowanych z amerykańskiej ziemi. Za Ridgeway amerykański okręt wojenny czekał, aby aresztować setki bojowników Fenian, gdy wracali na amerykańską stronę jeziora Erie. Tydzień później prezydent Andrew Johnson ostrzegł Feniańczyków przed łamaniem amerykańskiego prawa dotyczącego neutralności. Jednak w miarę jak Irlandczycy stali się kluczowym blokiem wyborczym w północno-wschodnich Stanach Zjednoczonych, politycy obu partii zabiegali o przychylność Fenian. Demokrat Johnson, bezskutecznie próbując zapobiec zamachowi w Kongresie Republikanów w 1866 r., odwołał oskarżenie w Fenianie i poprosił Kanadyjczyków, aby potraktowali jeńców w Fenianie, obiecując zwrot skonfiskowanej broni Fenian. W międzyczasie przywódcy kanadyjscy, negocjujący już utworzenie Dominium Kanady, ogłoszone oficjalnie w marcu 1867 r., przyglądali się niedociągnięciom militarnym ujawnionym w Ridgeway. Ponowne ataki Fenianów, w pobliżu Montrealu w 1870 r. i w Manitobie w 1871 r., zostały dość łatwo stłumione przez zreorganizowane i wzmocnione kanadyjskie siły zbrojne. Były to ostatnie poważne zagrożenia Bractwa Fenian dla suwerenności Kanady. Sprawa irlandzkiej wolności trwała nadal pomimo upadku Fenianu, znajdując bardziej udane miejsca i przywódców. Wraz z zakończeniem ery Fenian zakończyły się także wysiłki zmierzające do zajęcia terytorium Kanady dla Stanów Zjednoczonych. 49. równoleżnik między dwoma narodami Ameryki Północnej stał się pokojową granicą.

nieomyślność papieża i doktryna Kościoła katolickiego

Dogmat o nieomyślności papieża został ogłoszony na Soborze Watykańskim I w 1870 r. Ojcowie Soboru nauczali, że gdy papież wypowiada się *ex cathedra*, czyli jako pasterz i nauczyciel w sposób absolutnie ostateczny i nieodwołalny w sprawach wiary i moralności, otrzymuje Bożą pomoc obiecaną Piotrowi, przywódcy Dwunastu Apostołów i jego następcom, i dlatego przemawia nieomyślnie. Takie proklamacje są ze swej natury „niereformowalne” i niezależne od zgody Kościoła. Nieomyślność papieską uważa się za dogmat objawioną przez Boga i obowiązującą wszystkich katolików. Teologia ta budziła wówczas kontrowersje i do dziś nie została zaakceptowana przez kościoły niekatolickie. Sprzeciw wobec takiej definicji był silny w Niemczech, Austrii i Szwajcarii przez cały XIX wiek, ilekroć podnoszono ją pod dyskusję, nawet wśród biskupów katolickich. Większość z nich jednak przyjęła to nauczanie i uznała je za konieczne dla jedności Kościoła. Po jego zdecydowanej akceptacji w głosowaniu na soborze 18 lipca 1870 r. zdecydowana większość sprzeciwu wśród ojców soboru ustała i poparła dogmat. Świeccy w tych krajach niemieckojęzycznych, którzy nie mogli zaakceptować tej decyzji, ostatecznie oderwali się

od Rzymu, tworząc Kościół starokatolicki, zapewniając sobie własną apostolską linię władzy za pośrednictwem ortodoksyjnych biskupów. Kościół katolicki uczy, że poparcie dla nieomylności papieża można znaleźć zarówno w Piśmie Świętym, jak i w tradycji. Kościół patrzy przede wszystkim na obietnicę Chrystusa daną Piotrowi w Ewangelii Mateusza 16:18: „Na tej Skale zbuduję Kościół mój, a bramy piekielne go nie przemogą”. Dlatego następcy Piotra trzymają się tej samej obietnicy. Jezus nie mówi o wierze Piotra, ale o jego oficjalnym stanowisku i dlatego ci, którzy przyjmują ten sam urząd, są dziedzicami obietnicy. Innymi słowy, władza Piotra pozwalająca przeciwstawić się bramom piekielnym jest równoznaczna z doktrynalną i kościelną nieomylnością, którą uznał Sobór Watykański I. Tradycja wskazuje również, że ojcowie wczesnego kościoła, tacy jak Klemens i Ireneusz, opowiadali się za prymatem Rzymu. Św. Augustyn oświadczył kiedyś, że Rzym odpowiedział w tej sprawie „i teraz sprawa jest zamknięta”. Podobne uczucia znajdują odzwierciedlenie w decyzjach podjętych przez ojców soboru w Efezie, Chalcedonie, Konstantynopolu III i IV, a później we Florencji w 1445 r. Pewne zarzuty, że papieże Liberiusz, Honoriusz i Wigiliusz popełnili błędy w swoich wypowiedziach doktrynalnych, nigdy nie zostały udowodnione ku zadowoleniu wielu uczonych. Sobór Watykański II odniósł się dalej do dogmatu w *Lumen gentium*, stwierdzając: „Chociaż poszczególni biskupi nie korzystają z prerogatywy nieomylności, mogą jednak nieomylnie głosić naukę Chrystusa”. Są jednak zobowiązani do utrzymywania jedności z następcą Piotra. Władza ta ujawnia się, gdy zbierają się na naradzie. Tradycyjnie nieomylnie oświadczenie występuje tylko w sprawach wiary i moralności i zwykle wtedy, gdy jest jasno zrozumiałe, że większość katolików zgadza się już ze stanowiskiem papieskim. Takie „nieomylnie” orzeczenia nie są łatwe ani częste i jedynie po wielu modlitwach, refleksjach, konsultacjach i uwierzonem natchnieniu Ducha Świętego. Najnowsze nieomylnie oświadczenie zostało wydane przez papieża Piusa XII 1 listopada 1950 r., ogłaszające wniebowzięcie Maryi.

Niepodległość Irlandii

Nacjoniści konstytucyjni od dawna pracowali nad przyjęciem ustaw o samorządności, które zapewniłyby Irlandii niezależność od Wielkiej Brytanii. Żadnemu nie udało się stworzyć trwałego samorządu dla narodu irlandzkiego. W Dublinie 24 kwietnia 1916 roku Powstanie Wielkanocne odmieniło walkę o niepodległość Irlandii nie ze względu na swój sukces militarny, ale ze względu na reakcję Brytyjczyków na irlandzkich nacjonalistów. Z 450, głównie cywilami, zabitymi i 2614 rannymi, Wielka Brytania nałożyła surowe kary na sprawców buntu. Siedmiu mężczyzn, którzy podpisali Proklamację Wielkanocną określającą cele rebeliantów, zostało straconych. Rebelianci szybko stali się męczennikami w oczach Irlandczyków i radykalizowali wielu, którzy wcześniej byli umiarkowani. Irlandzka Partia Polityczna, niegdyś dominująca w angielskiej polityce parlamentarnej, opowiadała się za umiarem i ograniczoną autonomią, ale po buncie stawała się coraz bardziej marginalizowana. Pojawiły się alternatywy dla Irlandzkiej Partii Politycznej, a kilka organizacji, w tym Sinn Féin i Irlandzkie Bractwo Republikańskie, realizowało cele nacjonalistyczne. Dla wielu dominacja brytyjska miała charakter kulturowy i społeczny, a także polityczny. Uważali, że brytyjskie towary, brytyjski system edukacji i religia anglikańska wymazały irlandzką tożsamość. Organizacje takie jak Liga Gaelic i Gaelic Athletic Association zapewniły możliwości wyrażania irlandzkiego dziedzictwa kulturowego w oparciu o edukację, język i literaturę. Sukces Sinn Féin w wyborach w 1918 r. zapewnił jej dominację w ruchu niepodległościowym. Powstanie Wielkanocne miało miejsce, gdy Wielka Brytania była zajęta I wojną światową i Wielka Brytania obawiała się, że odnoszący sukcesy irlandzki ruch separatystyczny wywoła podobne bunty w jej odległych posiadłościach kolonialnych. W 1918 roku Wielka Brytania wskazała, że przedłuży pobór do wojska do Irlandii. Tak zwany kryzys poboru do wojska jeszcze bardziej pobudził i zjednoczył irlandzkich nacjonalistów. Rebeliantów zachęcały zasady samostanowienia Woodrowa Wilsona, które sugerowały, że każdy naród ma prawo do niepodległości i suwerenności. W 1919 r. przedstawiciele Irlandii pojechali nawet na konferencję pokojową do Paryża w nadziei, że kwestia niepodległości Irlandii zostanie poruszona podczas powojennych negocjacji pokojowych. W latach

1919–1921 postępujące użycie siły fizycznej skutecznie przekształciło walkę w wojnę partyzancką. Większość walk rozpoczęła się w ciągu ostatnich 12 miesięcy konfliktu, w wyniku których zginęło ponad tysiąc osób. Reakcja Brytyjczyków była ostra; dochodziło do częstych nalotów policji na domy nacjonalistów i aresztowań na dużą skalę. Jednak brytyjski odwet tylko eskalował przemoc. Black and Tans, byli żołnierze wspierający brytyjską policję, zasłynęli z brutalnej taktyki. Irlandzcy więźniowie często organizowali strajki głodowe w ramach protestu politycznego. 21 listopada 1920 r., znany jako Krwawa Niedziela, 26 osób zginęło, gdy nacjonałiści zaatakowali agentów brytyjskiego wywiadu, a brytyjska policja wzięła odwet podczas meczu piłki nożnej. W niektórych częściach kraju wprowadzono stan wojenny i podjęto próbę negocjacji pokojowych. 9 lipca 1921 roku obie strony zgodziły się na rozejm. Éamon de Valera, ówczesny prezydent Sinn Féin, a później przewodniczący Dáil Éireann (irlandzkiego parlamentu z siedzibą w Dublinie), latem 1921 r. kilkakrotnie spotykał się z brytyjskim premierem Davidem Lloydem George'em. Podczas tych negocjacji Valera nalegała na całkowicie niezależną i zjednoczone państwo. Brytyjczycy zwlekali z przyznaniem niepodległości, ale zgodzili się na konferencję anglo-irlandzka. Jesienią 1921 r. wybrano trzyosobową delegację Dáil do reprezentowania Irlandii. Powstały w ten sposób traktat anglo-irlandzki, podpisany 6 grudnia 1921 r., stworzył nową, ale podzieloną Irlandię składającą się z Irlandii Północnej składającej się z sześciu hrabstw, połączonej z Wielką Brytanią, ale posiadającej własną formę samorządności. Północna prowincja Ulsteru, głównie protestancka, od dawna sprzeciwiała się niepodległości Irlandii. Pozostałe 26 hrabstw utworzyło odrębną Irlandię z ograniczoną autonomią i zapewniało ciągłą lojalność wobec brytyjskiego monarchy. Ponieważ żaden z głównych celów nie został osiągnięty, delegacja irlandzka powróciła do gniewnego oporu reszty gabinetu Dáila. Valera, która zdecydowała się nie brać udziału w konferencji, poleciła delegacji, aby przed uzgodnieniem kluczowych kwestii skonsultowała się z resztą gabinetu i wysłała projekt traktatu do przeglądu przed jego podpisaniem, lecz delegacja tego nie zrobiła. Więc. Reprezentujący delegację Michael Collins w dalszym ciągu popierał traktat, podczas gdy Valera stanowczo sprzeciwiała się temu i nadal nalegała na całkowitą niepodległość Irlandii. Zaciekle wojna domowa między przeciwnikami a zwolennikami traktatu zapewniła kontynuację przemocy.

NAACP (Krajowe Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Ludzi Kolorowych)

Założona w 1909 roku NAACP jest organizacją, której celem jest wykorzystanie systemu prawnego Stanów Zjednoczonych do zmuszenia rządu do sprawiedliwego zapewnienia praw obywatelskich czarnym obywatelom Stanów Zjednoczonych. Powstał w reakcji na brutalny rasizm, który nękał wówczas Stany Zjednoczone. Po zakończeniu rekonstrukcji, która pozwoliła na narzucenie segregacji de facto, a następnie de iure, Afroamerykanie utracili wiele zabezpieczeń prawnych ustanowionych na mocy przepisów i poprawek do Konstytucji Stanów Zjednoczonych. Przemoc wobec Czarnych stała się powszechna, gdy lincz osiągnął rozmiary epidemii. Nasiliła się dyskryminacja ekonomiczna i społeczna. Czarni znaleźli się w białej Ameryce obywatelami drugiej kategorii lub jeszcze gorszymi. Czarni przywódcy mieli dylemat, jak ich ludzie powinni sobie poradzić w pogarszającej się sytuacji. W 1895 roku pedagog Booker T. Washington, najwybitniejszy czarnoskóry swoich czasów, zaproponował, aby Afroamerykanie powinni się dostosować. Powinni pozwolić na kontynuację segregacji podczas korzystania z samopomocy w celu rozwoju własnego społeczeństwa i poprawy swojej sytuacji ekonomicznej. Waszyngton miał nadzieję, że społeczeństwo amerykańskie zauważy stopniową poprawę i zaakceptuje udział Czarnych w białych systemach politycznych i społecznych. Waszyngton założył Tuskegee Institute w Alabamie jako wydzieloną szkołę zawodową, która ma uczyć Czarnych praktycznych umiejętności potrzebnych w życiu codziennym. Nie wszyscy czarni przywódcy zgadzali się z akomodacją Waszyngtonu. Niektórzy postrzegali wzrost biedy i zacofanie systemu Jima Crowa jako odrębne i rażąco nierówne. Zwrócili także uwagę na oburzający charakter setek linczów rocznie. Uważali Waszyngton za narzędzie białego systemu. Wśród krytyków, którzy wciągnęli Waszyngton w długą debatę, był intelektualista W. E. B. DuBois. Przez ponad dekadę debata trwała, podczas gdy czarni

Amerykanie cierpieli. Następnie w 1905 roku DuBois i William Monroe Trotter zwołali spotkanie przy wodospadzie Niagara w Kanadzie. Spotkanie doprowadziło do powstania ruchu Niagara, który odrzucił stopniową akomodację Waszyngtonu i nawoływał do czujności i protestu. Ruch Niagary był przedwczesny. Waszyngton był zbyt potężny. W 1908 roku ruch ten był już historią. Jednak jego przesłanie pozostało: nie będzie już więcej ustępstw wobec białego rasizmu ze strony czarnych Amerykanów. NAACP powstała w 1909 roku, utworzona przez DuBois i innych czarnych i białych, oddanych prawnemu oporowi wobec dyskryminacji i segregacji Jima Crowa. Wśród założycieli był Oswald Garrison Villard, redaktor New York Evening Post i wnuk abolicjonisty Williama Lloyd Garrisona. Członkiem założycielem była Mary Church Terrell, pierwsza prezes Krajowego Stowarzyszenia Kobiet Kolorowych. Wśród założycieli byli także prawnicy Clarence Darrow i Jane Addams, pracownik socjalny, działacz pokojowy i założyciel Hull-House. Kampania NAACP przeciwko trwającej od kilkudziesięciu lat pladze linczu ustaliła podejście, jakie należy przyjąć – długie, przemyślane i trudne kampanie, które wymagałyby najpierw zwrócenia uwagi na problem za pośrednictwem gazety The Crisis, a następnie wydania długich i szczegółowych raportów oraz lobbingu w Kongresie na rzecz zmian w prawie. Izba Reprezentantów Stanów Zjednoczonych uchwałała federalne ustawy przeciwdziałające linczowi w latach 1922, 1937 i 1940, ale za każdym razem ustawodawstwo to umierało w Senacie, padając ofiarą rzeczywistych lub groźących obstrukcji. NAACP nie ustąpił, ale rząd federalny nigdy nie przyjął takiego ustawodawstwa. NAACP nie poświęcał całego swojego czasu na działania mające na celu przeciwdziałanie linczowi. Zbadała także inne przypadki łamania praw obywatelskich i będące przedmiotem sporów sprawy dotyczące dyskryminacji w obszarach obejmujących segregację tramwajów i pociągów kolejowych, umowy ograniczające warunki mieszkaniowe, segregację w szkołach oraz ogólne nadużycia praw i wolności obywatelskich, w tym zakaz zasiadania czarnych w ławach przysięgłych i odmowa prawa do głosowania. Działania na rzecz praw obywatelskich prowadzone w połowie lat trzydziestych XX wieku obejmowały pracę na rzecz oskarżonych przestępców, którzy rzadko zasiadali przed ławami przysięgłych w składzie swoich (czarnych) rówieśników. NAACP aktywnie działała również na rzecz zapewnienia równych wynagrodzeń czarnym nauczycielom szkół publicznych. Czasami wygrywało. Często przegrywało. Zawsze utrzymywało to problematykę w świadomości społecznej.

UCZCIWE PRÓBY

W dziedzinie sprawiedliwych procesów znaczący sukces miał miejsce w 1919 roku w Arkansas. W tym samym roku czarni rolnicy próbowali założyć związek. W odwecie biały tłum zabił ponad 200 czarnych mężczyzn, kobiet i dzieci. Władze lokalne aresztowały 79 czarnych dzierżawców i postawiły im zarzuty morderstwa. Proces obejmował wymuszone zeznania i obronę, w której nie powoływano żadnych świadków. Biały tłum groził podczas procesu zlinczowaniem każdego uznanego za niewinnego. Po godzinnej naradzie ława przysięgłych uznała 12 oskarżonych za winnych przestępstw uzasadniających wyrok śmierci. Inni otrzymali długie wyroki więzienia. NAACP odwoływał się od tej sprawy przez cztery lata, zanim Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych zgodził się rozpatrzyć sprawę. W sprawie Moore przeciwko Dempsey sąd uchylił wyroki. NAACP próbowała walczyć z ograniczeniami dotyczącymi głosowania Czarnych. W sprawie Guinn przeciwko Stanom Zjednoczonym NAACP skutecznie przekonał Sąd Najwyższy do unieważnienia klauzuli dziadka obowiązującej w Oklahomie, która zezwalała na głosowanie tylko tym osobom, których dziadkowie głosowali i skutecznie wykluczyła wszystkich oprócz garstki Czarnych. Południowe stany znalazły nowe metody pozbawiania Czarnych praw wyborczych. Popularnym wyborem było zdefiniowanie partii politycznych jako prywatnych i umożliwienie im wyboru członków, co oznaczało, że partie i ich prawyborcy byłyby wyłącznie białe. Na jednopartyjnym Południu prawyborcy były wyborami, więc prawyborcy białe odmówiły czarnym dostępu do kart do głosowania. Kilkadziesiąt lat później, w 1945 r., sprawa Smith przeciwko Alright, wniesiona przez NAACP, wyeliminowała prawyborcy białych. NAACP na początku nabrał nieco schizofrenicznego

charakteru, a DuBois, jako redaktor *The Crisis*, kładł nacisk na reklamę i lobbując, a prawnicy kontynuowali powolną i żmudną pracę związaną z postępowaniem sądowym. Z wiekiem DuBois stał się bardziej radykalny. Bardziej interesowały go wolności obywatelskie i klasa robotnicza bez względu na rasę i uważał, że zainteresowanie NAACP segregacją jest nadmierne. Uważał także, że NAACP staje się coraz bardziej konserwatywna, zmierzając w stronę akomodacji Waszyngtonu. Kiedy w latach trzydziestych NAACP przeniosła swoją uwagę z kryzysu na sądy, uznając za swój główny cel segregację, zakończyła się podział. W 1934 DuBois opuścił NAACP i założył Narodowy Kongres Murzynów, związek 600 czarnych organizacji skupiających się na sprawiedliwości gospodarczej.

SPÓR

Kiedy DuBois i radykałowie ekonomiczni zostali odsunięci od pola widzenia, NAACP pod przewodnictwem Waltera White'a skorzystała z zasobów działu prawnego NAACP, zwłaszcza Charlesa Houstona i Thurgooda Marshalla. Przez dwie dekady NAACP skupiała się mocno na położeniu kresu segregacji szkolnej, linczowi i systemowi Jim Crow. Proces ten obejmował postępowanie sądowe przeciwko jednemu miastu, stanowi lub hrabstwu na raz, co zmusiło stronę pozwaną do wykazania, że przestrzega postanowienia Plessey przeciwko Ferguson. NAACP zmusiła pozwaną do modernizacji swoich czarnych obiektów do białego standardu lub porzucenia odrębnego, ale równego mitu Plesseya. W latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku NAACP zaczęła podważać podstawy prawne segregacji systemów edukacyjnych, a w 1954 roku odniosła najważniejsze zwycięstwo w sprawie Brown przeciwko Radzie Edukacji Topeka w stanie Kansas, która orzekła, że oddzielenie jest z natury nierówne, i otworzyła drzwi do rewolucji praw obywatelskich lat 60. „Druga rekonstrukcja” nastąpiła dzięki NAACP, ale w dużej mierze bez niej. Po białej reakcji i nieśmiałym egzekwowaniu prawa przez administrację Eisenhowera i Kennedy'ego, czarni Amerykanie zaczęli na początku lat sześćdziesiątych wymuszać bitwę za pomocą okupacji, przejazdów wolnościowych i innych metod pokojowej konfrontacji. NAACP został zahamowany przez wysiłki państwa, takie jak ten, który miał miejsce w Alabamie. Tam państwo na podstawie ustawodawstwa antykomunistycznego zażądało list członkowskich NAACP. Ponieważ NAACP była organizacją lokalną, a nie ogólnokrajową, ujawnienie jej list członkowskich mogłoby okazać się fatalne w skutkach. Sprawa jednak pozostawiła sprawę w sądzie i nie mogła stanowić skutecznej części ruchu na rzecz praw obywatelskich.

Naidu, Sarojini

(1879–1949) Indyjski przywódca nacjonalistyczny

Sarojini Naidu urodziła się 13 lutego 1879 roku w rodzinie Aghornatha Chattopadhyayi i Varady Sundari w mieście Hyderabad w Indiach. Studia w King's College of England rozpoczęła w 1895 roku. Jej dziecięca miłość do poezji zaowocowała publikacją zbiorów wierszy, w tym *Złoty próg* (1905), *Ptaki czasu* (1912) i *Złamane skrzydło* (1917), napisane w języku angielskim, ale z indyjskim etosem. Jej poezja przyniosła jej miano „Indyjskiego słowika”. Sarojini, mocno wierząca w filozofię Brahmo Samaja, podjęła śmiały krok i poślubiła Govindarajulu Naidu poza swoją kastą w wieku 19 lat, zgodnie z ustawą o małżeństwie Brahmo (1872). Jako wpływowa mówczyni wygłaszała przemówienia na tematy takie jak emancypacja kobiet, dobro młodzieży i nacjonalizm. Sarojini Naidu związała się z ruchem nacjonalistycznym w 1903 roku i nawiązała kontakt z przywódcami walczącymi o Indie wolne od brytyjskich rządów kolonialnych. Mohandas K. Gandhi i Gopal Krishna Gokhale (1866–1915) wywarli wpływ na jej karierę polityczną. Na polecenie Gokhale poświęciła się sprawie indyjskiego nacjonalizmu. Naidu poznała Gandhiego w 1914 roku i została jego uczniem. Podczas swojej podróży do Wielkiej Brytanii z Gandhim otwarcie krytykowała rządy kolonialne wśród brytyjskiej inteligencji. Naidu i Gandhi sprzeciwiali się uchwalonej przez rząd brytyjski ustawie Rowlatt Act w marcu 1919 r. w celu przeciwdziałania protestom Indii. Wspierała także Indyjską Ligę Samorządu. Naidu działał także na

rzecz jedności hindusko-muzułmańskiej. Zdobyła wpływy w Indyjskim Kongresie Narodowym (INC) i została wybrana na jego delegatkę na Kongres Hindusów Afryki Wschodniej w styczniu 1924 r. Została wybrana na przewodniczącą INC na sesji w Kanpur w 1925 r. i była pierwszą kobietą, która została jego przewodniczącą. Wyjechała do Stanów Zjednoczonych w październiku 1928 roku jako emisariusz Gandhiego, głosząc jego doktrynę niestosowania przemocy. Naidu przyłączyła się do drugiego ruchu nieposłuszeństwa obywatelskiego, który rozpoczął się w marcu 1930 roku. Została aresztowana i zwolniona w styczniu następnego roku. Wraz z Gandhim udała się do Londynu, aby wziąć udział w Konferencji Okrągłego Stołu. Podczas ruchu Quit India w sierpniu 1942 roku była więziona przez 21 miesięcy. Po uzyskaniu przez Indie niepodległości 15 sierpnia 1947 r. Naidu został mianowany gubernatorem Uttar Pradesh. Zmarła 2 marca 1949 r.

Nacjonalistyczna Partia Indonezji

Perserikatan Nasional Indonesia (PNI, Indonezyjska Unia Nacjonalistyczna), ważna partia okresu kolonialnego, została założona 4 lipca 1927 roku przez Achmada Sukarno i Djipto Kusumeya. Członkowie Unii Indonezyjskiej po powrocie z Holandii nie byli zadowoleni z postępu politycznego w swoim kraju. Aktywność polityczna w Indonezji pozostała na minimalnym poziomie po upadku ruchu komunistycznego zorganizowanego przez Partai Komunis Indonesia (PKI, Indonezyjska Partia Komunistyczna). Do studentów zaangażowanych w ruch dołączył Sukarno, absolwent szkoły technicznej w Bandung. Wśród tych studentów Sukarno nawiązał kontakt z członkami Klubu Studiów Algemene (Klubu Studiów Ogólnych). PNI powstało z zamiarem odmowy współpracy z holenderskim rządem kolonialnym, masowej mobilizacji i całkowitej wolności dla Indonezji. Symbolami indonezyjskiego nacjonalizmu stały się czerwono-biała flaga, hymn narodowy Indonezja Raya (Wielka Indonezja) i bhasa Indonesia (język indonezyjski). Organizacja zmieniła nazwę z Perserikatan Nasional Indonesia na Partai Nasional Indonesia (Nacjonalistyczna Partia Indonezji) w maju 1928 roku. PNI agresywnie walczyła o indonezyjski nacjonalizm i w ciągu dwóch lat jej liczba członków wzrosła do 10 000. Sukarno okazał się znakomitym mówcą i jako przewodniczący PNI forsował popularny program łączący elementy nacjonalizmu, marksizmu i islamu. Jako symbol ruchu wybrał marhaen, czyli rolnika, na którym jego zdaniem poniósł ciężar ucisku kolonialnego. Wyobraził sobie społeczeństwo wolne od kontroli obcego kapitału, z naciskiem na gatong rajong (ducha grupy). Rząd holenderski zdał sobie sprawę z rosnącej siły PNI, ostrzegając członków w sierpniu 1929 r., aby zaprzestali swojej działalności. Sukarno i inni przywódcy zostali aresztowani w grudniu 1929 r. pod zarzutem zakłócania porządku publicznego; Sukarno został skazany na cztery lata więzienia. Partię również uznano za nielegalną. Wyrok Sukarno został złagodzony po dwóch latach, został zwolniony, a następnie ponownie aresztowany pod podobnymi zarzutami. PNI rozwiązano w kwietniu 1931 r. Po upadku PNI w całej Indonezji zaczęły rozwijać się małe organizacje polityczne. Grupy te spotkały się z reakcyjną polityką holenderskiego generała-gubernatora De Jonge (1931–36), który aresztował i wygnał indonezyjskich przywódców politycznych. Minangkabau Sutan Sjahrir (1909–66) i Muhammad Hatta (1902–80), którzy wrócili po ukończeniu edukacji w Holandii, dołączyli do odłamu PNI o nazwie Pendidikan Nasional Indonesia (Indonezyjski Klub Edukacji Narodowej). Po uwolnieniu Sukarno połączył odłamy w masową organizację znaną jako Partindo (Partia Indonezyjska). Celem tej nowej grupy była walka o całkowitą niepodległość Indonezji. Ona również utraciła przywódcę po wygnaniu Sukarno do Flores w 1933 r. Hatta i Sjahrir również zostali aresztowani i wysłani do Boven Digul. Po uzyskaniu przez Indonezję niepodległości PNI nadal była partią polityczną. Była to jedna z głównych partii w wyborach w 1955 r., zgodna z PKI. PNI została połączona z Partai Demokrasi Indonesia (PDI, Indonezyjska Partia Demokratyczna) w 1973 r. Pod rządami generała Suharto (1967–98).

natywizm, USA

Natywizm jest nastrojem antyzagranicznym i antyimigracyjnym i był powszechny w całej historii Stanów Zjednoczonych. Natywizm ma charakter cykliczny w historii Stanów Zjednoczonych. Ogólnie rzecz biorąc, gdy Stany Zjednoczone rozwijają się i są optymistyczne, imigranci są mile widziani. Kiedy w kraju panuje stagnacja i cynizm, zwraca się on przeciwko imigrantom. Amerykański natywizm bardziej dotyczy Amerykanów niż obcokrajowców. Benjamin Franklin był natywistą, gdy zastanawiał się, czy Niemcy w Pensylwanii jego czasów byli zdolni do asymilacji. Partia Federalistyczna z 1798 r. była natywistką, próbując chronić antydemokratyczny system ochrony własności przed redaktorami i broszurowcami-imigrantami. Ustawy o obcych i buntach miały charakter zarówno natywistyczny, jak i polityczny. Antykatolicyzm lat trzydziestych XIX wieku był natywistyczny. Okres poprzedzający wojnę secesyjną odwrócił uwagę od natywizmu, a odrodzenie nastąpiło po wojnie, kiedy nastroje antyazjatyckie, które zrodziły się na zachodnim wybrzeżu w latach pięćdziesiątych XIX wieku, zaowocowały ustawodawstwem krajowym, chińską ustawą o wykluczeniu z 1882 r. Prawa antyazjatyckie obowiązywały aż do lat dwudziestych XX wieku, podobnie jak prawa antyeuropejskie, skierowane przeciwko różnym i niemożliwym do asymilacji nowym imigrantom z końca XIX wieku, których postrzegano jako zagrożenie dla amerykańskiego stylu życia, już znajdującego się pod presją kapitalizmu i industrializmu, które zniszczyły tradycyjne agrarne Stany Zjednoczone podczas Połączanego Wieku. Zorganizowani robotnicy, Amerykańskie Stowarzyszenie Ochronne i grupy eugeniczne domagały się ograniczeń migracyjnych, przepisów dotyczących umiejętności czytania i pisania w języku angielskim oraz ograniczeń dla szkół parafialnych. Zakazali nauczania języków obcych w szkołach. Obcy był postrzegany jako niepożądany.

CZERWONY STRACH

I wojna światowa pobudziła natywistyczne pragnienie ograniczeń. Antygermanizm stał się antyobcokrajowcem, który stał się antyradykalizmem, którego kulminacją była czerwona panika w latach 1919 i 1920 oraz odrodzenie się Ku Klux Klanu, antykatolickiego, antysemitycznego, antykomunistycznego i antyzagranicznego na szczycie swoich historycznych uprzedzeń antycygarńskich. Klan przyciągnął 5 milionów członków. Zorganizowani robotnicy ponownie poprosili o ograniczenie imigrantów, ponieważ pracowali za poniżej standardów płace i obniżyli płace tubylców. Innym powodem ograniczeń był fakt, że wojna wydała na świat miliony uchodźców, którzy, jeśli nie zostaną powstrzymani, mogą zalać amerykański dobrobyt. Kongres przyjął w 1921 r. tymczasowe prawo ograniczające imigrację, a następnie uchwalił ustawę o pochodzeniu narodowym z 1924 r., która ustanowiła kwoty migracyjne na podstawie profilu populacji Stanów Zjednoczonych w 1890 r. Prawo to skutecznie wykluczało także wszystkich Azjatów. Kontrola imigracji nie wystarczyła, aby stłumić zapędy natywistów. W latach dwudziestych Klan cieszył się obecnością w całym kraju. Choć narodził się na Południu i opierał się na rasizmie, nabrał szerszego wymiaru. Odrodzenie Klanu rozpoczęło się po tym, jak D. W. Griffith w książce „Narodziny narodu” uznał XIX-wieczny Klan za bohaterski. W Georgii William Simmons, były minister metodystów, obudził Klan. Był potężny w Indianie, Oklahomie i Oregonie i była obecna w innych zachodnich stanach, takich jak Utah. Klan lat dwudziestych XX wieku był przeciwny nowej moralności, brakowi egzekwowania prohibicji i wzrostowi przestępczości. Była to reakcja części Stanów Zjednoczonych, która przegrywała walkę z nowoczesnością. Tym, których ominęła zmieniająca się gospodarka, przenoszenie się do miast i nowe idee sztuki współczesnej, psychologii i modernizmu, brakowało środków, aby zmienić to, co się z nimi działo. Antysemityzm był silny w pierwszej połowie XX wieku, przed i po Klanie. Wśród jej praktyków znalazł się Henry Ford, którego Dearborn Independent miał około 700 000 czytelników. „The Independent” zamieścił artykuły na temat żydowskich hazardzistów, gangsterów i rozpowszechniania muzyki żydowskiej. W literaturze Klanu można było znaleźć podobne skargi na żydowski jazz i krótkie spódniczki. Przede wszystkim antysemita obwiniali Żydów za komunizm. Przyjęli, że Protokoły Mędrców Syjonu ogłaszały światowy spisek Żydów i wierzyli, że międzynarodowe żydostwo, bogate i potężne, kupiło bolszewików i

wpłynęło na armie sojusznicze, aby opuściły Rosję podczas wojny domowej, pozwalając w ten sposób bolszewikom zwyciężyć. Nativizm antysemicki pojawił się także w Wydziale Wywiadu Wojskowego, który szczegółowo śledził Żydów w wojsku pod kątem tendencji bolszewickich, a następnie komunistycznych, a działalność ta nie słabła aż do lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku. Nativistyczni antysemici obawiali się, że Żydzi spiskują przeciwko ich chrześcijańskiemu narodowi. W latach dwudziestych XX wieku aktywni byli także teoretycy rasy Madison Grant i Lothrop Stoddard, którzy obawiali się denordyzacji narodu Stanów Zjednoczonych z powodu mieszania się tego, co uważali za lepszych mieszkańców Europy Północnej, z „mniejszymi rasami”. Grupy białej supremacji pojawiły się w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku, naśladując Adolfa Hitlera i Benito Mussoliniego. Srebrne koszule, khaki i brązowe koszule maszerowały i zrobiły pokaz, ale nie przyciągnęły dużej liczby zwolenników. Nastroje w Stanach Zjednoczonych w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku były izolacjonistyczne. Zamiast „tam” hasła brzmiały: „America First” i „Fortress America”. Wykluczenie imigracyjne pasowało do nastroju, nawet gdy prześladowania Żydów okazały się śmiertelne. Stanom Zjednoczonym nie udało się znieść ograniczeń imigracyjnych, aby pomóc tym, których nie chciały na swoich wybrzeżach. Nativizm ucichł po wprowadzeniu ustawy o wykluczeniu z 1924 r., ponieważ imigracja uległa spowolnieniu podczas Wielkiego Kryzysu i II wojny światowej. Nawet bez uwzględnienia deportacji pół miliona meksykańskich pracowników migrujących i ich rodzin (wielu z nich było obywatelami USA) w latach trzydziestych XX wieku, imigracja była negatywna. Więcej lewicy niż weszło. II wojna światowa nieco otworzyła drzwi, zbyt wiele dla ocalałych natywistów z lat trzydziestych, takich jak Gerald L. K. Smith, który przeszedł od akcji Share the Wealth Hueya Longa, poprzez America First, do radykalnie prawicowego chrześcijańskiego antykomunizmu w latach pięćdziesiątych. Nawet reforma imigracyjna z lat pięćdziesiątych XX wieku utrzymała ograniczenia, dając czas imigrantom z Europy Południowej i Wschodniej na asymilację i zapewniając Chińczykom, Japończykom, Filipińczykom i innym Azjatom jedynie symboliczny dostęp. Główna zmiana nastąpiła wraz z ustawą o reformie imigracji z 1965 r., która miała na celu odnowienie imigracji starych imigrantów europejskich. Akt ten niemal w roztargnieniu sprowadził trzeci świat do Stanów Zjednoczonych. Różnorodność demograficzna, językowa i kulturowa wywołała wśród niektórych obywateli urodzonych w USA nowe poczucie, że kraj od nich ucieka. Gospodarka znalazła się w kryzysie z powodu kryzysu energetycznego lat 70. XX wieku i wojny w Wietnamie, która przyniosła „stagflację” i masowy wzrost liczby cudzoziemców. Przybysze – Wietnamczycy, Kubańczycy i mieszkańcy Ameryki Południowej – zostali kozłami ofiarnymi. Problemem była dwujęzyczność i na początku lat 80. natywiści zaczęli agitować na rzecz wprowadzenia wyłącznie języka angielskiego w rządzie, a czasami w sektorze prywatnym. Niektórzy obywatele USA uważali, że język wyłącznie w języku angielskim jest narzędziem wymuszającym asymilację imigrantów (dla ich własnego dobra), inni natomiast używali języka wyłącznie w języku angielskim jako pretekstu do zakończenia dwujęzycznego dostępu do podstawowych usług.

Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotnicza (Partia Nazistowska)

NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter partei), zwykle nazywana Partią Nazistowską, była partią polityczną w Niemczech od 1920 do 1945. Partia została założona w Monachium pod nieco inną nazwą na początku 1919 roku. Była jedną z wielu organizacji politycznych powstałych w po klęsce Niemiec w I wojnie światowej. We wrześniu 1919 roku Adolf Hitler wstąpił do partii jako szpieg wywiadu armii niemieckiej. Partia i jej ideologia nacjonalizmu, autorytaryzmu i antysemityzmu tak bardzo przypadła Hitlerowi do gustu, że rzucił pracę w wojsku, aby całkowicie poświęcić się partii. Hitler wkrótce odkrył, że jest świetnym mówcą, który może pozyskać nowych członków do partii. Wkrótce został przewodniczącym partii. Zmienił strukturę partii z wybieralnego przywództwa i zbiorowego podejmowania decyzji na strukturę Führerprinzipa - był jedynym przywódcą i dyktował strategię i politykę partii. Postrzegał partię nazistowską jako organizację rewolucyjną i starał się przejąć kontrolę

nad Niemcami poprzez brutalne obalenie Republiki Weimarskiej. Hitler i partia nazistowska wierzyli, że rząd w Weimarze był kontrolowany przez socjalistów, Żydów i „zbrodniarzy listopadowych”, którzy pod koniec I wojny światowej zmusili Niemcy do kapitulacji, wbijając nóż w plecy niemieckim żołnierzom na froncie, gdy mieli właśnie się poddać zobacz zwycięstwo. Hitler położył nacisk na ekspansję narodową i forsował politykę antysemityzmu, bagatelizując jednocześnie socjalistyczne idee założycieli partii. Rasizm zyskał na znaczeniu dzięki przyjęciu swastyki i aryjskiej polityki tożsamości. Ten element rasowy i deklarowany cel pomocy rasie aryjskiej w osiągnięciu jej prawdziwego przeznaczenia odróżniają nazizm od prawdziwego faszyzmu. Dzięki kampanii głoszącej to nowe przesłanie do 1923 r. liczba członków partii wzrosła do ponad 20 000. Aby zaprezentować swoje pomysły, naziści raz w roku organizowali wiece w Norymberdze. Na wiecach reklamowano władzę nazistów, jedność i religijna lojalność wobec Hitlera jako zbawiciela Niemiec. Nazistowskie masy paradowały przed Hitlerem podczas składania przysięgi lojalności. Podczas wieców naziści wprowadzili nową politykę i doktrynę partyjną. Przepisy dotyczące wyścigów w Norymberdze zostały ujawnione na wiecu w 1935 roku. Rajd z 1934 r. był najbardziej znany z filmu dokumentalnego *Triumpf woli*, stworzonego przez Leni Riefenstahl w celu ukazania ceremonii. Stał się jednym z najbardziej znanych filmów propagandowych wszechczasów. Aby egzekwować nazistowską politykę na ulicy i chronić mówców partyjnych podczas funkcji politycznych, utworzono *Sturmabteilung*, czyli SA (znaną również jako *Brązowe Koszule* ze względu na kolor mundurów). Działali jako milicja partyjna, postępując się szeregami i organizacją quasimilitarną. Ich główną widoczną funkcją było zapobieganie zakłócaniu przemówień nazistowskich przez bojówki komunistyczne. Później partia wykorzystywała je do zbierania funduszy, agitacji politycznej i znęcania się nad wrogami partii. SA weszła w konflikt z armią niemiecką w 1934 r., po naleganiu, aby stać się nową narodową armią niemiecką. Kierownictwo SA zostało zamordowane, a organizacja została później zmarginalizowana. 7 listopada 1923 r. w Monachium naziści dokonali próby zamachu stanu zwanej puczem w *Beer Hall*. Zamach stanu szybko się nie powiódł, a przywódcy, w tym Hitler, zostali złapani i osadzeni w więzieniu na krótkie wyroki. Podczas pobytu w więzieniu Hitler napisał autobiografię i manifest polityczny zatytułowany *Mein Kampf* (*Moja walka*). Książka ta nakreśliła idee hierarchii kulturowej z niemieckimi Aryjczykami na górze i ze Słowianami, komunistami i Żydami na dole. Ludzie niżsi mieli zostać usunięci z narodu, aby nie mogli utrudniać jego rozwoju. Hitler stwierdził również, że narody wyrosły z potęgi militarnej i porządku cywilnego. Niemcy miały się rozwijać poprzez ekspansję na wschód do swojego *lebensraum* (przestrzeni życiowej). Naród niemiecki miał być prowadzony przez zasady *Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer* (jeden naród, jeden naród, jeden lider). Relacja między narodem a państwem opierała się na lojalności, obowiązku i honorze dla państwa, podczas gdy przywódca był odpowiedzialny za ochronę rasy aryjskiej przed tymi, którzy chcieli ją zniszczyć. Zastanawiając się nad polityką podczas odbywania kary więzienia, Hitler zdecydował się zmienić taktykę. Partia nazistowska zaprzestała prób przejęcia władzy siłą. Władza byłaby teraz zdobywana środkami prawnymi poprzez wygrywanie wyborów. Po uwolnieniu jednostka osobistej ochrony Hitlera, *SS* (*Schutzstaffel*), czyli eskadra ochronna, zyskała na znaczeniu i wyłonili się wybitni wyżsi rangą przywódcy nazistowscy, tacy jak Hess, Himmler, Goebbels i Göring. W nowym okresie politycznym przyjęto pozdrowienie „*Heil Hitler*” i pozdrowienie hitlerowskie. Sukces wyborczy był bardzo niewielki w wyborach w 1924 i 1928 r., w których partia nazistowska zdobyła jedynie 3 i 2,6% głosów. Partia nadal się rozwijała, częściowo z powodu zaniku innych prawicowych partii politycznych i dlatego, że Hitler objął przywództwo w prawicowej polityce niemieckiej. Naziści znaleźli wsparcie ze wszystkich stron, w tym właściciele małych firm, protestantów, studenci, rolnicy wiejscy i osoby, które przyciągają pokazy paramilitarne organizowane przez SA i SS. Największy wzrost poparcia nazistów nastąpił bezpośrednio w wyniku Wielkiego Kryzysu w 1929 r. Trudności gospodarcze spowodowane światowym kryzysem pogłębiły istniejące problemy Niemiec i przygotowały grunt pod ekspansję nazistów, tworząc otwartą publiczność. Niemiecka lewica była podzielona, a jej elementy nie mogły współpracować, aby przeciwstawić się nazistowskiej

propagandzie. Wybory w 1930 r. dały nazistom 18,3% głosów. W tygodniach poprzedzających te wybory Niemcy były otoczone nazistowskimi technikami prowadzenia kampanii, propagandą przekazywaną przez radio i szybkimi podróżami samolotami. Utrzymujący się chaos gospodarczy działał na korzyść nazistów i wypychał więcej ludzi do partii. W marcu 1932 roku Hitler kandydował na prezydenta, przegrywając z Hindenburgiem. Podczas kampanii SA i SS walczyły na ulicach z lewicowymi milicjami; eskalacja przemocy groziła pograżeniem Niemiec w chaosie. Hitler w dalszym ciągu zyskiwał poparcie, obiecując prawo i porządek, podczas gdy w tym samym czasie naziści byli winni podżegania do większości przemocy, przeciwko której głosili. Po wyborach ani partia nazistowska, ani partie komunistyczne nie były skłonne do tworzenia koalicji rządu, zatem konieczne było przeprowadzenie nowych wyborów, które dały zasadniczo taki sam wynik. Po wielu manipulacjach politycznych Hindenburg mianował Hitlera kanclerzem w styczniu 1933 r. Postrzegano to jako sposób na przełamanie impasu wyborczego, a także jako sposób na zrzućenie winy na nazistów za ciągłe problemy Niemiec. Hitler nie zagrał w ręce Hindenburga i kliki. Wkrótce po nominacji Hitlera spłonął Reichstag. Hitler i naziści wykorzystali tę okazję do uchwalenia „Ustawy upoważniającej”, która nadała prezydentowi władzę dyktatorską w celu zapobieżenia rewolucji komunistycznej. Hitler wykorzystał swoje nowe uprawnienia, aby uzyskać pełną kontrolę nad rządem, policją i komunikacją. Naród niemiecki został uśpiony przez nowe nazistowskie praktyki gospodarcze, które były w stanie wyprowadzić Niemcy z Wielkiego Kryzysu, kończąc bezrobocie, powstrzymując hiperinflację i podnosząc standard życia.

SYNTEZA NIEMIECKA

Lata 1933–1939 to stopniowa synteza państwa niemieckiego i partii nazistowskiej. Ustawa norymberska z 1935 r. pozbawiła Żydów praw obywatelskich, obywatelskich i ekonomicznych oraz zakazała zawierania małżeństw z nie-Żydami. W 1938 r. rozpoczęły się aktywne pogromy wraz ze słynną Nocą Kryształową, która doprowadziła do szeregu morderstw Żydów i zniszczenia sklepów, domów i synagog; zakończyło się deportacją 30 000 Żydów do pierwszych obozów koncentracyjnych. W latach wojny partia i państwo uległy fuzji, a nazizm stopniowo przekształcił się w lojalność wobec Adolfa Hitlera. Po śmierci Hitlera w kwietniu 1945 r. niewiele było woli utrzymania partii przy życiu. Po wojnie partia została zdelegalizowana, a jej elementy zostały usunięte ze społeczeństwa w ramach okupacji aliantów.

Négritude

Négritude był ruchem literackim, a następnie politycznym, który rozwinął się od lat trzydziestych XX wieku przez wielu intelektualistów wywodzących się z Afryki francusko-afrykańskiej, przy czym najbardziej znanymi zwolennikami byli Aimé Césaire z Martyniki, Leopold Sédar Senghor z Senegalu i Léon Damas z Gujany Francuskiej. Postrzegali wspólne dziedzictwo afrykańskie jako siłę jednoczącą przeciwko francuskiemu systemowi kolonialnemu i nieodłącznemu rasizmowi francuskich rządów. Oryginalne idee négritude czerpały z renesansu w Harlemie i były pod wpływem dzieł Afroamerykanów, takich jak Richard Wright, Langston Hughes i James Weldon Johnson. Idee te zostały wydestylowane przez Aimé Césaire'a w trzecim numerze czasopisma L'Étudiant Noir, gdzie po raz pierwszy zostało użyte słowo négritude. Magazyn został założony w Paryżu przez Césaire'a i dwóch innych studentów, Leopolda Senghora i Léona Damasa, i stał się ogniskiem koncepcji zjednoczonego dziedzictwa czarnej diaspory we francuskich koloniach; podobny ruch, negrismo, był używany do opisanie tych samych idei w byłych koloniach hiszpańskich. Po drugiej wojnie światowej koncepcja négritude stała się potężną siłą, a Césaire został wybrany na burmistrza Fort de France, stolicy Martyniki, a następnie do francuskiej Izby Deputowanych. W 1948 roku Jean-Paul Sartre poparł idee négritude w eseju zatytułowanym Orphée Noir (Czarny Orfeusz), który został opublikowany jako wprowadzenie do antologii poezji afrykańskiej opracowanej przez Léopolda Senghora, który

nawoływał do niepodległości Senegalu. Został jej pierwszym prezydentem, sprawując tę funkcję od 1960 do 1980 roku. W 1958 roku na ekranach kin pojawił się francuski film Orfeu Negro (Czarny Orfeusz), którego akcja rozgrywa się wokół karnawału w Rio de Janeiro. Sartre idealizował négritude jako siłę potężniejszą niż francuski rasizm kolonialny, ale koncepcja négritude została skrytykowana w latach sześćdziesiątych XX wieku, a niektórzy późniejsi afrykańscy uczeni i myśliciele polityczni uznali, że nigdy nie zaszła wystarczająco daleko, ponieważ zdefiniowała francusko-afrykańską diasporę bardziej poprzez przeciwko czemu był, niż obstawanie przy własnych wartościach. Niemniej jednak pozostał ważnym wydarzeniem w myśleniu politycznym w okresie dekolonizacji.

Nehru, Motilal

(1861–1931) Przywódca Indii

Motilal Nehru był jednym z czołowych przywódców Indyjskiego Kongresu Narodowego (INC) i ojcem pierwszego premiera Indii, Jawaharlala Nehru (1889–1964). Pochodzący z kaszmirskiej rodziny bramińskiej Motilal urodził się 6 maja 1861 r. w Gangadhar. i Jeorani w Agrze. Studiował w Muir Central College w Allahabadzie. Po zdaniu egzaminu prawniczego w 1883 r. rozpoczął praktykę w Allahabadzie, gdzie jego starszy brat Nandlal prowadził świetną praktykę. Praktyka prawnicza Motilal również przebiegała z dużym sukcesem. W latach 1899 i 1900 udał się do Europy i zaczął rozwijać zachodnie poglądy. To liberalne podejście było zgodne z poglądami umiarkowanych w Kongresie. Zaczął uczęszczać na doroczne sesje kongresu. Jego awans polityczny był stopniowy: członek partii UP, rady miejskiej, członek zarządu gminy Allahabad i ostatecznie prezydent UP kongresu. I wojna światowa przyniosła doniosłe zmiany w indyjskiej walce o niepodległość, a Motilal Nehru wyłonił się jako wybitny przywódca indyjskiej polityki. Ministerstwo (1911–15) Herberta Henry'ego Asquitha (1852–1928) wypowiedziało Indiom wojnę z mocarstwami centralnymi. Przywódcy nacjonalistyczni, tacy jak Nehru, wspierali wysiłki wojenne rządu brytyjskiego z nadzieją, że Indie zostaną odpowiednio wynagrodzone na ich drodze do samorządu. Nehru przyjął strategię współpracy z potęgą kolonialną, aby osiągnąć samorząd. INC podjęła uchwałę samorządową w grudniu 1916 r. Umiarkowane i ekstremistyczne skrzydła INC zjednoczyły się na sesji w Lucknow w 1916 r. Nehru odegrał w tym ważną rolę. Jego wkład był także obecny w doprowadzeniu do jedności hindusko-muzułmańskiej w ramach Paktu z Lucknow z 1916 r. Był to także czas powstania Ligi Samorządu, którą założyła wyemigrująca do Indii angielska teozofka Annie Besant (1847–1933). . Po długich naradach Nehru dołączył do ligi, kiedy Annie Besant została uwięziona w czerwcu 1917 r. Został mianowany prezesem oddziału Ligi Autonomicznej w Allahabadzie i zażądał samorządności Indii po zakończeniu I wojny światowej. Rząd brytyjski zainicjował reformy Montagu-Chelmsford, a INC chciała wprowadzenia poważnych zmian w brytyjskiej propozycji. Nehru wziął udział w sesji INC w Bombaju i poparł żądanie kongresu. Od lutego 1919 r. wydawał także dziennik „Independent”. W polityce indyjskiej wydarzenia toczyły się szybko. Mohandas K. Gandhi wezwał do strajku generalnego w kwietniu 1919 r. po uchwaleniu drakońskiej ustawy Rowlatta, która upoważniała władze do aresztowań i przetrzymywania bez procesu. Nastąpiła masakra w Jallianwalla bagh. Nehru był członkiem komisji śledczej powołanej w celu zbadania masakry. Argumentował sprawy osób, które zostały zaksięgowane przez władze brytyjskie. Nehru został przewodniczącym sesji INC w Amritsar w grudniu 1919 r. W następnym roku był sekretarzem generalnym kongresu. Pojawienie się Gandhiego nadało nowy kierunek indyjskiemu ruchowi wolnościowemu. Miało to ogromny wpływ na Motilala Nehru i jego rodzinę. Nehru podzielił los Gandhiego i wspierał ruch odmowy współpracy. złożył rezygnację z pracy w U.P. rady i porzucił lukratywną praktykę prawniczą. Nehru zaczął nosić tradycyjny indyjski strój i prowadzić spartański tryb życia. Rząd brytyjski aresztował go w grudniu 1921 r. i umieścił w więzieniu na sześć miesięcy. Po uwolnieniu Nehru stwierdził, że ruch odmowy współpracy podupada. Gandhi odwołał to w lutym po incydencie z Chauri Chaura. Nehru zrezygnował z odmowy współpracy i poczynił plany wejścia do rad legislacyjnych. Był jednym z członków założycieli

partii Swaraj (samorządności) w styczniu 1923 r. i brał udział w wyborach. R. K. Shanmukham Chetty (1892–1953), pierwszy minister finansów niepodległych Indii, był głównym biczem partii Swaraj. Stała się największą partią w centralnym zgromadzeniu ustawodawczym i w niektórych legislaturach prowincji. Nehru miał trudności z kontrolowaniem różnych frakcji w Partii Swaraj, pomimo swojej dominującej roli. Wrócił do głównego nurtu INC, a partia Swaraj funkcjonowała jako polityczne skrzydło INC od 1925 roku. INC sprzeciwiała się utworzeniu Komisji Simona w 1927 r., ponieważ nie składała się ona z Hindusów. Został zbojkotowany, a na konferencji wszystkich partii powołano komitet pod przewodnictwem Nehru, który miał przygotować konstytucję dla wolnych Indii. Raport Nehru określił status dominium Indii, podobnie jak Australii, Nowej Zelandii i Kanady. Radykalne skrzydło INC, kierowane przez syna Motilala, Jawaharlala, sprzeciwiło się Raportowi Nehru. Chcieli całkowitej niepodległości, a sesja INC w Kalkucie w grudniu 1928 r., której przewodniczył Motilal Nehru, była świadkiem gorących debat. Interwencja Gandhiego zapobiegła rozłamowi. Zdecydowano, że INC rozpocznie nieposłuszeństwo obywatelskie w celu uzyskania całkowitej niepodległości, jeśli Brytyjczycy nie przyznają statusu dominium w ciągu roku. Jawaharlal Nehru był przewodniczącym historycznej sesji INC w Lahore w 1929 r. Gandhi zainaugurował satyagrahę solną swoim słynnym Marszem Dandi w marcu 1930 r. Nehru został aresztowany, ale zwolniony, ponieważ nie cieszył się dobrym zdrowiem. Zmarł 6 lutego 1931 r. Motilal Nehru był jedną z najważniejszych postaci w historii INC. Był znakomitym parlamentarzystą oraz elokwentnym mówcą i organizatorem. Choć Motilal Nehru był w cieniu swojego słynnego syna, wyrzeźbił sobie niszę w indyjskiej walce antykolonialnej.

Nowy Ład, USA

W swoim przemówieniu akceptacyjnym na Narodowej Konwencji Demokratów w 1932 r. Franklin Delano Roosevelt obiecał „nowy ład dla narodu amerykańskiego”. Termin ten został następnie użyty do opisanego szeregu programów rządowych i ustaw reformujących uchwalonych w pierwszych miesiącach prezydentury Roosevelta w 1933 r.; W ciągu pierwszych stu dni urzędowania Roosevelta przyjęto 15 głównych ustaw mających wpływ na przemysł, rolnictwo, bankowość i bezrobotnych, aby walczyć z kryzysem Wielkiego Kryzysu. Kolejna runda ustawodawstwa, znana jako Drugi Nowy Ład, została przyjęta w 1935 r. Różne programy Nowego Ładu były wyrazem bezprecedensowych wysiłków rządu federalnego USA na rzecz stabilizacji kraju i poprawy codziennego życia Amerykanów. Do najbardziej znaczących aktów prawnych należała ustawa National Industrial Recovery Act (NIRA) z 1933 r. Ustawa ta miała na celu ustabilizowanie gospodarki poprzez staranne planowanie, zapewniając równowagę między podażą a popytem. Główną przyczyną kryzysu była rozbieżność między produktywnością przemysłu a siłą nabywczą konsumentów: podczas gdy produkcja przemysłowa, pobudzona szybkim postępem technologicznym, wzrosła o 50 procent w latach dwudziestych XX wieku, dochód na mieszkańca rósł znacznie wolniej i wynosił 9 procent, a wynik był niepewnie nieefektywną i marnotrawną gospodarkę narodową. Administracja Roosevelta odpowiedziała, wzywając do uczciwych praktyk konkurencyjnych, kwot produkcyjnych, kontroli cen i podwyżek płac. Aby zyskać kluczowe poparcie liderów biznesu, administracja zawiesiła przepisy antymonopolowe i pozwoliła głównym branżom i stowarzyszeniom branżowym rządzić się samodzielnie poprzez zawieranie porozumień pod auspicjami Krajowej Administracji Odzyskiwania (NRA). Aby zyskać poparcie robotników, administracja narzuciła płacę minimalną, 40-godzinny tydzień pracy i zakazanie pracy dzieci.

ROLNICTWO

Administracja Roosevelta w podobny sposób starała się zracjonalizować rolniczy sektor gospodarki za pośrednictwem Agencji Dostosowania Rolnictwa (AAA). Nawet w latach dwudziestych amerykańscy rolnicy borykali się z nadprodukcją, niskimi cenami plonów i dużym zadłużeniem, a ich sytuacja dramatycznie się pogorszyła w okresie lata depresji. Dochód netto z gospodarstw rolnych w kraju,

warty 6,1 miliarda dolarów w 1929 r., spadł do 2 miliardów dolarów w 1932 r. Sprzedaż była powszechna na obszarach wiejskich, ponieważ rolnicy nie byli w stanie spłacać swoich kredytów hipotecznych; jednego dnia w 1932 roku w Mississippi przejęto 25 procent ziemi w tym stanie. AAA dokonała płaćności na rzecz rolników w celu zmniejszenia areału i wyeliminowania zwierząt gospodarskich. Na przykład w 1933 r. rząd dofinansował zniszczenie 10 milionów akrów bawełny, 6 milionów prosiąt i 200 000 macior. Aby zapobiec przejmowaniu nieruchomości, w 1933 r. Farm Credit Administration pożyczyła 100 milionów dolarów na ułatwienie refinansowania kredytów hipotecznych. Chociaż Nowy Ład miał na celu rozwiązanie problemów strukturalnych w amerykańskiej gospodarce, istniała pilna potrzeba natychmiastowej pomocy. W czasie inauguracji Roosevelta w 1933 r. 25 procent siły roboczej było bezrobotnych. W odpowiedzi Kongres przeznaczył 500 milionów dolarów na utworzenie Federalnej Administracji Pomocy Kryzysowej (FERA), która wypłacała dotacje agencjom stanowym i lokalnym w celu bezpośredniej dystrybucji wśród biednych. Ponadto administracja utworzyła Administrację Robót Cywilnych, tymczasową organizację, która zimą 1933–34 zapewniała drobne prace budowlane i naprawcze dla 4 milionów pracowników. W ramach ustawy National Industrial Recovery Act powołano Administrację Robót Publicznych (PWA), której zadaniem jest sponsorowanie zakrojonych na szeroką skalę robót publicznych umożliwiających stałe zatrudnienie. PWA zrealizowało między innymi zaporę Grand Coulee, most Triborough w Nowym Jorku i setki budynków szkolnych. Nowy Ład stworzył mieszankę innych programów odzwierciedlających doraźne eksperymenty administracji w obliczu kryzysu. Cywilny Korpus Ochrony Środowiska, jeden z ulubionych projektów prezydenta, zatrudniał około 3 miliony młodych, niezamężnych mężczyzn przy projektach związanych z ochroną środowiska, takich jak budowa miejsc przeciwpożarowych i kempingów w parkach narodowych. Władze Tennessee Valley (TVA), kolejny projekt będący przedmiotem szczególnego zainteresowania Roosevelta, miały na celu dostarczenie energii wodnej do słabo rozwiniętego regionu rzeki Tennessee, gdzie w 1932 r. tylko 2 procent gospodarstw miało energię elektryczną. TVA zbudowała 30 tam, aby rekultywować tereny zalewowe i kilkanaście elektrowni wytwarzających tanią energię elektryczną. W 1934 r. Kongres uchwalił ustawę o papierach wartościowych i giełdach, która skutecznie powstrzymała niektóre spekulacyjne praktyki na giełdzie, które przyczyniły się do krachu w 1929 r. Nowy Ład zaangażował się w działania kulturalne, takie jak Federal Project One, program pomocy ustanowiony w 1935 r. zapewnienie pracy pisarzom, aktorom, muzykom i artystom. Administracja Roosevelta nie podjęła żadnych wysiłków, aby pomóc grupom mniejszościowym i miała szczególnie słabe wyniki w zakresie praw obywatelskich Afroamerykanów, ponieważ prezydent wahał się, czy urazić wpływowych kongresmanów z południowych Demokratów. Niemniej jednak indyjska ustawa o reorganizacji z 1934 r. Zezwoliła rdzennym Amerykanom na większą autonomię w swoich rezerwach

AMERYKAŃSKA LIGA WOLNOŚCI

Najpoważniejsze wyzwanie polityczne dla Nowego Ładu pojawiło się w latach 1934–1936. W tych latach wybitni konserwatywni biznesmeni utworzyli dobrze nagłośnioną grupę lobbystyczną, Amerykańską Ligę Wolności, aby potępić to, co postrzegali jako zaangażowanie Nowego Ładu w wojnę klasową i początków komunizmu. Populistyczny gubernator Luizjany Huey Long oskarżył administrację Roosevelta o udobruchanie bogatych biznesmenów, opowiadając się za programem „Podziel się bogactwem”, który zmusiłby bogatych do płacenia za programy socjalne dla biednych. Masowy ruch kierowany przez emerytowanego lekarza Francis Townsenda poparł utworzenie „Old Age Revolving Pension”, dzięki której każdy Amerykanin w wieku powyżej 60 lat otrzymywałby miesięczną federalną emeryturę. Sąd Najwyższy zadał Nowemu Ładowi cios poprzez kilka niekorzystnych decyzji; najbardziej znacząca sprawa, Schechter Poultry Corp przeciwko Stanom Zjednoczonym, jednogłośnie orzekła, że National Recovery Administration jest niezgodna z konstytucją. Zawsze zwinny polityk, prezydent starał się rozładować populistyczne niezadowolenie, oferując umiarkowane wersje ulubionych

programów swoich najwybitniejszych krytyków. Historycy uważają, że Drugi Nowy Ład z 1935 r. był bardziej bezpośrednio zaangażowany w pomoc bezrobotnym, pracownikom przemysłowym i osobom starszym niż Pierwszy Nowy Ład z lat 1933–1934. Administracja utworzyła Works Progress Administration (WPA), co stanowiło znaczne rozwinięcie wcześniejszych programów pomocy w pracy, które ostatecznie zatrudniały ponad 8 milionów ludzi. Ustawa o krajowych stosunkach pracy rozszerzyła prawa pracownicze NIRA poprzez utworzenie Krajowej Rady ds. Stosunków Pracy, której zadaniem jest rozstrzyganie rokowań zbiorowych. Gwarantowało to związkom zwiększoną ochronę i służyło usystematyzowaniu stosunków między pracownikami produkcji masowej a ich pracodawcami. Ustawa o zabezpieczeniu społecznym, być może najbardziej dalekosiężna legislacja ery Nowego Ładu, ustanowiła „sieć bezpieczeństwa” dla Amerykanów, zapewniając nie tylko emeryturę, ale także ubezpieczenie na wypadek bezrobocia i pomoc federalną dla potrzebujących, niesamodzielnych dzieci i osób niepełnosprawnych. Pomimo niezwykle ambitnego programu Nowy Ład nie przyniósł oczekiwanego ożywienia gospodarczego. Produkt narodowy brutto powoli rósł podczas pierwszej kadencji Roosevelta, ale w 1937 roku kraj doświadczył znacznego pogorszenia koniunktury zwanego „recesją Roosevelta”, kiedy zyski przedsiębiorstw spadły o 80 procent. Ceny produktów rolnych wzrosły o 50 procent między 1932 a 1936 rokiem, ale większość niedoborów w rolnictwie była spowodowana niszczycielską dla środowiska misą kurzu, która pochłonęła stany Równin. Problem bezrobocia pozostał nierozwiązany. Statystyki dotyczące bezrobocia wyglądały mniej więcej tak samo przez całą erę Nowego Ładu: 21,7% amerykańskich pracowników było bezrobotnych w 1934 r., 20,1% w 1935 r. i 19,0% w 1938 r. Ogólna mobilizacja gospodarcza podczas II wojny światowej – a nie polityka Nowego Ładu – w końcu umożliwiła kraju, aby wyjść z Wielkiego Kryzysu. Historycy wskazywali na kilka problemów z realizacją programów Nowego Ładu, które utrudniały ich skuteczność. Na przykład Krajowa Administracja ds. Odzyskiwania borykała się z nieporęcznym zadaniem administrowania przepisami dotyczącymi konkurencji i produkcji dla ponad 550 odrębnych branż. Drobni przedsiębiorcy skarżyli się, że nie mają głosu w krajowym organie regulacyjnym, a przedstawiciele związkowi stanowili mniej niż 10 procent organów kodeksu. Duże przedsiębiorstwa, chcąc chronić swój własny interes, angażowały się w zwały cenowe, wprowadzając zasady zabraniające sprzedaży „poniżej kosztów”. W ten sposób odebrano konsumentom szansę zakupu niedrogich towarów. Korzyści z Administracji ds. Dostosowań Rolniczych były również nierównomiernie rozłożone, faworyzując właścicieli gruntów wiejskich, a nie dzierżawców i dzierżawców, którzy w latach trzydziestych XX wieku stanowili jedną czwartą populacji Południa. Powszechną praktyką właścicieli gruntów była eksmisja dzierżawców, wycofanie gruntów z produkcji i pobieranie opłat od AAA. Prezydent wyraził ambiwalencję w sprawie działań pomocowych swojej administracji. Chociaż programy te opracowano z myślą, że pomoc w pracy może przywrócić poczucie godności wśród bezrobotnych, Roosevelt obawiał się, że pomoc ta stanie się „nawykiem w kraju”. Historycy debatowali nad dziedzictwem Nowego Ładu. W latach pięćdziesiątych wielu postrzegało Nowy Ład jako triumf liberalizmu i demokracji. W latach sześćdziesiątych historycy rewizjoniści argumentowali, że Nowy Ład konsekwentnie forsował program „liberalizmu korporacyjnego”. Z ich analizy wynika, że dekada kryzysu dała bezprecedensową szansę na istotną zmianę amerykańskiego systemu gospodarczego. Zamiast tego administracja Roosevelta, pod wpływem elit korporacyjnych i finansowych, zastosowała strategiczne umiarkowane reformy, aby złagodzić niezadowolenie społeczne, chroniąc w ten sposób kapitalizm. Nowsi historycy zaprzeczają, że Roosevelt nie miał mandatu do restrukturyzacji społeczeństwa amerykańskiego poprzez radykalne reformy. Wskazują na wrodzony konserwatyzm narodu amerykańskiego w latach trzydziestych XX wieku. Interesy korporacji pozostały wrogię Nowemu Ładowi nawet po wprowadzeniu w nim reform bankowości i papierów wartościowych, które skutecznie ustabilizowały system finansowy. Wielu sojuszników Roosevelta w Kongresie, zwłaszcza senatorowie z Zachodu i Południa, było skłonnych jedynie poprzeć środki nadzwyczajne wynikające z Pierwszego Nowego Ładu. Byli głęboko podejrzliwi wobec rozszerzania federalnej władzy biurokratycznej i walczyli z reformami, które nie były

nadzwyczajne. Nowy Ład ustanowił szablon dla federalnego aktywizmu, ale administracja Roosevelta rozumiała również, że ten aktywizm powinien być łagodzony przez pragnienia wyborców. Filozofia Nowego Ładu podkreślała, że Amerykanie mają prawo do podstawowej ochrony socjalnej, inicjując politykę „siatki bezpieczeństwa”, która trwała przez cały XX wiek. Przede wszystkim jednak Nowy Ład był celową, improwizacyjną reakcją na nadzwyczajne warunki Wielkiego Kryzysu.

Nowa polityka gospodarcza, Związek Radziecki

Nowa Polityka Gospodarcza (NEP) stanowiła przejście od nieodłącznej polityki rekwizycji nadwyżek żywności „komunizmu wojskowego” do regularnego opodatkowania żywności, czemu towarzyszyła liberalizacja handlu wewnętrznego i monopol państwa na handel międzynarodowy i przemysł ciężki. Wprowadzenie NEP-u wynikało z konieczności utrzymania ludności wiejskiej i rolniczego sektora gospodarki, które zostały wyczerpane wojną domową. Głód w latach 1921–23 w części środkowej Rosji ze względu na czynniki ekonomiczne i ekologiczno-klimatyczne było argumentem za rewizją dotychczasowej polityki gospodarczej. NEP powstał z inicjatywy Włodzimierza Lenina, który już na początku 1921 r. zdawał sobie sprawę, że młodemu państwu radzieckiemu grozi wojna chłopska. X Zjazd Rosyjskiej Partii Komunistycznej (bolszewików) odbył się w marcu 1921 r. i przyjął propozycję Lenina dotyczącą przejścia od rekwizycji nadwyżek żywności do zwykłego systemu podatkowego, będącego punktem wyjścia NEP-u, zwanego nepo lub nep. NEP od samego początku był postrzegany przez komunistów jako wymuszone, tymczasowe odejście od natychmiastowego wprowadzenia komunizmu opartego na tzw. ideałach marksistowskich. Zmiany w systemie opodatkowania żywności (przejście od dobrowolnych rekwizycji żywności do zwykłej żywności, a wkrótce potem do opodatkowania pieniężnego) towarzyszyły innym reformom w sferze gospodarczej. Jednym z najważniejszych z nich było wprowadzenie możliwości sprzedaży przez chłopów nadwyżek produktów na wolnym rynku, co oznaczało odnowienie wolnego handlu wewnętrznego w kraju. Zezwolono na zagraniczne koncesje oraz dzierżawę i prywatyzację małych przedsiębiorstw, a trusty uzyskały pozwolenie na działalność na samodzielnych podstawach. Czasowo zawieszono organizację nowych kolchozów i państwowych gospodarstw rolnych, zezwolono na prywatną uprawę ziemi i dzierżawę ziemi. Niemniej jednak budowa komunizmu wcale nie została anulowana, a kluczowe aspekty gospodarki zostały całkowicie kontrolowane przez państwo radzieckie. Była to swego rodzaju gwarancja bolszewików, że w przyszłości pod dyktando proletariatu elementy socjalistyczne pokonają kapitalistyczne. Pierwsze skutki wprowadzenia NEP-u widoczne były już w roku 1925, kiedy to w większości republik radzieckich produkcja zbóż była już na poziomie przed I wojną światową, odnowiono także poziom produkcji przemysłowej. Zmianom polityki gospodarczej i ogólnej poprawie dobrobytu człowieka towarzyszyła powszechna liberalizacja w sferze społecznej i kulturalnej. Koniec głodu i katastrofa gospodarcza zniszczyły podstawy chłopskich ruchów buntu i w znacznym stopniu przyczyniły się do spontanicznego rozbicia szeroko rozproszonych band zbrojnych, szczególnie na Ukrainie. Zaprzestano masowych represji, a członkom ugrupowań i partii niekomunistycznych udzielono amnestii. Emigrantom politycznym pozwolono wrócić do kraju. Taka liberalizacja, obok poprawy ogólnego dobrobytu, wzbudziła wśród ludności pod rządami bolszewików pragnienie wolności i spowodowała ruchy w życiu społecznym i kulturalnym, identyfikację etniczną, odrodzenie narodowe i inne procesy niespójne z ideologią dyktatury proletariatu. W sferze społecznej i kulturalnej oznaki końca powszechnej liberalizacji polityki wewnętrznej związanej z NEP-em pojawiły się już w latach 1926–28. Zwykle kojarzą się je z kampanią przeciwko tzw. odchyleniom nacjonalistycznym na Ukrainie, co stanowiło specyficzny nurt ruchu komunistycznego, który próbował utożsamić budowę społeczeństwa komunistycznego z ruchami narodowyzwoleńczymi. Akcji tej towarzyszyły ataki na Cerkiew prawosławną i autokefaliczną oraz niszczenie klasztorów i kościołów. Pomimo oczywistych śladów wzrostu gospodarczego, kraj w swojej orientacji gospodarczej pozostał w większości rolniczy i nie mógł konkurować z czołowymi krajami europejskimi w walce o przetrwanie. Państwo radzieckie od

samego początku nieustannie przygotowywało się do wielkiej wojny z imperialistami, dlatego konieczne było utworzenie i utrzymanie dobrze wyposażonej i nowoczesnej armii. Jednym z kluczowych zadań bolszewików, na czele których stał wówczas Józef Stalin, stało się przyspieszenie rozwoju przemysłu ciężkiego, co zapewniły znaczne inwestycje. Za główny cel rozwoju kraju uznano go na XIV zjeździe w grudniu 1925 r. Jedynym wiarygodnym źródłem takich inwestycji dla państwa radzieckiego było źródło wewnętrzne; czyli można by go utrzymać poprzez redystrybucję wewnętrznego produktu brutto, gwarantowaną przez ścisłą kontrolę wszystkich dziedzin gospodarki, w tym także rolnej. Jeden ze sposobów takiej redystrybucji produktu brutto – sztucznie tworzone różnice w cenach produktów przemysłowych i rolnych, za pomocą których obcinano nawet połowę dochodów segmentu rolniczego na rzecz przemysłowego – był szeroko stosowany w okresie NEP-u. Do 1926 r. doprowadziło to do tak zwanego kryzysu NEP-u: kontrola cen przez państwo spowodowała znaczną nadwyżkę popytu. Reorientacja polityki gospodarczej, która w rzeczywistości oznaczała demontaż Nowej Polityki Ekonomicznej, została naznaczona dwiema epokowymi decyzjami przywódców komunistycznych: planami strategii industrializacji i kolektywizacji, które stały się znane jako Wielki Załamanie. Pierwszy pięcioletni plan rozwoju przemysłu na lata 1928–1933, przyjęty na XV Zjeździe Partii Komunistycznej (grudzień 1927), przewidywał wysokie, ale stosunkowo zrównoważone tempo wzrostu przemysłu. Niemniej jednak wkrótce kierownictwo komunistyczne zażądało przyspieszenia. Brakom inwestycyjnym towarzyszył kryzys żywnościowy w 1928 r., spowodowany skrajnie słabymi zbiorami w głównych spichlerzach sowieckich. Jako powód podano reaktywację rekwizycji żywności, zniszczenie rynku rolnego, wzmożenie organizacji kółchozów i rozpoczęcia kampanii przeciwko stosunkowo zamożnym chłopom (kułaki), ogłoszonej przez Stalina na Ogólnozwiązkowej Konferencji Marksistów-Agrarów w grudniu 1929 r. Decyzje te spotkały się z zastrzeżeniami motywowanymi ekonomicznie, a stalinowskie idee strategicznego rozwoju gospodarczego spotkała się z silnym sprzeciwem przywódców Partii Komunistycznej, w tym Nikołaja Bucharina, Nikołaja Rykowa i innych. Z tego powodu Stalin rozpoczął walkę o władzę absolutną, co wiązało się z nowymi falami terroru, głodu i represji politycznych. W rzeczywistości demontaż Nowej Polityki Gospodarczej był punktem wyjścia dla ostatecznego reżimu totalitarnego w Związku Radzieckim.

Nigeryjska Partia Narodowo-Demokratyczna

Historycy powszechnie uznają Nigeryjską Partię Narodowo-Demokratyczną (NNDP) za pierwszą partię polityczną w Nigerii. Herbert Macaulay założył NNDP w 1922 r., organizując szereg grup interesów Joruba w spójną jedną grupę z zamiarem konkurencyjnego politycznego. W wyborach do rady legislacyjnej Lagos w 1922 r. NNDP zdobyła trzy mandaty i rozpoczęła swoją dominację w polityce zachodniej Nigerii, która trwała aż do wyprzedzenia NNDP w 1938 r. przez Narodowy Ruch Młodzieżowy (NYM). Polityka w Nigerii w okresie kolonialnym była scharakteryzowana przez plemienną i rywalizację geograficzną. Charakter systemu nigeryjskiego oraz kultura polityczna Nigerii utrudniały partiom politycznym jednocześnie się i tworzenie trwałych koalicji. Przeszkodami w uczestnictwie w życiu politycznym tradycyjnie była liczba mieszkańców obszarów wiejskich, wysoki poziom analfabetyzmu oraz fakt, że Nigeryjczycy mówią kilkoma setkami różnych języków. Dominujące partie polityczne zwykle służyły interesom lokalnym: Grupę Działania wspierają Jorubowie w zachodniej i wschodniej Nigerii; Ibo w południowo-wschodniej Nigerii podążają za Krajowym Kongresem Obywateli Nigerii (NCNC); Północny Kongres Ludowy (NPC) może pochwalić się poparciem północy i plemienia Hausa-Fulani. Nacjonalizm oznaczał okres między I a II wojną światową w Nigerii. Ogólnie rzecz biorąc, nigeryjska odmiana nacjonalizmu nie wzywała do niepodległości, ale do włączenia do systemu politycznego. Stworzona przez brytyjski kolonializm Nigeria odzwierciedlała wiele różnych klanów i plemion skupionych geograficznie. Konstytucja z 1922 r. dała politycznemu Nigeryjczykowi szansę uczestniczenia w procesie politycznym poprzez wybór pewnej liczby przedstawicieli do rady

legislacyjnej. Jednym z wielu, który wyłonił się z nowych możliwości politycznych, był Herbert Macaulay, nazywany „ojcem nigeryjskiego nacjonalizmu”. Jego doświadczenie jako nigeryjskiego urzędnika państwowego oraz wykształcenie zdobyte w Anglii zapewniły mu szeroką wiedzę i doświadczenie niezbędne do skutecznego aktywizmu. Macaulay wykorzystał swoją gazetę „Lagos Daily News” do rozbudzenia nigeryjskiego nacjonalizmu. Wczesna platforma polityczna NNNDP forsowała szereg reform. Macaulay wezwał do rozwoju gospodarczego i edukacyjnego. Inne popularne kwestie związane z NNNDP to afrykanizacja służby cywilnej i samorządu Lagos. Jednak NNNDP pozostała siłą w Lagos tylko do czasu, gdy została pokonana przez NYM. Podobnie jak inne nigeryjskie partie polityczne, niezdolność NNNDP do rozszerzenia działalności poza miasto Lagos utrudniała jej stanie się partią prawdziwie narodową

Nyasaland (Malawi)

Nyasaland to nazwa dawnego brytyjskiego protektoratu, czyli dzisiejszego Malawi. Współczesna Zambia, Tanzania, Mozambik i jezioro Nyasa (jezioro Malawi) tworzą granice kraju. Region Nyasaland zamieszkuje wiele rodzimych grup etnicznych, w tym Chewa, Yaos, Lowmes, Tonga, Tumbuka i Ngoni. Obszar ten jest zamieszany od około 12 000 lat, a Europejczycy po raz pierwszy odwiedzili go podczas wyprawy portugalskiego poszukiwacza przygód Gaspara Bocarro w 1492 roku. Podobnie jak większość Afryki, Nyasaland ucierpiała wskutek handlu niewolnikami, który rozkwitł w następnych stuleciach. Kiedy w 1859 r. szkocki misjonarz David Livingston przybył nad brzeg jeziora, które nazwał Jeziorem Nyasa, inni misjonarze odpowiedzieli na jego wezwanie, aby przybyć do Afryki i walczyć z handlem niewolnikami. Pierwsza europejska stacja handlowa została zbudowana w 1884 roku w Karonga w północno-wschodniej części terytorium przez firmę African Lakes Company, której właścicielami byli głównie kupcy z Glasgow. W miarę kontynuacji imperialistycznej ekspansji Wielkiej Brytanii obszar znany jako Protektorat Shire Highlands w 1889 r. stał się protektoratem korony. Nazwę zmieniono na Okręgi Nyasa w 1891 r., Na Protektorat Brytyjskiej Afryki Środkowej w 1893 r., A jeszcze później na Protektorat Nyasaland. Obszar ten nosił nazwę Nyasaland aż do uzyskania niepodległości w 1964 r. Mieszkańcy Nyasalandu byli oburzeni europejskimi rządami i w 1915 r. pod przewodnictwem Johna Chilembwe otwarcie zbuntowali się. Chociaż nie udało im się wyzwolić spod obcych rządów, Afrykanie nadal pracowali na rzecz swojej niepodległości. W tym celu w 1944 roku utworzono Kongres Afrykański w Nyasaland (później Partia Kongresowa Malawi). Kiedy w 1959 r. przywódcą partii został dr Hastings Kamuzu Banda, ruch na rzecz wolności nasilił się. W 1953 roku za namową Wielkiej Brytanii i białych mieszkańców kolonii pragnących stworzyć w regionie potężne centrum gospodarcze, utworzono Federację Rodezji i Nyasalandu (zwaną także Federacją Środkowoafrykańską). Stolicą federacji zostało Salisbury (obecnie Harare) w południowej Rodezji. Nadanie uprawnień pięciu rządów uczyniło konstytucję federacji jedną z najbardziej skomplikowanych, jakie kiedykolwiek napisano. Uprawnienia posiadały dwa brytyjskie urzędy administracyjne: Biuro Wspólnoty Narodów, które zajmowało się sprawami z południową Rodezją, oraz Biuro Kolonialne, które działało w północnej Rodezji i Nyasalandzie. Ponadto każde z tych trzech terytoriów miało potężnych gubernatorów, a federacja miała gubernatora generalnego. Ponadto Afrykanie, zwłaszcza rząd Rodezji Północnej, obecnie zdominowany przez Afrykanów, domagali się większej kontroli politycznej nad własnym życiem. Nyasaland uzyskała niepodległość od Wielkiej Brytanii w 1964 roku; przemianowano je na Malawi w nawiązaniu do Maravi, ludu Bantu, który przybył z południowego Konga około 600 lat wcześniej i wybrał doktora Bandę na pierwszego prezydenta nowego narodu.

Nacjonalizm latynoamerykański

Nacjonalizm Ameryki Łacińskiej pojawił się jako reakcja na szkody wyrządzone w okresie kolonialnym, a później w wyniku wojen o niepodległość, rewolucji i ekspansjonizmu, które – co nie było zaskoczeniem – wygenerowały postawę obronną wobec świata zewnętrznego. Po uzyskaniu

niepodległości nacjonalizm przyjął nowoczesność jako główny historyczny ruch związany z państwem w kierunku postępu gospodarczego, innowacji technologicznych i wolności politycznej. Nacjonalizm ten był zwykle radykalny, ale miał podwójne cele, ponieważ mając na celu usprawiedliwienie przeszłości historycznej, obejmował także polityczny projekt na przyszłość, który rozwiązałby imperatyw modernizacji. Początków nacjonalizmu w Ameryce Łacińskiej można doszukiwać się w dwóch kluczowych okresach: niepodległości i modernizacji. Po uzyskaniu w XIX w. niepodległości od mocarstw europejskich, potrzeba zdefiniowania nowej tożsamości zaczęła kształtować wizerunek odpowiadający suwerennej tożsamości narodowej. Okres kolonialny w obu Amerykach trwał od XVI do początków XIX wieku i trwał prawie 300 lat, podczas których nastąpiły różne etapy rozwoju. Nie trzeba przypisywać Hiszpanom wprowadzenia urbanizacji do Ameryki, ponieważ stolica Azteków charakteryzowała się już monumentalną architekturą, zaawansowaną siecią infrastruktury, wysoce wyspecjalizowaną produkcją i wyrafinowaną administracyjną strukturą miejską. Jednakże europejskie ramy planowania przestrzennego miasta zostały wdrożone zgodnie z hiszpańskimi przepisami i przepisami budowlanymi (*Leyes de las Indias* i *Ordenanzas*), które narzucały podstawowe grunty, przeznaczenie na strefy, orientację i szerokość ulic oraz różne formy własności gruntów. Kraje Ameryki Łacińskiej uzyskały niepodległość w XIX wieku, kiedy miasta stały się już ośrodkami społeczno-gospodarczymi i politycznymi na kontynencie. Podobnie na różnych etapach w Ameryce Łacińskiej dążenie do „nowoczesności” pojawiło się jako wymóg dostępu do światowej klasy obwodów i rynków finansowych. Jednak w obu przypadkach utworzenie reprezentacji narodowej było odpowiedzią na interakcję pomiędzy sieciami władzy. Gloryfikacja przeszłości jest zwykle formułowana w taki sposób, aby przekazywać uczucia i odniesienia, które podtrzymują określoną strukturę władzy. W większości przypadków kreowanie wizerunku narodowego w każdym kraju było konstruowane przez ludzi znajdujących się w kręgu władzy (politycznej, gospodarczej czy kulturowej), którzy po rozważeniu kilku obrazów narodowych zidentyfikowali pożądany wzorzec nowoczesności. Jasne jest jednak również, że w konstruowaniu koncepcji narodowej uwzględniono także popularne tradycje, wierzenia i aspiracje, nawet jeśli dokonywano wyborów spośród różnych sposobów ujęcia tła historycznego kraju. W różnych krajach Ameryki Łacińskiej pod koniec okresu kolonialnego w XIX wieku, a także w okresie pędu przemysłowego na początku XX wieku, nacjonalizm był wzorowany na kolażu stworzonym przez elity gospodarcze i wojskowe, które skupiały swoje cele w transformacji stolic. Obrazy te posłużyły jako globalna siła zarysowująca, która zapewniła spójność i jedność zmieniającym się warunkom terytorium. Kreowanie wizerunków narodowych na przełomie XIX i XX wieku nawiązywało do modelu miejskiego kosmopolityzmu i nowoczesnego nacjonalizmu uosabianego przez Francję. W tym sensie naród reprezentował zachodnią, jednorodną konstrukcję, zorientowaną na rynki międzynarodowe, rządzoną i zorganizowaną za pomocą środków naukowych. Jednak narody Ameryki Łacińskiej również ukształtowały się w wyniku reorganizacji, inwencji i reinterpretacji swojej przeszłości, zgodnie z retoryką narodową wywodzącą się z czasów kolonialnych. Nacjonalizm miał zastosowania polityczne, takie jak uzyskanie akceptacji międzynarodowej, osiągnięcie spójności wewnętrznej oraz koncentracja i konsolidacja nowych elit politycznych. Ironią losu jest także to, że poszukiwanie sztandarowej tożsamości skłoniło jednostki do zgłębienia dziedzictwa narodowego i historii, ale także otworzyło nowe sposoby wyrażania swojej tożsamości poprzez nowe obrazy nowoczesności. Na przykład kraje Ameryki Łacińskiej przyjęły nowoczesną architekturę, aby wyrazić swoją kosmopolityczną nowoczesność poprzez nowatorskie wzornictwo i awangardowe technologie budowlane. Jednak reakcją na współczesne wartości estetyczne i kulturowe była często nienawiść skierowana bardziej przeciwko pamięciom kulturowym związanym z przeszłymi reżimami niż wobec obcych idei, odtwarzając w ten sposób nową tożsamość narodową. Ważnym elementem budowy nowoczesnego nacjonalizmu było przekształcenie stolic w miasta światowej klasy. Ponieważ nowoczesność wymagała infrastruktury, komunikacji i atrakcyjnego środowiska miejskiego, miasta same stały się materializacją celów narodowych. Po transformacji Paryża dokonanej przez barona Haussmanna pod koniec XIX

wieku Buenos Aires powiększyło swoje parki i tereny zielone, miasto Meksyk zbudowało bulwar Paseo de la Reforma, Santiago utworzyło parki Santa Lucia i Forestal, a Montevideo zdefiniowało tereny Prado jako następny Bois de Boulogne. W większości stolic idee Haussmana były wykorzystywane wybiórczo i ograniczały się do konkretnych rozwiązań i projektów. Jednak w wyobraźni Ameryki Łacińskiej zawsze obecne były silne wpływy francuskie, obecne także w edukacji (większość szkół latynoamerykańskich wzorowana była na Ecole des Beaux Arts w Paryżu) i poprzez profesjonalne firmy konsultingowe (Forestier, Rotival itp.). Później w XX wieku kontynent doświadczył znacznej ekspansji gospodarczej, modernizacji infrastruktury i bezprecedensowego procesu urbanizacji. W latach trzydziestych XX wieku miała miejsce industrializacja Meksyku, Wenezueli, Kolumbii, Panamy, Peru i Brazylii, która nasiliła się zaraz po II wojnie światowej, kiedy krajowe polityki zastępujące import sprzyjały rozwojowi. Ekonomiczna centralizacja władzy miała jawnie faworyzować stolicy narodowe jako motory wzrostu. Wraz z II wojną światową polityka industrializacji w miastach Ameryki Łacińskiej była wzorowana na północnoamerykańskim modelu miejskim, polegającym na wprowadzaniu uprzemysłowionych technologii budowlanych, a także projektów urbanistycznych zorientowanych na motoryzację, które uosabiały ostateczne instrumenty nowoczesności. W XX w. nasiliła się interwencja USA w krajach Ameryki Łacińskiej, jak np. w przypadku Kanału Panamskiego, kubańskiego kryzysu raketowego czy zabójstwa demokratycznie wybranego Salvadora Allende w Chile. W wyniku rosnącej świadomości współzależności, Konferencja w Bogocie w 1948 r. stworzyła Organizację Państw Amerykańskich (OAS), aby promować jedność półkuli. Krótko mówiąc, największym wyzwaniem, przed jakim stanęły państwa postkolonialne w Ameryce Łacińskiej, jest ich kruchość. Zaraz po uzyskaniu niepodległości nowe rządy musiały zastąpić powiązania przednarodowe poczuciem tożsamości i narodowym zaangażowaniem na rzecz powstającego narodu. Jednakże, aby chronić bezbronną sytuację narodu, państwa często opowiadały się za administracją scentralizowaną, kładąc nacisk na integrację terytorium i podkreślając potrzebę zarządzania politycznego pomimo różnych stopni spójności. Nic dziwnego, że rozwój gospodarczy stanowił wybitny sposób legitymizacji rozbieżnych lojalności na terytorium i przeniesienia ich na nowe państwo. Na przełomie XIX i XX w. industrializacja otworzyła drogę do nowoczesności, która dla przedwczesnego państwa oznaczała coś więcej niż tylko wyzwanie; to był imperatyw. W krajach Ameryki Łacińskiej rządy opracowywały projekty polityczne, które integrowały wspólną przeszłość z od dawna pożądaną przyszłością, tworząc poczucie ciągłości, w której ujawniłby się transcendentny charakter narodu.

Niepodległość Libanu i system wyznaniowy

Libański system wyznaniowy odnosi się do struktury politycznej i prawnej Republiki Libanu według przynależności religijnej. Rząd libański uznaje ponad 17 różnych sekt religijnych, ale główny podział istnieje między chrześcijanami i muzułmanami. System wyznaniowy został wprowadzony przed uzyskaniem przez Liban niepodległości w latach mandatu francuskiego (1917–1943). Francuskie władze kolonialne przydzieliły stanowiska rządowe na podstawie liczby ludności według spisu ludności z 1932 r., który faworyzował chrześcijan nad muzułmanami w stosunku 6 do 5. Przez resztę stulecia nie było kolejnego spisu ludności. Zanim Liban uzyskał niepodległość w 1943 r., ludność libańska uległa dalszej polaryzacji i identyfikacji na tle wyznaniowym. W 1943 r. niezależne państwo libańskie uchwaliło Pakt Narodowy (Al-Mithaq al-Watani), wzmacniający sekciarski system rządów poprzez podział trzech najwyższych stanowisk politycznych według wyznaniowych linii. Pakt narodowy jest niepisany porozumieniem i efektem licznych spotkań pierwszego prezydenta Libanu Bishary al-Khoury (chrześcijanina maronity) z pierwszym premierem Riyadem Al-Solhem (sunnitą). Khoury i Solh przydzielali stanowiska rządowe w sposób konfesyjny, próbując zadowolić wszystkie wspólnoty religijne i zagwarantować im udział w nowonarodzonym państwie. Pierwsze stanowisko prezydenta zarezerwowano dla chrześcijańskich maronitów, stanowisko premiera przypadło sunnicie, stanowisko przewodniczącego parlamentu przypadło szyitom, a tytuły wicemarszałka i wicepremiera minister udał

się do greckokatolickich chrześcijan. Istota paktu narodowego miała na celu rozwiać strach chrześcijan przed przytłoczeniem przez społeczności muzułmańskie w Libanie i sąsiednich krajach arabskich, w szczególności Syrii, a także strach muzułmanów przed hegemonią Zachodu. W zamian za chrześcijańską obietnicę, że nie będą szukać zagranicznej – zwłaszcza francuskiej – ochrony i zaakceptują „arabską twarz” Libanu, strona muzułmańska zgodziła się uznać niezależność i legitymację państwa libańskiego w granicach z 1920 r. i wyrzec się dążeń do zjednoczenia z Syrią. Oprócz paktu narodowego parlamentarne prawo wyborcze w równym stopniu wzmacniało system sekciarski. Na mocy Porozumienia z Taif przedstawiciele parlamentu zostali równo podzieleni między chrześcijan i muzułmanów, przy czym każda sekta zajmowała miejsca proporcjonalnie do odsetka ludności. Wspólnoty religijne reprezentowane w parlamencie, wraz z liczbą mandatów zajmowanych przez każdą z nich, są następujące: chrześcijanie maronici (34), muzułmanie sunnici (27), muzułmanie szyici (27), prawosławni (14), grekokatolicy (8), Druzowie (8), ormiańscy prawosławni (5), alawici (2), ormiańscy katolicy (1), protestanci (1) i inne grupy chrześcijańskie (1). System wyznaniowy określony w pakcie narodowym był pragmatycznym środkiem tymczasowym mającym na celu przewyższenie filozoficznych podziałów między przywódcami chrześcijańskimi i muzułmańskimi w czasie wycofania się Francji i uzyskania niepodległości. Jednakże częste spory polityczne w najnowszej historii, wojna domowa w 1958 r. i znacznie bardziej krwawa wojna domowa w 1975 r., świadczą o niepowodzeniu paktu narodowego w osiągnięciu oczekiwanej integracji społecznej i politycznej.

Namibia

Rząd Namibii jest wielopartyjną i wielorasową demokracją. Kraj graniczy od północy z Angolą i Zambią, od wschodu z Botswaną i RPA, od południa z RPA, a od zachodu z Oceanem Atlantyckim. Całkowita powierzchnia Namibii wynosi 824 269 kilometrów kwadratowych. Windhuk jest stolicą i głównym miastem. W 2005 roku populację oszacowano na około 2 miliony. Dominującą religią jest chrześcijaństwo, głównie luteriańskie, a powszechnymi językami są angielski i afrikaans. Namibia spędziła większą część XX wieku pod rządami kolonialnymi. Jako Afryka Południowo-Zachodnia była własnością Niemiec. W latach 1904–1906 Namibijczycy powstali przeciwko swoim niemieckim władcom. Bunt został stłumiony, a większość rdzennej ludności została pozbawiona ziemi. 19 lipca 1915 roku ostatnie oddziały niemieckie poddały się południowoafrykańskiemu korpusowi ekspedycyjnemu w Khorab i rozpoczęła się południowoafrykańska okupacja wojskowa Namibii. Namibia była postrzegana jako cenny atut dla każdego, kto ją kontrolował, ze względu na bogactwa mineralne i potencjał rolniczy. 17 grudnia 1920 roku Republika Południowej Afryki otrzymała oficjalną zgodę Ligi Narodów na rządzenie Namibią w ramach mandatu „C”. Mandat tego typu przeznaczony był dla byłych terytoriów niemieckich, co do których nie uważano, że w dającej się przewidzieć przyszłości uzyskają niepodległość. Doprowadziło to do dziesięcioleci napięć. Choć mieszkańcy Republiki Południowej Afryki publicznie twierdzili, że mandat ten należy postrzegać jako stanowisko budzące wielkie zaufanie i honor, w praktyce zapewniał on obywatelom Republiki Południowej Afryki zyski i korzyści. Ze wszystkich zasadniczych powodów Namibia została przyłączona do Republiki Południowej Afryki, a interesy Namibii były podporządkowane interesom białych. Organizacja Ludowa Afryki Południowo-Zachodniej (SWAPO), marksistowska grupa partyzancka założona w 1960 r., rozpoczęła walkę o niepodległość Namibii w 1966 r. W 1966 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) przyjęła rezolucję 2145, która unieważniła mandat Republiki Południowej Afryki i zmieniła nazwę kraju na Namibia. ONZ wynegocjowała porozumienie pokojowe w 1977 r., w którym Republika Południowej Afryki przyjęła kontrolę ONZ nad Namibią. Jednak dopiero w 1988 roku Republika Południowej Afryki zgodziła się na wycofanie się z Namibii. Nowy rząd przeprowadził w 1989 r. wybory pod nadzorem ONZ, które zdecydowanie wygrało SWAPO. Pierwszym prezydentem Namibii został Sam Nujomo, jeden z przywódców ruchu niepodległościowego. Po uzyskaniu niepodległości rząd prowadził politykę kompromisu z grupami opozycyjnymi i pracował nad rozwiązaniem problemu nierówności rasowych.

Istnieje ogromna dysproporcja pomiędzy poziomem dochodów osób rasy czarnej i białej. Jednak poziom życia Czarnych stale się poprawia, a główne zasoby gospodarcze kraju nie są już kontrolowane wyłącznie przez białych. Nowoczesny sektor rynkowy kraju wytwarza większość bogactwa, podczas gdy tradycyjny sektor rolnictwa na własne potrzeby zapewnia większość siły roboczej. Głównymi towarami eksportowymi są diamenty, miedź, uran, złoto, ołów, bydło i ryby. Ranczarstwo jest nadal w dużej mierze kontrolowane przez białych obywateli i zagraniczne interesy. W innych branżach – zwłaszcza w górnictwie, rybołówstwie i turystyce – zwiększono udział rodzimych przedsiębiorców, aby zapewnić Czarnym możliwości ekonomiczne. Stopa bezrobocia wynosząca prawie 40 procent w 2000 r. dotknęła przede wszystkim czarną większość. Namibia walczyła o zapewnienie równości swojej rdzennej ludności. Rasowo w 2005 r. Czarni Afrykanie stanowili 87,5 procent populacji, przy czym biali Afrykanie stanowili 6 procent, a ludzie rasy mieszanej stanowili 6,5 procent. Zgodnie z prawem wszystkie grupy tubylcze uczestniczą w równym stopniu w decyzjach wpływających na ich ziemię, kultury, tradycje i alokację zasobów naturalnych. Jednak rdzenni obywatele Namibii nie byli w stanie w pełni korzystać z tych praw ze względu na minimalny dostęp do edukacji, ograniczone możliwości gospodarcze pod rządami kolonialnymi i względną izolację. Praktycznie wszystkie mniejszości w kraju są reprezentowane w parlamencie, na wysokich stanowiskach w rządzie i na innych szczeblach władzy. W szczególności niekorzystnej sytuacji znajdują się Sanowie, znani również jako Buszmeni. Rząd podjął liczne działania, aby położyć kres dyskryminacji społecznej wobec Sanu. Jednak wiele dzieci z Sanu nie uczęszcza do szkoły, co utrudnia awans. Na początku XXI wieku przyszłość Namibii pozostawała pod znakiem zapytania. Rozprzestrzenianie się ludzkiego wirusa niedoboru odporności (HIV) stwarzało ryzyko zniszczenia kraju. Ponad 20 procent dorosłych Namibii było zakażonych wirusem HIV. Ponadto obecność licznych uchodźców z pobliskich krajów ogarniętych wojną mogła potencjalnie spowolnić gospodarkę i wciągnąć Namibijczyków w konflikty transgraniczne. Pustynnienie, degradacja gleby i kłusownictwo prawdopodobnie pozostaną niepokojącymi kwestiami w dającej się przewidzieć przyszłości

Naser, Gamal Abdel

(1918–1970) prezydent Egiptu

Gamal Abdel Nasser przeprowadził egipskiej rewolucji w 1952 r., która obaliła skorumpowaną i nieskuteczną monarchię króla Faruka. Nasser urodził się w rodzinie robotniczej w prowincji Asjut. Jego ojciec był urzędnikiem pocztowym. Nasser ukończył Królewską Akademię Wojskową w Kairze i służył w Sudanie. Brał udział w wojnie arabsko-izraelskiej w 1948 r. pod Faludżą, gdzie siły egipskie opierały się Izraelowi aż do końca wojny. Po wojnie 1948 r. Nasser i inni młodzi oficerowie obwiniali króla Faruka za kiepskie uzbrojenie i brak strategii wojskowej. Nasser był jednym z założycieli tajnej grupy Wolnych Oficerów, której zdecydowano obalić Faruka i skierować Egipt na inną ścieżkę. Choć na szefa grupy oficerskiej przedstawiano starszego i bardziej znanego generała brygady Muhammada Naguiba, w rzeczywistości uznanym przywódcą był Nasser. Był znany z uważnego słuchania wszystkich punktów widzenia, a następnie podejmowania decyzji. 22 lipca 1952 roku Wolni Oficerowie obalili monarchię w praktycznie bezkrwawym zamachu stanu. Utworzono Radę Dowództwa Rewolucyjnego (RCC), której przewodniczącym został Naguib. Nasser i Naguib spierali się o to, czy utrzymać system parlamentarny, czy też ustanowić państwo jednopartyjne przy wsparciu populistów, co opowiadał się za Nasserem. Większość funkcjonariuszy opowiadała się za Nasserem, a w 1953 r. utworzono jedną partię, Rajd Wyzwolenia. Po nieudanym zamachu na Nasera w 1954 r., Bractwo Muzułmańskie, z którym Naguib miał bliskie powiązania, zostało zdelegalizowane, a Naguib został usunięty od władzy. W 1956 r. wprowadzono w życie nową konstytucję, a Nasser został wybrany na prezydenta ogromną większością egipskich wyborców. Dwukrotnie został ponownie wybrany na to stanowisko. Jako postać niezwykle charyzmatyczna i doskonale mówiąca potocznym językiem arabskim, Nasser był niezwykle popularny

wśród większości Egipcjan i przeciętnych Arabów na całym świecie. Nie ideolog, Naser był pragmatycznym przywódcą politycznym, który dążył do rozwoju gospodarczego i społecznego Egiptu. Po odrzuceniu jego próśb o pomoc wojskową przez Stany Zjednoczone skierował się w stronę socjalizmu i Związku Radzieckiego. Jego reżim więził prawicowych członków zarówno Egipskiej Partii Komunistycznej, jak i Bractwa Muzułmańskiego. Po wzięciu udziału w konferencji w Bandung w 1955 r. Nasser wraz z Jawaharlalem Nehru z Indii i marszałkiem Tito z Jugosławii propagował pozytywny neutralizm, w którym narody Trzeciego Świata nie zawierałyby trwałych sojuszy ani ze Stanami Zjednoczonymi, ani Związkiem Radzieckim podczas zimnej wojny, ale zamiast tego działałyby we własnym najlepszym interesie. Żadnemu z mocarstw nie podobało się to podejście, ale Stany Zjednoczone były do niego szczególnie wrogo nastawione. Kierując się neutralnym kursem, Nasser sprzeciwiał się kierowanemu przez Zachód Paktowi CENTO/Bagdad oraz reżimom arabskim, takim jak monarchie Haszymidzkie w Iraku i Jordanii oraz konserwatywna, skrajnie prozachodnia monarchia Arabii Saudyjskiej. Nasser mówił także o przynależności Egiptu do trzech kręgów: świata arabskiego, afrykańskiego i islamskiego. Pod rządami Nasera Egipt stał się ośrodkiem afrykańskich i arabskich przywódców politycznych oraz studentów. Chociaż osobiście był pobożnym muzułmaninem, Naser był oddany świeckiemu rządowi i prześladował islamistów, zwłaszcza Bractwo Muzułmańskie, które dążyło do ustanowienia państwa opartego na muzułmańskim prawie i praktykach religijnych. Podobnie jak wszyscy przywódcy arabscy, Naser wspierał sprawę palestyńską i jej prawo do samostanowienia. Zezwolił na ataki partyzanckie fedainów (poświęcających się) z administrowanej przez Egipt Strefy Gazy w Izraelu, ale uznał także wyższość izraelskiej armii. W związku z tym początkowo starał się, tylnymi kanałami, wynegocjować rozwiązanie konfliktu z Izraelem. Izrael nalegał na negocjacje twarzą w twarz i wszystkie próby zawiodły. W 1956 roku, po tym jak Stany Zjednoczone odmówiły przyznania pomocy na budowę tamy Asuan, Nasser znacjonalizował Kanał Sueski. Nacjonalizacja doprowadziła do wojny arabsko-izraelskiej w 1956 r., w której Wielka Brytania, Francja i Izrael wspólnie zaatakowały Egipt. Wojna była dla Egiptu stratą militarną, ale zwycięstwem politycznym, po którym Naser stał się bezsprzecznie najpopularniejszym człowiekiem w całym świecie arabskim. Podczas tak zwanej arabskiej zimnej wojny wpływ Nasera zdominował liberalne, postępowe i socjalistyczne rządy w Syrii i gdzie indziej, w porównaniu z konserwatywnymi prozachodnimi monarchiami, w tym Jordanią i Arabią Saudyjską. Wraz z utworzeniem Zjednoczonej Republiki Arabskiej Egiptu i Syrii w 1958 r. Naser prawdopodobnie osiągnął szczyt swojej popularności. Po niszczycielskich stratach militarnych w wojnie arabsko-izraelskiej w 1967 r. Nasser przyjął na siebie odpowiedzialność i złożył rezygnację. Masowe i na ogół spontaniczne demonstracje publiczne wzywające do powrotu doprowadziło go do wznowienia egipskiej prezydentury, nigdy jednak nie odzyskał niekwestionowanego wsparcia w całym świecie arabskim, jakim cieszył się wcześniej. W 1970 roku Nasser został wezwany do pośrednictwa w zawarciu rozejmu pomiędzy Organizacją Wyzwolenia Palestyny (OWP) a królem Jordanii Husajnem w krwawej wojnie między nimi. Wkrótce potem doznał rozległego zawału serca, częściowo spowodowanego napięciami negocjacyjnymi, i zmarł pod koniec września. Chociaż na większości Zachodu i w Izraelu Naserowi nie ufano i sprzeciwiano się temu, miliony pogrążonych w żałobie Egipcjan dołączyły do jego orszaku pogrzebowego. Dziedzictwo naseryzmu, świeckiego panarabskiego nacjonalizmu i socjalizmu kierowanego przez państwo rozprzestrzeniło się za życia Nasera w większości świata arabskiego, ale podupadło i, z wyjątkiem Libanu, w dużej mierze osłabło po jego śmierci.

Ne Win

(1911–2002) władca Birmy

U Ne Win był jedną z centralnych postaci w XX-wiecznej historii Birmy i ponosi dużą odpowiedzialność za stworzenie jednego z najbardziej okrutnych, despotycznych reżimów współczesnego świata. Ne Win urodził się w Birmy w rodzinie mieszczańskiej, w okresie jej silniejszej integracji z Imperium Brytyjskim.

Jego oryginalne imię brzmiało Shu Maung i studiował w University College w Rangunie. Kiedy wojska japońskie najechały Birnę podczas II wojny światowej, był jednym z wielu Birmańczyków, którzy z radością powitali porażkę z Brytyjczykami. Został jednym z „30 towarzyszy”, którzy przeszli tajne szkolenie wojskowe od Japończyków, a następnie poprowadzili Armię Niepodległości Birmy (BIA) do Rangunu. W tym czasie zmienił nazwisko na Ne Win, czyli Brilliant Sun. Jednak później rozczarował się japońskimi rządami i wraz z Aung Sanem, nacjonalistyczną przywódczynią Birmy, zmienił lojalność BIA na siły alianckie. Kiedy Birma uzyskała niepodległość w 1948 r., został mianowany dowódcą sił zbrojnych kraju i odegrał ważną rolę w rozwiązaniu konfliktu między rządem centralnym a grupami mniejszości etnicznych. U Nu rządził krajem we wczesnych latach po uzyskaniu niepodległości jako szef Antyfaszystowskiej Ludowej Ligi Wolności (AFPFL), utworzonej przez Aung San. Jednak stopniowy rozpad jedności w AFPFL skłonił U Nu do zaproszenia Ne Wina i jego Birmańskiej Partii Socjalistycznej do utworzenia rządu tymczasowego. Ne Win oddał władzę w wyborach powszechnych w 1960 r., ale przejął władzę w 1962 r. na tej podstawie, że polityka nowego rządu U Nu doprowadziła do wznowienia walk i konfliktów religijnych. Jako władca Ne Win ogłosił birmańską drogę socjalizmu, która łączyła elementy socjalizmu, antyimperializmu i wymuszonego purytanizmu. Skutki były coraz bardziej katastrofalne dla gospodarki i społeczeństwa Birmy. Pomimo postępującego wzmacniania kontroli nad władzą, intensywnej cenzury, izolacjonizmu i masowych aresztowań jego rząd nigdy nie był w stanie w pełni stłumić opozycji. Społeczność międzynarodowa krytycznie odnosiła się do jego rządów, ale udało mu się uzyskać wsparcie Chin, aby utrzymać swoje rządy. Z biegiem czasu jego osobiste osobliwości stawały się coraz bardziej widoczne, co obejmowało coraz większe poleganie na mistycyzmie i przesądach. Jeden dziwny ruch nalegał, aby cała waluta była emitowana w nominałach podzielnych przez dziewięć lub w innych liczbach, które uważał za pomyślne. W 1987 r. w całym kraju nasiliły się zamieszki, które w następnym roku doprowadziły do rezygnacji Ne Wina. Władza przeszła w ręce Państwowego Komitetu Przywrócenia Prawa i Porządku (SLORC), który zmienił nazwę kraju na Birnę. Ne Win zachował jakąś zakulisową rolę w rządzie.

Nehru, Jawaharlal

(1889–1964) Przywódca Indii

Jawaharlal Nehru pochodził z wybitnej kaszmirskiej rodziny bramińskiej. Jego ojciec, Motilal Nehru (1861–1931), był odnoszącym sukcesy prawnikiem, który wstąpił do Indyjskiego Kongresu Narodowego (INC), zostając jego przewodniczącym w 1920 r. Starszy Nehru założył nacjonalistyczną gazetę nazwaną The Independent i został wybrany do indyjskiego Zgromadzenia Ustawodawczego zgodnie z ustawą indyjską (lub reformą Mongatu-Chelmsford z 1919 r.) w latach 1923–1924 oraz w 1926 r. Był także autorem raportu Nehru z 1918 r., w którym opowiadał się za statusem dominium dla Indii. Jawaharlal Nehru kształcił się na uniwersytetach w Harrow i Cambridge w Anglii, po czym w 1912 r. wrócił do Indii. Miał krótką karierę jako adwokat, ale wkrótce porzucił zawód prawniczy i wstąpił do Indyjskiego Kongresu Narodowego. Został zwolennikiem Mohandasa Gandhiego, towarzysząc mu w kampaniach nieposłuszeństwa obywatelskiego na rzecz samorządu Indii i odsiadując wiele wyroków więzienia. Szybko awansował w Kongresie, stając się przywódcą jego lewicy, w latach 1929–1939 jego sekretarzem, a także przewodniczącym. Pięć miesięcy internowania w forcie Ahmadnagar w 1944 r. wykorzystał na napisanie książki zatytułowanej Odkrycie Indii, w której badał dziedzictwo kulturowe Indii. Po wyjściu z więzienia brał udział w sesjach negocjacyjnych z władzami brytyjskimi, próbując znaleźć wzajemnie akceptowalne formuły wspierania dążenia Indii do niepodległości. Chociaż potępił postanowienia Ustawy indyjskiej z 1935 r. jako całkowicie nieodpowiednie, niemniej jednak prowadził kampanię na rzecz autoryzowanych przez nią wyborów legislacyjnych, zdobywając w 1937 r. imponującą większość we wszystkich niemuzułmańskich prowincjach. Nehru triumfalnie stwierdził, że odtąd istnieją „tylko dwie partie” w Indiach, kontrolowany przez Brytyjczyków rząd i INC. Takie

oświadczenia zmotywowały Mohammeda Ali Jinnaha, prezydenta Ogólnoindyjskiej Ligi Muzułmańskiej (która zwyciężyła w prowincjach z większością muzułmańską) do zmobilizowania indyjskich muzułmanów do pracy na rzecz odrębnego narodu, Pakistanu. II wojna światowa rozwiła nadzieje na jedność hindusko-muzułmańską. Chociaż Kongres odmówił współpracy z brytyjskimi wysiłkami wojennymi bez uprzedniego uzyskania niepodległości i nakazał dymisję wszystkim ministerstwom prowincji, Liga powitała dzień wydania rozkazu jako dzień wybawienia dla muzułmanów. Ministerstwa ligi współpracowały z władzami brytyjskimi przez całą wojnę, zdobywając w ten sposób cenne doświadczenie w rządzeniu. Nehru spędził lata wojny w więzieniu za prowadzenie kampanii odmowy współpracy, a poza więzieniem negocjował z misjami brytyjskimi w sprawie harmonogramu przekazania władzy Indianom. Najdłużej przebywał w więzieniu od sierpnia 1942 r. do marca 1945 r. Wybory w Wielkiej Brytanii w 1945 r. wyniosły do władzy Partię Pracy. Premier Clement Attlee mianował Louisa, lorda Mountbattena, najwyższego dowódcę sił alianckich na teatrze działań wojennych w Azji Południowo-Wschodniej, ostatnim wicekrólem Indii, który dokończy przekazanie władzy zaplanowane na sierpień 1947 r. Do tego czasu Liga Muzułmańska była już mocno zaangażowana w Pakistanie, a Gandhi i Nehru zostali zmuszeni zgodzić się na podział subkontynentu na Indie i Pakistan, któremu towarzyszyły zamieszki społeczne i przepływ uchodźców na dużą skalę, w wyniku czego niezliczona liczba zabitych. Nehru został pierwszym premierem niepodległych Indii. Lata pomiędzy 1947 a 1964 rokiem, kiedy Nehru był premierem, a Partia Kongresowa posiadała większość w indyjskim parlamencie, nazywane są erą Nehru. Z ekonomicznego punktu widzenia Nehru był zaangażowany w ekspansję przemysłową i przyjął wiele cech gospodarki planowej narodów komunistycznych, chociaż pozwolił także na wolną przedsiębiorczość. Porzucił Gandhiowską wizję przemysłu rzemieślniczego. Neutralna postawa Indii i przywództwo wśród krajów niezaangażowanych spowodowały, że zarówno blok komunistyczny, jak i zachodni udzielił Indiom dużej pomocy gospodarczej. Rolnictwo pozostało w rękach prywatnych i nie było sponsorowanego przez państwo podziału ziemi wśród chłopów. Rozwój gospodarczy był hamowany przez szybki wzrost liczby ludności, pobudzony postępem medycyny, który zwiększył średnią długość życia. Nehru przyznał, że Indie muszą działać szybko, aby pozostać w miejscu, ponieważ pomimo stałego wzrostu produktu narodowego brutto dochód na mieszkańca wykazywał niewielki wzrost, a większość populacji pozostawała bardzo biedna. Pod rządami Nehru (i później) głównym międzynarodowym problemem Indii był Pakistan. Dwa nowo niepodległe narody natychmiast rozpoczęły wojnę o kontrolę nad Kaszmiem, państwem księżącym na północy z populacją w większości muzułmańską, ale rządzonym przez księcia hinduskiego. Zgodnie z warunkami podziału wszystkie państwa księżące musiały wybrać przyłączenie się do Indii lub Pakistanu, a władca Kaszmiru zdecydował się przyłączyć do Indii, które natychmiast wysłały swoje wojsko. Siły pakistańskie również wkroczyły do Kaszmiru, rozpoczynając pierwszą wojnę indo-pakistańską. Zawieszenie broni na mocy mandatu Organizacji Narodów Zjednoczonych weszło w życie w 1948 r., ale spór pozostał nierozstrzygnięty, a Kaszmir pozostał podzielony w 2006 r. Mała wojna w 1961 r. wypędziła Portugalczyków z ich enklawy zwanej Goa, w południowo-zachodnich przybrzeżnych Indiach. Jako republika Indie pozostały członkiem Wspólnoty Narodów. Polityka zagraniczna Nehru miała na celu zapewnienie indyjskiego przywództwa wśród niezaangażowanych narodów podczas zimnej wojny; większość z nich to nowo niepodległe kraje w Azji i Afryce. Jednak jego dążenie do przywództwa zostało zakwestionowane przez Chińską Republikę Ludową, która choć komunistyczna, starała się także przewodzić Trzeciemu Światu. Przyjaźń Nehru z Chinami napotkała przeszkodę w Tybecie – chińskim terytorium, które Wielka Brytania starała się wciągnąć w swoją strefę wpływów od końca XIX wieku. Tybet cieszył się autonomią pod rządami słabych chińskich rządów republikańskich po 1912 r., co zakończyło się, gdy komunistyczny rząd Chin militarnie przejął kontrolę nad Tybetem i zaczął konsolidować tam swoją władzę. Sporna granica między obydwojema narodami pozostała nierozwiązana, a Chiny utrzymywały, że linia McMahon wytyczona przez Brytyjczyków w 1914 r. obejmowała 52 000 mil kwadratowych chińskiego terytorium w Indiach. Stosunki uległy

zaostrzeniu, gdy nieudana rewolta tybetańska przeciwko Chinom doprowadziła do ucieczki tybetańskiego przywódcy Dalajlamy do Indii, które udzieliły jemu i jego zwolennikom azylu politycznego. Między Indiami a Chinami wybuchła krótka wojna (wrzesień–listopad 1962), w której armia indyjska została ostatecznie pokonana. Zwycięska armia chińska nie wyszła jednak poza obszar sporny. Wojna była poważnym ciosem dla prestiżu Nehru.

Ngo Dinh Diem

(1901–1963) przywódca Wietnamu Południowego

Ngo Dinh Diem był prezydentem Wietnamu Południowego od 1955 r. aż do swojej śmierci w 1963 r. Urodził się w uprzywilejowanej rodzinie wywodzącej się z wietnamskiej elity. Przodkowie Ngo Dinh Diem byli jednymi z pierwszych, którzy w XVII wieku nawrócili Wietnamczyków na katolicyzm. Jako katolik, był ściśle powiązany z francuskimi rządami kolonialnymi w Wietnamie. W 1933 r. Ngo Dinh Diem został powołany do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych pod rządami cesarza Bao Dai, który rządził pod francuską kuratelą. Wkrótce jednak został zmuszony do rezygnacji, gdyż Francuzi sprzeciwiali się proponowanym przez niego reformom. Przez 12 lat przebywał w Hue, nie sprawując funkcji publicznych. Wrócił do władzy dopiero w 1954 r., kiedy Bao Dai zaprosił go do swojego nowego rządu. Niemniej jednak w ciągu roku zaplanował obalenie cesarza i dał się poznać jako prezydent Wietnamu Południowego z władzą dyktatorską. Udało mu się to osiągnąć dzięki wsparciu Stanów Zjednoczonych, które wierzyły, że sprzeciw wobec komunizmu uczyni go najlepszym kandydatem na przywódcę prozachodniego zjednoczonego Wietnamu. Stany Zjednoczone wkrótce popadły w frustrację z powodu bezkompromisowości Ngo Dinh Diema i odmowy przyjęcia warunków, na jakich Stany Zjednoczone go poparły. Obejmowały one w szczególności wdrożenie Porozumień Genewskich, które wymagały wyborów powszechnych w całym kraju w 1956 r. Zamiast tego mianował członków swojej rodziny na wyższe stanowiska w administracji. Kiedy stało się jasne, że nie ma on zamiaru kierować się polityką USA, władze amerykańskie wycofały swoje wsparcie i pozwoliły oficerom armii wietnamskiej na zamordowanie go w listopadzie 1963 r.

Nguyena Van Thieu

(1923–2001) Przywódca Wietnamu Południowego

Nguyen Van Thieu był prezydentem Wietnamu Południowego (Republiki Wietnamu) od 1967 r. do czasu, gdy został on opanowany przez komunistyczne siły północnowietnamskie w 1975 r. Odegrał główną rolę w wojnie Stanów Zjednoczonych w Wietnamie, a resztę życia spędził na wygnaniu. Nguyen Van Thieu był synem małej rodziny właścicieli ziemskich w Wietnamie skolonizowanym przez Francuzów. Dążył do wolności dla swojego kraju i przyłączył się do walki wyzwoléniczej Ho Chi Minha w 1945 r. Jednak później zdezerterował, by walczyć po stronie Francuzów przeciwko swoim byłym sojusznikom. Wkrótce doceniono jego zdolności jako dowódcy wojskowego i od 1954 r. objął dowództwo Wietnamskiej Akademii Wojskowej Wietnamu Południowego po uzyskaniu przez ten kraj niepodległości od Francji. Służył pod dowództwem Ngo Dinh Diem, ale brał także udział w zabójstwie Ngo w 1963 r., przy milczącym wsparciu władz USA. Następnie objął wiodącą rolę w rządzie wojskowym Nguyena Cao Ky i został wybrany na prezydenta Republiki Wietnamu w 1967 r., a następnie ponownie wybrany bez sprzeciwu w 1971 r. Administracja Nguyena Van Thieu skłaniała się ku autorytaryzmowi, przy wsparciu USA, prawdopodobnie dlatego, że Stany Zjednoczone nie miały alternatywy. Niemniej jednak Nguyen Van Thieu był krytyczny wobec polityki i polityków USA. Nie podobało mu się ich brak zainteresowania wietnamską kulturą i historią, odmowa nauki języka wietnamskiego i żądania demokracji. Nawet gdy został przetransportowany samolotem z Sajgonu w 1975 r., tuż przed upadkiem komunizmu, oskarżył Stany Zjednoczone o ucieczkę i opuszczenie jego kraju. Był sojusznikiem prezydenta USA Lyndona B. Johnsona, a następnie Richarda Nixona, gdy przewodził państwu

południowowietnamskiemu przeciwko siłom komunistycznym. Współpracował z doradcami wojskowymi USA, a następnie przy rozmieszczaniu na dużą skalę sił amerykańskich i sojusznicy. Gdy komuniści zdobyli przewagę, zgodził się wziąć udział w negocjacjach, które doprowadziły do porozumienia pokojowego z 1973 r. Gdy siły amerykańskie wycofywały się z Wietnamu Południowego, a Wietnam Północny nacierał, rozkazał wszystkim siłom Wietnamu Południowego chronić Sajgon, ale bezskutecznie. Po upadku miasta zrezygnował z funkcji prezydenta i uciekł na wygnanie, najpierw do Londynu, a następnie do Stanów Zjednoczonych.

Nigeria

Nigeria położona jest w zachodniej Afryce, nad Zatoką Gwinejską, pomiędzy Beninem a Kamerunem. Zajmuje powierzchnię 923 768 kilometrów kwadratowych (356 667 mil kwadratowych), co czyni ją o jedną trzecią większą od stanu Teksas w USA. Nigeria rozciąga się na długości 1600 kilometrów (1000 mil) z północy na południe i ma 1100 kilometrów (700 mil) szerokości od wybrzeża Atlantyku do wschodniej granicy. Populacja Nigerii wzrosła niezwykle szybko z 35 milionów do ponad 137 milionów w 2004 roku. Jest domem dla co szóstego Afrykanina. Populacja jest niezwykle zróżnicowana i obejmuje aż 250 odrębnych grup etnicznych i według doniesień 500 języków. Do głównych podziałów populacji zaliczają się Hausa (29%) mieszkający na północy; Yoruba (21%) zamieszkujący południowy zachód; Igbo lub Ibo (18 procent) zamieszkujący południowy wschód; i Ijaw (10 procent), którzy mieszkają na wschodzie. Fulani (9 procent), spotykani głównie na północy, wraz z dużą liczbą mniejszych grup uzupełniają podstawową nigeryjską matrycę etniczną. Ta złożoność społeczna powoduje ogromne trudności w zarządzaniu. Istnieje również podział religijny: północ jest w większości muzułmańska, a południe w dużej mierze chrześcijańska. Jedną z prób zapewnienia lepszej jedności było przyjęcie języka angielskiego jako języka urzędowego. Pięćdziesiąt procent populacji posługuje się obecnie podstawową znajomością, choć znacznie więcej osób posługuje się odrobinę łamanym lub „pidginowym” angielskim. Administracyjnie naród jest obecnie podzielony na 36 stanów i jedno terytorium stołeczne. Położona w centrum kraju Abudża została stolicą kraju w 1991 roku, zastępując w tej roli duże miasto portowe Lagos, liczące ponad 13 milionów mieszkańców. Współczesna Nigeria jest wytworem budowniczych Imperium Brytyjskiego końca XIX wieku. Wcześniej była częścią rozległej części Afryki Zachodniej, wielu ludów i terytoriów, z których wszystkie zajmują znacznie mniejsze obszary plemienne. Lagos stało się pełnoprawną kolonią brytyjską w 1861 roku. Nazwa kraju wzięła się od rzeki Niger. Faktyczne oficjalne oznaczenie Nigerii często przypisuje się żonie urzędnika kolonialnego, który w 1898 roku połączył Niger z „ia”, tworząc dzisiejszą tożsamość, co dosłownie oznacza „czarny obszar”. Już wcześniej przedmiotem zainteresowania Europy była cała Afryka Zachodnia, łącznie z Nigerią. Portugalczycy przybyli na te tereny pod koniec XV wieku, zwabieni lukratywnym handlem niewolnikami z lokalnymi plemionami. Zyski były tak duże, że w XVI wieku portugalski monopol na handel niewolnikami został przełamany, gdyż inni Europejczycy, w tym Brytyjczycy, chcieli mieć udział w bogactwach. Lagos i Badagry stały się ważnymi rynkami wymiany różnorodnych produktów, zwłaszcza ginu i broni palnej. Chociaż handel niewolnikami został zniesiony w Imperium Brytyjskim i Stanach Zjednoczonych po 1807 r., brytyjskie zainteresowanie handlowe tym obszarem nie spadło, a penetracja wewnętrznych rzek przez statki parowe rozpoczęła się na dobre po latach czterdziestych XIX wieku. Lagos stało się kluczową bazą, a w 1886 roku Narodowa Kompania Afrykańska, później Królewska Kompania Nigru, otrzymała przywilej królewski umożliwiający nadzorowanie handlu w Delcie Nigru, który obejmował prawa rządzące. Zainteresowania firmy rozszerzyły się także na północ. Operacje te stały się zbyt kosztowne, w związku z czym w 1897 r. usunięto postanowienia regulujące firmę, a rząd brytyjski potwierdził swoją władzę, tworząc w 1900 r. Protektorat Północnej Nigerii. W 1902 roku, po okresie zbrojnego oporu, kalifat Sokoto i Kano poddały się władzy brytyjskiej. Lugard, który został generalnym gubernatorem, połączył teraz wszystkie protektoraty z Lagos, tworząc w styczniu 1914 roku Federację Nigerii. Nastąpiła polityka rządów

pośrednich, podczas której lokalni przywódcy plemienni, emirowie i sułtani zarządzali swoimi obszarami we współpracy z kolonialną służbą cywilną. Jeszcze w latach trzydziestych XX wieku w kraju przebywało zaledwie kilkuset brytyjskich oficerów. Poprawiła się infrastruktura, w tym budowa linii kolejowych na północy, ale edukacja na obszarach muzułmańskich pozostawała w tyle za wysiłkami pod przewodnictwem chrześcijan na południu. Północ pozostała zasadniczo odrębną enklawą. Nacjonalizm stał się czynnikiem narastającym w latach trzydziestych XX wieku i był zasadniczo motywowany koncepcją panafryzmu. Jednak nigeryjskie poczucie nacjonalizmu zostało utrudnione przez liczne podziały regionalne i plemienne panujące na tym obszarze. Zakończenie II wojny światowej sprawiło, że Wielka Brytania była zmęczona wymaganiami i kosztami imperium, dlatego już w 1946 r. nastąpiły działania zmierzające do zmian. W tym czasie wprowadzono reformę konstytucyjną, w wyniku której utworzono przede wszystkim trzy regionalne ciała ustawodawcze. W 1963 r. dodano czwarty regionalny organ ustawodawczy na Środkowym Zachodzie. Pełny samorząd nadano tym regionom w latach pięćdziesiątych XX wieku. Pożądanym celem było utworzenie federalnej struktury legislacyjnej dla całej Nigerii, systemu, do którego Północ ostatecznie zgodziła się dołączyć w 1959 r. W 1959 r. odbyły się bezpośrednie wybory i utworzono rząd federalny. Nowy rząd, zebrany po raz pierwszy w 1960 r., 1 października ogłosił niepodległość Nigerii. To poczucie narodowej nadziei okazało się krótkotrwałe. Pojawiły się stare antagonizmy, które zagroziły jakiegokolwiek idei trwałej jedności. Konflikty przyszły szybko w przypadku Jorubów sprzeciwiając się zachodnim reorganizacjom regionalnym. Ten brak stabilności osłabił rząd krajowy, tworząc wzór na przyszłość obejmujący walki etniczne i masową korupcję. W 1963 roku Nigeria stała się republiką federalną z wybieranym prezydentem w celu wzmocnienia władzy centralnej. Wybory w 1964 r. wywołały więcej kłótni i zamieszek w związku z podejrzeniem oszustwa wyborczego. Nigeryjski Sojusz Narodowy przejął kontrolę nad parlamentem, a ich główną opozycją stał się Zjednoczony Postępowy Wielki Sojusz grup wschodnich i zachodnich. Ta niepewna sytuacja skłoniła oficerów armii, zdominowanej przez wschodnie Igbo, do zorganizowania zamachu stanu w styczniu 1966 r. Dowództwo objął generał dywizji Johnson Aguiyi-Ironsi i zarządził krwawe czystki w establishmentie politycznym. W samej armii wybuchły walki. Zaledwie po czterech miesiącach dowodzenia generał Ironsi nie żył, a stanowisko przywódcy rządu wojskowego objął Yakubu Gowon, podpułkownik, który wkrótce został generałem. Sytuacji nie udało się uspokoić, szczególnie po tym, jak Hausa zamordowali około 20 000 Igbo mieszkających na północy. Działania odwetowe doprowadziły do większej niezgody, co zmotywowało gubernatora wojskowego regionu wschodniego, podpułkownika Odemugwu Ojukwu, do ogłoszenia 30 maja 1967 roku regionu wschodniego niezależnym podmiotem zwanym Republiką Biafry. Sytuacja ta doprowadziła do krwawej wojny domowej, być może najgorszej we współczesnej historii Afryki. Wojna trwała trzy lata i kosztowała życie wielu osób. Pod koniec wojny zwycięska strona federalna ogłosiła okres pojednania i rozpoczęła kampanię mającą na celu odbudowę zniszczonego obszaru. Nigeria była teraz mocno w rękach Najwyższej Rady Wojskowej Gowon, która rzeczywiście obiecała powrót do rządów cywilnych w 1976 r. Podjęto wysiłki, aby przekształcić gospodarkę z bazy rolniczej w bardziej nowoczesną gospodarkę mieszaną. Doszło do poważnych ataków na korupcję i działań mających na celu kontrolę roli rządu w rozwijającym się przemyśle naftowym, dzięki któremu od końca lat 60. Nigeria stała się jednym z największych eksporterów na świecie. Krytyka rządów Gowona stale narastała. Uczestnicząc w konferencji Organizacji Jedności Afrykańskiej w 1975 r., Gowon padł ofiarą kolejnego zamachu stanu prowadzonego przez wyszkolonego w Sandhurst generała brygady Murtalę Mohammeda. Generał Mohammed umocnił swoją władzę, dokonał czystek w urzędach rządowych, utworzył więcej państw administracyjnych i oddał kontrolę nad mediami gubernatorom wojskowym. Sprowadził także nowe radzieckie samoloty dla wojska. Jego czas urzędowania okazał się jednak krótkotrwały. Został zamordowany przez kolegów oficerów w 1976 r. Jego następcą został generał Olusegun Obasanjo, Joruba, który po latach został prezydentem Nigerii. W 1979 roku Obasanjo stworzył nową konstytucję wzorowaną na USA i przygotowywał się do wyborów mających na celu

przywrócenie kraju pod rządy cywilne. Spadek cen ropy w 1981 r. przyniósł problemy nowemu rządowi w miarę wzrostu zadłużenia. Rezultatem był zły klimat biznesowy. Winą zrzucono na wiele stron, często dochodziło do przemocy, a zagraniczni pracownicy zostali wydalen. Niepokoje położyły także kres prezydenturze Shehu Shagarięgo, na co ponownie zareagowało niezadowolone wojsko, unieważniając wybory Shagarięgo w 1983 roku. Dowódca armii Mohammed Buhari objął rząd, składając standardowe obietnice położenia kresu korupcji i odwrócenia losów państwa. Buhari nie przetrwał jednak długo i w sierpniu 1985 roku został obalony przez generała Ibrahima Babangidę. Generał Sani Abacha poparł ten zamach stanu, a w 1990 r. zapewnił sobie pozycję ministra obrony, aby móc później rządzić. Kontrola armii nie odwróciła kryzysu gospodarczego, który był teraz tragiczny. Zażądano dewaluacji waluty jako warunku kontynuacji wsparcia finansowego Międzynarodowego Funduszu Walutowego (MFW) i Banku Światowego w formie pożyczek. Ponownie zaplanowano powrót do rządów cywilnych i wyznaczono wybory stanowe na 1991 r., a następnie wybory prezydenckie w 1993 r. Ku zaskoczeniu wojska zwyciężył Moshood Abiola. Wojsko jednak odrzuciło ten wynik, Babangida uwięził Abiolę, a pośród ciągłego zamieszania generał Sani Abacha objął stanowisko prezydenta wojskowego. Odwieczne problemy Nigerii nie zniknęły pod rządami Abachy. Korupcja, złe zarządzanie, nieefektywność i marnotrawstwo były ciągłymi czynnikami wpływającymi na życie rządowe i cywilne. Przeciwnicy byli prześladowani, zadłużenie zagraniczne ogromnie wzrosło, a wszelkie reformy zakończyły się niepowodzeniem, ponieważ bieda wzrosła tak szybko, że pod koniec lat 90. Nigeria stała się jednym z najbiedniejszych krajów świata. Rząd szczególnie ukarał lud Ogoni, który okupował południowo-wschodnie obszary naftowe, represjonując ich polityków i wykonując egzekucje na wielu z nich. Chociaż międzynarodowe potępienie tych licznych naruszeń praw było znaczne, sytuacja polityczna nie uległa rozluźnieniu aż do śmierci Abachy w 1998 r. z powodu podejrzenia zawału serca. Jego następcą, generał Abdulsalam Abubakar, po raz kolejny powiedział, że powrócą rządy cywilne. Kolejna nowa konstytucja została uchwalona w 1998 r., a wybory w 1999 r. Olusegun Obasanjo, który zaledwie kilka miesięcy wcześniej został zwolniony z więzienia, poprowadził Partię Ludowo-Demokratyczną do zwycięstwa wyborczego, kończąc w ten sposób prawie 16 lat rządów wojskowych. Nowy rząd podjął próbę odwrócenia głęboko zakorzenionych problemów gospodarczych i społecznych Nigerii i poświęcił szczególną uwagę odzyskaniu miliardów skradzionych za rządów generała Abachy. Reformy okazały się jednak iluzoryczne, a korupcja i marnotrawstwo pozostały głównymi czynnikami wpływającymi na utrzymujące się słabe wyniki gospodarcze i społeczne Nigerii. Przemoc nasiliła się także między muzułmańską i chrześcijańską częścią społeczeństwa. Sytuacja ta uległa pogorszeniu po roku 2000, po wprowadzeniu prawa szariatu na zdominowanej przez muzułmanów północy. Wybory w 2003 r. były pierwszym przypadkiem w historii Nigerii, w którym jeden rząd cywilny ustąpił miejsca drugiemu bez interwencji wojskowej. W wyborach wziął udział nawet były przywódca Biafranu, pułkownik Emeka Odumegwu-Ojukwu. Nieprawidłowości w głosowaniu były również znaczne, często dochodziło do przemocy i walk na tle etnicznym. Próbowano nadać wyborom prezydenckim bardziej narodowy charakter, aby odzwierciedlić kwestie o szerszym zasięgu. Ostateczną nadzieją było to, że może zaowocować większa jedność. Partia Obasanjo zdobyła większość w obu izbach, a 60 procentami głosów zapewniła mu drugą czteroletnią kadencję jako prezydent. Nie wiadomo, czy bardziej demokratyczny rząd poradzi sobie ze znaczną liczbą problemów Nigerii. Przeciętny Nigeryjczyk stał się biedniejszy w okresie transformacji cywilnej, a wśród wielu jego narodów narosły spory dotyczące różnic etnicznych i religijnych. W Delcie Nigru lud Ijaw walczył o większy udział w przemyśle naftowym, co doprowadziło do poważnych zakłóceń, porwań i strajków. Te gwałtowne wybuchy szkodzą wydobywaniu ropy. Ogromne bogactwo, jakie miała przynieść ropa naftowa, nie przeniknęło przez nigeryjskie społeczeństwo. Pozostaje pytanie: czy można odwrócić niestabilność, korupcję polityczną i gospodarczą oraz skrajne ubóstwo?

Nixon, Ryszarda

(1913–1994) prezydent USA

Richard M. Nixon był 36. wiceprezydentem Stanów Zjednoczonych od 20 stycznia 1953 r. do 20 stycznia 1961 r. oraz 37. prezydentem Stanów Zjednoczonych, pełniącym tę funkcję od 20 stycznia 1969 r. do 9 sierpnia 1974 r. Był jedyną osobą, jaką kiedykolwiek wybrano dwukrotnie na wiceprezidenta i dwukrotnie na prezydenta, i była jedynym prezydentem, który zrezygnował z prezydentury. Richard Milhous Nixon urodził się 9 stycznia 1913 roku w Yorba Linda w Kalifornii jako syn Franka Nixona, właściciela stacji benzynowej, i Hannah (z domu Milhous), silnej kwakierki. Richard, drugie z pięciorga dzieci, uczęszczał do Whittier College, a następnie do szkoły prawniczej na Duke University, którą ukończył w 1937 r. Następnie wrócił do Whittier, gdzie praktykował prawo, a także poznał Thelmę Catherine („Pat”) Ryan, kiedy oboje zostali obsadzeni w filmie tę samą sztukę w lokalnym teatrze. Pobrali się w 1940 r. Po przeprowadzce do Waszyngtonu Nixon pracował w Biurze Administracji Cen, a w sierpniu 1942 r. wstąpił do Marynarki Wojennej Stanów Zjednoczonych, gdzie został oficerem naziemnym lotnictwa na Pacyfiku, a pod koniec wojny objął stanowisko komandora porucznika. Następnie zajął się polityką i w 1946 roku został wybrany do Izby Reprezentantów Stanów Zjednoczonych z 12. okręgu Kalifornii, pokonując urzędującego kongresmana Demokratów Jerry'ego Voorhisa. Voorhis był wybierany na pięć kolejnych kadencji, a Nixon krytycznie odnosił się do niego ze względu na jego liberalne poglądy. W 1948 r. Nixonowi udało się wygrać prawyborów Demokratów i Republikanów, a po powrocie do Waszyngtonu został czołowym członkiem Komisji ds. Działalności Antyamerykańskiej (HUAAC) Izby Reprezentantów aż do 1950 r. Zyskał ogólnokrajową, jeśli nie międzynarodową, uwagę w swoim dochodzeniu w sprawie Algera Hissa. Przesłuchanie Hissa przez Nixona, zanim HUAC ustaliło jego antykomunistyczne referencje, a w 1950 r. Nixon kandydował do Senatu przeciwko demokratce Helen Gahagan Douglas. W kampanii tej nie zabrakło także aluzji, polegających na rozdawaniu „różowych kartek” porównujących sposób, w jaki Douglas głosował w Senacie, z wynikami głosowania Vito Marcantonio, lewicowego senatora z Nowego Jorku. Doprowadziło to do tego, że Nixon zyskał przydomek „Tricky Dick”, ukuty przez małą kalifornijską gazetę „Independent Review” i przyjęty przez Douglasa. W 1952 r. Nixonowi udało się zdobyć nominację na wiceprezidenta w drodze losu wraz z Dwightem D. Eisenhowerem. Nixona uważano za bezkompromisowego antykomunistę, choć oskarżano go o korupcję. Dziennikarze odkryli, że Nixon zarządzał funduszem typu slush, korzystając z pieniędzy biznesmenów z południowej Kalifornii, i Nixon przypuścił atak. Wyliczył majątek swojej rodziny, przyznając, że jego sześcioletnia córka Tricia otrzymała w prezencie cocker spaniela o imieniu Checkers i zapowiedział, że rodzina go zatrzyma. Opinia publiczna pozytywnie zareagowała na szczerość Nixona, a mandat Eisenhowera-Nixona zdobył 442 głosy kolegium elektorów. Nixon był wiceprezydentem przez dwie kadencje i podobno w tym czasie na nowo zdefiniował rolę urzędu. Stał się wybitnym rzecznikiem administracji Eisenhowera, szczególnie w kwestiach polityki zagranicznej. Nixon przewodniczył kilku posiedzeniom gabinetu, kiedy Eisenhower był niezdolny do pracy z powodu choroby, ale Eisenhower pozostawił większość władzy niektórym doradcom, a Nixon zawsze był wykluczony z wewnętrznego kręgu. W 1958 r. odbył także tournée po Ameryce Łacińskiej, którego postępy śledzili antyamerykańscy demonstranci, oraz w 1959 r. do Związku Radzieckiego, gdzie spotkał się z premierem ZSRR Nikitą Chruszczowem. Nominowany na kandydata Partii Republikańskiej na prezydenta w 1960 r. Nixon wykorzystał swoje doświadczenie jako wiceprezidenta, aby spróbować przyćmić wybór Johna F. Kennedy'ego przez Partię Demokratyczną. Kampania stała się najbardziej znana dzięki pierwszym debatom telewizyjnym pomiędzy obydwojma kandydatami. Kennedy był w stanie przedstawić siebie jako przedstawiciela zmiany pokoleniowej na przywództwie, wyglądającego młodziej i „świeżej” niż Nixon. Z pewnością był w stanie odpowiedzieć na ataki Nixona, ale choć Nixon wyglądał okropnie w niektórych swoich wystąpieniach telewizyjnych, wiele osób słuchających debat w radiu uważało, że poradził sobie lepiej niż Kennedy. Wybory były blisko, Nixon przegrał mniej niż 120 000 głosów i pojawiły się pytania dotyczące głosowania w Illinois i

Teksasie. Nixon postanowił nie kwestionować zbyt wyników, a jego godność zapewniła mu poparcie wielu osób. Po przejściu na emeryturę w Kalifornii Nixon napisał książkę *Six Crises*, w której opisał swoją rolę w obliczu sześciu kryzysów w swojej karierze jako kongresmana, senatora, a następnie wiceprezydenta. Miała ona duże znaczenie i Mao Zedong miał ją przeczytać w ramach przygotowań do wizyty Nixona w Chinach w 1972 roku. Nixon zakwestionował stanowisko gubernatora Kalifornii w 1962 r., przegrywając z urzędującym demokratą Edmundem G. („Patem”) Brownem. Następnie ponownie wycofał się z polityki i udał się do Nowego Jorku, gdzie praktykował prawo jako starszy partner w spółkach Nixon, Mudge, Rose, Guthrie i Alexander. Był rozczarowany, gdy Barry Goldwater został wybrany na kandydata Partii Republikańskiej w wyborach w 1964 r., pisząc, że Goldwater przegrał całą kampanię, kiedy (Goldwater) oświadczył, że „ekstremizm w obronie wolności nie jest wadą”. Z kolei Nixon zyskał reputację umiarkowanego i eksperta w polityce zagranicznej, co przyczyniło się do wybrania go przez Partię Republikańską na swojego kandydata w 1968 r. Do 1968 r. Nixon stworzył koalicję zwolenników, której udało się sprzymierzyć z konserwatystami z Południa prowadzony przez Stroma Thurmonda z Karoliny Południowej. Nixon obiecał powołać do Sądu Najwyższego południowca, sprzeciwić się nakazanemu przez sąd „przewozom” nawoływany przez ruch na rzecz praw obywatelskich i wybrał twardogłowego kandydata na wiceprezydenta, który miałby poparcie Południa. Jego wyborem padł gubernator Maryland Spiro Agnew. Nixon wystąpił przeciwko podzielonej Partii Demokratycznej, która była podzielona między zwolenników Eugene'a McCarthy'ego i Roberta Kennedy'ego, którzy sprzeciwiali się wojnie w Wietnamie, oraz Huberta Humphreya, wybranego z głównego nurtu Partii Demokratycznej. Zabójstwo Roberta Kennedy'ego spowodowało, że Humphrey został wybrany na kandydata po burzliwym zgromadzeniu partii w Chicago, które doprowadziło do walk na ulicach. Nixon obiecał, że uzyska w Wietnamie „pokój z honorem”, ale nie sprecyzował, w jaki sposób zamierza to osiągnąć. Nie powstrzymało go to od krytyki wiceprezydenta Humphreya, którego jako członek administracji Lyndona B. Johnsona obwiniano za rosnące tam ofiary, zwłaszcza w wyniku ofensywy Tet na początku kampanii wyborczej. Nixona bardziej jednak martwiło to, że kandydatura George'a Wallace'a, jako partii opowiadającej się za segregacją, może podzielić jego głosy na Południu. Nixon wygrał bez problemu, zdobywając 301 mandatów w Kolegium Elektorów, podczas gdy Humphrey – 191, a Wallace – 46. Jednak głosy powszechne były znacznie bliższe: Nixon – 31,7 mln, a Humphrey – 30,9 mln. Po wyborach Nixon był zdeterminowany wprowadzić szereg reform. Gdy tylko został prezydentem, zmienił ustawodawstwo dotyczące praw obywatelskich i egzekwowania prawa. Założył Agencję Ochrony Środowiska, Krajową Administrację Oceaniczną i Atmosferyczną, Krajową Korporację Pasażerską Kolei, Administrację ds. Walki z Narkotykami oraz Biuro Przedsiębiorstw Mniejszościowych. Nixon przeforsował projekt kosmiczny, w ramach którego Neil Armstrong wylądował na Księżycu 20 lipca 1969 r. i rozmawiał z Nixonem z Księżyca. W styczniu 1972 roku Nixon zatwierdził także program promów kosmicznych. W swoim przemówieniu o stanie Unii w styczniu 1971 r. zasugerował także dodanie dodatkowych 100 milionów dolarów do budżetu Narodowego Instytutu Raka na badania nad rakiem, inaugurując jego „Wojnę z rakiem”. Zaproponował także Program Pomocy Rodzinie (FAP) w celu zastąpienia programu pomocy dla rodzin z dziećmi na utrzymaniu (AFDC), który zapewniałby biednym rodzinom gwarantowany roczny dochód. Posunięcie to zostało odrzucone w Senacie, ale doprowadziło do powstania programu dodatkowego dochodu zabezpieczającego i wielu innych powiązanych programów. Ogólnie, celem Nixona było zmniejszenie inflacji poprzez ograniczenie wydatków rządowych, ale od 1971 r. rząd osiągnął największy wówczas deficyt w historii Stanów Zjednoczonych. Głównym celem Nixona było osiągnięcie „honorowego” rozwiązania konfliktu w Wietnamie. Aby to osiągnąć, jego pierwszym poważnym zadaniem było zwiększenie „wietnamizacji”, poprzez co Stany Zjednoczone zmniejszyły liczbę swoich żołnierzy, zwiększając jednocześnie liczbę żołnierzy południowowietnamskich. Stało się to znane jako Doktryna Guama lub Doktryna Nixona. Ponieważ dowództwo USA było zaniepokojone stanem gotowości wojsk południowowietnamskich, Nixon wznowił bombardowanie Wietnamu Północnego, które zostało

zawieszono przez Lyndona Johnsona tuż przed wyborami w 1968 roku. W rzeczywistości Nixon rozszerzył wojnę, organizując tajne bombardowanie Kambodży w marcu 1969 r. i wspierając obalenie władcy Kambodży, księcia Norodoma Sihanouka, w marcu 1970 r. Zaraz potem wietnamscy komuniści próbowali przejąć kontrolę nad Kambodżą i wkrótce potem Nixon nakazał żołnierzom amerykańskim i siłom południowowietnamskim zaatakować sanktuaria Viet Congu w Kambodży.

Nixona i Chin

Nixon rozpoczął także serię początkowo tajnych negocjacji z Wietnamczykami Północnymi za pośrednictwem swojego doradcy ds. bezpieczeństwa narodowego Henry'ego Kissingera, który spotkał się z ministrem spraw zagranicznych Wietnamu Północnego Le Duc Tho. W miarę ich rozwoju Nixon zaczął nawiązywać kontakty z Chińską Republiką Ludową. Stany Zjednoczone zniósły ograniczenia w handlu i podróżowaniu w 1971 r. Kiedy Chińczycy wskazali, że będą preferować kontakty na wysokim szczeblu, amerykańskie i chińskie zespoły tenisa stołowego wzięły udział we wzajemnych wizytach, podczas których Kissinger odwiedził Chiny, a następnie Nixon stworzył własną wizytę w Chinach w lutym–marcu 1972 r. — pierwsza wizyta prezydenta USA podczas sprawowania urzędu. Nixon uważał, że lepsze stosunki z Chinami wywrą presję na Związek Radziecki. Zanim Nixon opuścił Chiny, w komunikacie szanghajskim odnotowano, że Nixon uznał politykę „jednych Chin”, zgodnie z którą Stany Zjednoczone zaakceptowały fakt, że Tajwan jest częścią jednych Chin. W maju 1972 r. Nixon odwiedził Związek Radziecki i rozpoczął odprężenie od kilku rozmów na temat ograniczenia broni nuklearnej, takich jak rozmowy w sprawie ograniczenia broni strategicznej (SALT). W październiku 1972 r. Nixon był bliski osiągnięcia porozumienia z Wietnamczykami Północnymi, osiągając większość swoich celów tuż przed wyborami prezydenckimi w USA. Wietnamczycy z południa zgłosili sprzeciw, podczas gdy Wietnamczycy z północy nie zgodzili się na kompromis, wiedząc, jak bardzo Nixon chciał porozumienia. W wyniku wyborów nie osiągnięto porozumienia, ponieważ świąteczne bombardowania Wietnamu Północnego zmusiły Wietnamczyków Północnych do powrotu do stołu negocjacyjnego, a ostateczne porozumienie podpisano w styczniu 1973 r. w Paryżu. Cały personel wojskowy USA miał zostać wycofany, wszyscy jeńcy wojenni mieli zostać uwolnieni, miało nastąpić zawieszenie broni i ciężkie przeobrażenie Wietnamczyków Południowych. Kissinger i Le Duc Tho otrzymali w 1973 roku Pokojową Nagrodę Nobla, ale Tho odmówił jej przyjęcia. Nixon był także zaangażowany w kontrowersyjne działania na całym świecie. Nadzorował przekazywanie milionów dolarów chilijskiej opozycji i wspierał militarne obalenie Salvadora Allende w Chile w 1973 r., sprzymierzając się z późniejszym rządem generała Augusto Pinocheta. Na Bliskim Wschodzie Nixon wspierał Izrael podczas wojny Jom Kippur, akcji, która doprowadziła do kryzysu naftowego w 1973 roku. Administracja wspierała także generała Yahya Khana w wojnie indyjsko-pakistańskiej w 1971 r., która na wiele lat poważnie wpłynęła na stosunki między Indiami a Stanami Zjednoczonymi. W 1972 r. Nixon został ponownie nominowany na wykład prezydencki wraz ze Spiro Agnewem. Doprowadziło to do powstania Kampanii na rzecz Reeleksji Prezydenta (CRP), której jego przeciwnicy nadali przydomek CREEP. 17 czerwca 1972 r. aresztowano pięciu mężczyzn za udział w włamaniu do siedziby krajowej Partii Demokratycznej w kompleksie hotelu Watergate w Waszyngtonie. Wkrótce wyszło na jaw, że ci mężczyźni zostali zatrudnieni przez CRP i postawiono im zarzuty. Nie mając wówczas dostępnych dowodów łączących Watergate z Nixonem, Nixon z łatwością wygrał wybory w listopadzie 1972 r., zdobywając 520 głosów kolegium elektorów.

Zatuszowanie

Skandal Watergate stał się głównym tematem w 1973 r., kiedy Nixon zlecił doradcy Białego Domu, Johnowi Deanowi, zorganizowanie „tuszowania sprawy”. Dwóch dziennikarzy „Washington Post”, Bob Woodward i Carl Bernstein, uznało, że w historii Watergate jest więcej, niż się wydaje, i zaczęły otrzymywać informacje od źródła o kryptonimie „Głębokie Gardło”, które później okazało się być Mark

Felt, zastępca dyrektora FBI. W lutym 1973 r. powołano Senacką Komisję Specjalną ds. Działalności Kampanii Prezydenckiej, której przewodniczył senator Sam Ervin, w celu zbadania sprawy Watergate, a John Dean udzielił wywiadu podczas przesłuchań telewizyjnych. Zaczął oskarżać Nixona o udział w tuszowaniu Watergate, a inni świadkowie zeznawali o nielegalnych działaniach Nixona i jego administracji, która zainicjowała zorganizowany program prześladowania innych polityków, dziennikarzy i innych osób. Stało się oczywiste, że Nixon zainstalował system nagrywania w Gabinetach Ovalnym wkrótce po tym, jak został prezydentem, ale Nixon odmówił stawienia się na wezwanie. Następnie Nixon nakazał swojemu prokuratorowi generalnemu zwolnić Archibalda Coxa, specjalnego prokuratora prowadzącego śledztwo w sprawie Watergate. Kiedy prokurator generalny Elliot Richardson złożył rezygnację, Nixon zwolnił asystenta Richardsona, podczas gdy ten również odmówił zwolnienia Coxa. Następnie udało mu się nakłonić prokuratora generalnego Roberta Borka do zwolnienia Coxa. Wreszcie w lipcu 1974 roku Sąd Najwyższy orzekł jednomyślnie, że twierdzenie Nixona o „przywileju wykonawczym” nie stanowi usprawiedliwienia. Z transkrypcji jednej z rozmów Nixona, udostępnionej 5 sierpnia 1974 r., wynika, że prezydent omawiał wykorzystanie Centralnej Agencji Wywiadowczej do zablokowania śledztwa FBI w sprawie włamania do Watergate. Trzy dni później Nixon, w obliczu perspektywy impeachmentu przez Izbę Reprezentantów i skazania w Senacie, ogłosił swoją rezygnację ze skutkiem w południe następnego dnia. Wiceprezydent Nixona, Spiro Agnew, złożył rezygnację ze stanowiska w 1973 r. po oskarżeniu go o przekupstwo, wymuszenia i uchylanie się od płacenia podatków. Zastąpił go Gerald Ford, który po Nixonie został prezydentem. 8 września 1974 roku prezydent Ford udzielił Nixonowi ułaskawienia. Na emeryturze Nixon i jego żona osiedlili się w San Clemente w Kalifornii i napisał swoje wspomnienia. Następnie spędził większość swojego życia, pisząc o polityce zagranicznej. Częściowo udało mu się przywrócić część swojej reputacji starszego męża stanu. W 1980 r. poleciał do Egiptu, gdzie był obecny na pogrzebie byłego szacha Iranu, wyrażając się bardzo krytycznie wobec sposobu, w jaki administracja Jimmy'ego Cartera obchodziła się z Iranem. Pat Nixon zmarł 22 czerwca 1993 r., a Richard Nixon zmarł w wyniku rozległego udaru 22 kwietnia 1994 r. w Nowym Jorku.

Nkrumah, Kwame

(1909–1972) premier Ghany

Kwame Nkrumah urodził się na kontrolowanym przez Brytyjczyków Gold Coast (dzisiejsza Ghana) w Afryce Zachodniej. Kształcił się jako nauczyciel i studiował w Stanach Zjednoczonych i Anglii. Nkrumah pomógł zorganizować Kongres Panafrykański w 1945 roku i pozostał zagorzałym zwolennikiem unii i współpracy afrykańskiej. Nkrumah, zagorzały nacjonalista, był sekretarzem generalnym Konwencji Zjednoczonego Złotego Wybrzeża, ale w 1949 r. odłączył się od partii, która założyła Partię Ludową Konwencji (CPP). Jego książka „Mówię o wolności” była żarliwą obroną niepodległości Afryki. Nkrumah został uwięziony przez Brytyjczyków za swoje kampanie aktywistyczne, ale został uwolniony w 1951 r. Poprowadził Złote Wybrzeże do całkowitej niepodległości w 1957 r. Nowo niepodległe państwo Ghana miało zdrową gospodarkę i pod przywództwem Nkrumaha inne państwa afrykańskie oczekiwały wskazówek od niego. Nkrumah był orędownikiem Organizacji Jedności Afrykańskiej (OJA), utworzonej w 1963 r. Był także zdeklarowanym przeciwnikiem apartheidu, zdominowany przez białych reżim w Republice Południowej Afryki. Jednak Nkrumah stawał się coraz bardziej dyktatorski i ustanowił Ghanę jako państwo jednopartyjne w 1964 r., kiedy objął dożywotni tytuł prezydenta. Wokół Nkrumaha narodził się kult jednostki, a w latach 70. w wielu państwach afrykańskich pojawił się trend tworzenia państw jednopartyjnych pod rządami dyktatorskich „władców dożywotnich”. Nkrumah został obalony w wojskowym zamachu stanu w 1966 r.; w kolejnych latach przebywał na emigracji i zmarł w Rumunii w 1972 r.

Noriega, Manuel

(1938-2017) generał i dyktator Panamy

Generał Manuel Noriega, bliski sojusznik amerykańskiej armii i wywiadu od końca lat pięćdziesiątych do końca lat osiemdziesiątych, był dyktatorem Panamy w latach 1983–1989. Ściśle zaangażowany w tajne wysiłki USA mające na celu obalenie reżimu sandinistów w Nikaragui i walkę z lewicowymi rewolucjonistami ruchu społeczne w innych częściach Ameryki Środkowej Noriega popadł w konflikt z amerykańskimi decydentami w następstwie afery Iran-contras; został oskarżony w lutym 1988 r. o federalne zarzuty dotyczące narkotyków; i został obalony pod koniec grudnia 1989 r. podczas inwazji Stanów Zjednoczonych na Panamę. Poddął się urzędnikom amerykańskim na początku stycznia 1990 r.; został przewieziony do Stanów Zjednoczonych; sądzony za handel narkotykami w kwietniu 1992 r.; uznany za winnego we wrześniu; i skazany na 40 lat więzienia, gdzie pozostał. Skazany we Francji za pranie pieniędzy, a w Panamie zaocznie za morderstwo, jest mało prawdopodobne, że kiedykolwiek zostanie uwolniony. Manuel Antonio Noriega Moreno urodził się 11 lutego 1938 roku w Panamie jako nieślubne dziecko biednej samotnej kobiety, która zmarła, gdy był małym chłopcem. Wychowany przez matkę chrzestną w Panamie, wstąpił do wojska i przeszkolił się w Szkole Wojskowej w Chorrillos w Peru, gdzie pod koniec lat pięćdziesiątych został zwerbowany przez Centralną Agencję Wywiadowczą USA. Jego stosunki z agencjami wywiadowczymi USA pogłębiły się podczas szkolenia w School of the Americas w Fort Gulick w Panamie, gdzie ukończył zajęcia w 1967 r. W tym samym roku przyjęty do służby jako oficer wywiadu Gwardii Narodowej Panamy, szybko awansował. W 1969 r. pomógł dyktatorowi generałowi Omarowi Torrijosowi odeprzeć próbę zamachu stanu, a wkrótce potem został mianowany szefem wywiadu wojskowego kraju. Ten sprytny aktor polityczny, który zręcznie grał po obu stronach płotu, w latach 70. jako informator CIA otrzymał setki tysięcy dolarów i przekazał amerykańskie tajemnice Fidelowi Castro i innym amerykańskim przeciwnikom. Rzekomo współwinny katastrofy lotniczej w lipcu 1981 r., w wyniku której zginął Torrijos, przy wsparciu USA został de facto głową państwa w sierpniu 1983 r. W tym czasie ściśle współpracował z administracją prezydenta USA Ronalda Reagana w jej wysiłkach na rzecz obalenia sandinistów. Wykorzystał także panamskie przepisy dotyczące ścisłej tajemnicy, aby rozpocząć pranie pieniędzy związanych z narkotykami, aktywnie współpracując z kartelami narkotykowymi z Medellín w Kolumbii. Waszyngton przymknął oko na swoją rolę w handlu narkotykami, podkreślając zamiast tego swoją współpracę z półkulą amerykańską „wojną z narkotykami”. Pomimo coraz większej liczby dowodów na zaangażowanie Noriegi w handel narkotykami, w 1987 r. prokurator generalny Edwin Meese wydał w Panamie „najwyższe wyróżnienie” Agencji ds. Walki z Narkotykami za wysiłki antynarkotykowe kraju. Tymczasem baza poparcia Noriegi, zarówno w Waszyngtonie, jak i w kraju, uległa erozji. Skandal Iran-contra pozbawił Waszyngton wielu jego głównych zwolenników, podczas gdy w Panamie nasiliła się opozycja, głównie w wyniku jego brutalności w kontaktach z przeciwnikami. Siekiera upadła w lutym 1988 r. wraz z postawieniem przez prokuratorów federalnych USA 12 zarzutów w związku z zarzutami o ściąganie haraczy i posiadanie narkotyków. Po prawie dwóch latach eskalacji napięcia, 20 grudnia 1989 r. siły amerykańskie rozpoczęły „Operację Just Cause”, dokonując inwazji na Panamę, zabijając około 300 cywilów, raniąc 3000 i zajmując Noriegę. Rozpoczęta w imię „wojny z narkotykami” inwazja miała znikomy wpływ na handel narkotykami na półkuli, który od tego czasu szybko się rozwinął.

NAFTA (Północnoamerykańska Umowa o Wolnym Handlu)

Północnoamerykańska Umowa o Wolnym Handlu (NAFTA) to trójstronny pakt handlowy pomiędzy Stanami Zjednoczonymi, Meksykiem i Kanadą. Porozumienie, wdrożone 1 stycznia 1994 r., ma na celu wspieranie otwartych i nieskrępowanych stosunków handlowych pomiędzy trzema sygnatariuszami. Porozumienia uzupełniające, również będące częścią NAFTA, to Północnoamerykańskie Porozumienie o współpracy w zakresie ochrony środowiska (NAAEC), Północnoamerykańskie Porozumienie o współpracy w zakresie pracy (NAALC) oraz Porozumienie w sprawie działań nadzwyczajnych (Środki

ochronne). Administrowana w Stanach Zjednoczonych przez Administrację Handlu Międzynarodowego Departamentu Handlu, NAFTA jest jednym z kilku regionalnych bloków handlowych na półkuli zachodniej. Należą do nich Andyjska Wspólnota Narodów (CAN, obejmująca Boliwię, Kolumbię, Wenezuelę, Ekwador i Peru, f. 1969); Wspólnota Karaibów i Wspólny Rynek (CARICOM, f. 1973), Wspólny Rynek Południa (MERCOSUR, obejmujący Brazylię, Argentynę, Urugwaj, Wenezuelę i Paragwaj, f. 1991) oraz Wolny Handel Ameryka Środkowa – Republika Dominikany – Stany Zjednoczone Umowa (CAFTA-DR, f. 2004). Zwolennicy NAFTA postrzegają porozumienie jako ważny krok w kierunku utworzenia Strefy Wolnego Handlu Obu Ameryk (FTAA), która obejmowałaby 34 państwa narodowe i terytoria półkuli zachodniej. Dążąc do wspierania nieograniczonych stosunków handlowych, NAFTA kieruje się zasadami Układu ogólnego w sprawie taryf celnych i handlu (GATT) i jego następcy, Światowej Organizacji Handlu (WTO). NAFTA wywołała ogromną debatę między jej zwolennikami i przeciwnikami. Jej głównymi zwolennikami w sektorze prywatnym są największe korporacje na półkuli, z których większość ma siedzibę w Stanach Zjednoczonych. Twierdzą, że we wszystkich trzech krajach NAFTA podniesie poziom życia, stworzy nowe miejsca pracy, ochroni środowisko; i zapewnić przestrzeganie prawa pracy. Jej głównymi przeciwnikami są grupy pracownicze, ochrony środowiska, wyznania, praw ludności tubylczej i praw konsumentów. Utrzymują, że NAFTA, podobnie jak WTO, promuje „wyścig w dół”, faworyzując duże korporacje nad mniejszymi, przynosząc większe korzyści bogatym niż biednym; zwiększające się nierówności, powodujące utratę netto miejsc pracy, sprzyjające degradacji środowiska i niezapewniające odpowiedniej ochrony praw pracowników. Komunikaty poddowódcy Marcosa, rzecznika zapatystów z Chiapas w Meksyku – grupy, której bunt przeciwko rządowi meksykańskiemu zbiegł się w czasie z wprowadzeniem w życie NAFTA – przekazują wiele głównych argumentów przeciwników NAFTA. Obszerna literatura naukowa odzwierciedla tę debatę. Ogólnie rzecz biorąc, dowody wskazują, że NAFTA dramatycznie zwiększyła handel, nie spełniając oczekiwań swoich zwolenników w zakresie zatrudnienia, ubóstwa, nierówności, środowiska i praw pracowniczych. W Meksyku ubóstwo, nierówność i bezrobocie znacznie wzrosły od czasu wdrożenia NAFTA. W Stanach Zjednoczonych i Kanadzie tworzenie nowych miejsc pracy nie dotrzymuje kroku odpływowi kapitału i miejsc pracy powiązanych z NAFTA. Skłon w lewo w polityce Ameryki Łacińskiej od lat 90. XX w. wzmocnił sprzeciw tego kontynentu wobec wielostronnych umów handlowych, takich jak NAFTA, WTO i proponowana umowa FTAA.

NATO (Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego)

Sojusz NATO jest oddany utrzymaniu wolności demokratycznych i integralności terytorialnej swoich 26 krajów członkowskich w Europie i Ameryce Północnej poprzez obronę zbiorową. Sojusz ten stanowi dominującą strukturę europejskiej obrony i bezpieczeństwa od swojego powstania w 1949 r. i nadal służy jako najbardziej formalny symbol zaangażowania Stanów Zjednoczonych w obronę Europy przed agresją. Po zakończeniu zimnej wojny organizacja przyjęła także rolę pokojową i stabilizacyjną w Eurazji. NATO powstało na mocy Traktatu Waszyngtońskiego z 4 kwietnia 1949 r., który został podpisany przez Belgię, Kanadę, Danię, Francję, Islandię, Włochy, Luksemburg, Holandię, Norwegię, Portugalię, Wielką Brytanię i Stany Zjednoczone. Do 12 członków założycieli dołączyło później 14 innych, w tym Grecja i Turcja, co umożliwiło sojuszowi zabezpieczenie Morza Śródziemnego. Od samego początku NATO miało na celu powstrzymanie sowieckiej ekspansji w Europie Środkowej i Zachodniej. Traktat Waszyngtoński odzwierciedlał wolę sygnatariuszy dalszych wartości demokratycznych i współpracy gospodarczej, indywidualnego i zbiorowego dzielenia się obowiązkami obronnymi, wspólnych konsultacji w obliczu zagrożeń, traktowania ataku na jednego członka jako ataku na wszystkich członków, oraz zbiorowa i indywidualna pomoc ofiarom ataku. Traktat wytyczył także granice geograficzne sojuszu, utworzył Radę Północnoatlantycką w celu wdrożenia traktatu, zapewnił możliwość przyłączenia się nowych członków, regulował ratyfikację zgodnie z procesami konstytucyjnymi oraz przewidywał przegląd traktatu. Organizacja cywilna i wojskowa NATO

zmaterializowała się w latach 1949–95. Podstawowe struktury rozwinięte w tym okresie pozostały do XXI wieku. Cywilna siedziba Rady Północnoatlantyckiej (NAC), która sprawuje skuteczną władzę polityczną i uprawnienia decyzyjne w NATO, mieści się w Brukseli w Belgii. Sekretarz generalny NATO przewodniczy NAC i nadzoruje pracę Sztabu Międzynarodowego (IS). Kraje członkowskie utrzymują stałych przedstawicieli. Rada służy jako forum szczerych i otwartych konsultacji dyplomatycznych oraz koordynacji polityki strategicznej, obronnej i zagranicznej wśród członków sojuszu. Działania są uzgadniane na podstawie wspólnego konsensusu, a nie większości głosów. Dwa razy w roku ministrowie obrony krajów członkowskich spotykają się w NAC i odbywają się spotkania na szczycie z udziałem głów państw każdego kraju członkowskiego, podczas których muszą zostać podjęte najważniejsze decyzje dotyczące wielkiej strategii lub polityki. Po zakończeniu zimnej wojny NAC uzupełniła Rada Partnerstwa Euroatlantyckiego (EAPC) oraz Wspólna Rada NATO-Rosja. Te nowsze organy ułatwiają pokojową koordynację i współpracę pomiędzy NATO a Federacją Rosyjską i innymi byłymi członkami sojuszu Układu Warszawskiego pod przewodnictwem ZSRR. Sekretarz generalny NATO przewodniczy także Komitetowi Planowania Obrony (DPC), którego zadaniem jest planowanie zbiorowej obrony państw członkowskich. DPC zapewnia władzom wojskowym sojuszu wytyczne dotyczące udoskonalenia wspólnych środków obrony zbiorowej i integracji wojskowej. DPC składa się ze stałych przedstawicieli; podobnie jak NAC, DPC służy także dwa razy w roku jako forum spotkań ministrów obrony państw członkowskich. Wyżsi przedstawiciele wojskowi państw członkowskich tworzą Komitet Wojskowy. Komitet Wojskowy podlega NAC i składa się z szefów sztabów państw członkowskich, którzy doradzają NAC we wszystkich sprawach wojskowych i nadzorują wdrażanie środków niezbędnych do zbiorowej obrony obszaru północnoatlantyckiego. Komitet jest wspierany przez Międzynarodowy Sztab Wojskowy (IMS), które spotyka się dwa razy w roku na szczycie szefów sztabów i częściej na szczycie krajowych przedstawicieli wojskowych. Do 2003 roku kontrola operacyjna nad siłami zbrojnymi działającymi pod banderą NATO sprawowała Dowództwo Sojusznicze w Europie i Dowództwo Sojusznicze na Atlantyku. W 2003 r. NATO przeprowadziło poważną restrukturyzację swoich dowództw wojskowych. Naczelne Dowództwo Sił Sojuszniczych w Europie (SHAPE) stało się Dowództwem Sojuszniczego Dowództwa Operacyjnego (ACO). Zadaniem ACT jest kierowanie transformacją w NATO i ustanawianie przyszłych zdolności, natomiast ACO odpowiada za bieżące operacje. Przez całą zimną wojnę NATO stawiało czoła potężnemu kontrsojuszowi w Układzie Warszawskim i zamieszaniom w samej organizacji. Rzeczywiście, w 1949 roku członkowie sojuszu mogli zestawzić jedynie 14 dywizji personelu wojskowego przeciwko około 175 dywizjom sowieckim. Na spotkaniu NAC w 1952 r. członkowie ustalili cel wystawienia do końca roku 50 dywizji wspieranych przez kilka tysięcy samolotów i 96 dywizji do 1955 r. Również w 1952 r. sojusz wprowadził nową koncepcję strategiczną: masową konwencjonalną obronę Europy w połączeniu z atakami nuklearnymi dalekiego zasięgu na Związek Radziecki i innych członków Układu Warszawskiego. Jednak koszt powołania 96 dywizji niezbędnych do wdrożenia tej strategii okazał się zbyt duży i szybko został porzucony. W 1953 roku Dwight Eisenhower przedstawił nową strategię, która bardziej skupiała się na odstraszaniu nuklearnym. Nowa strategia stała się znana jako „masowy odwet” i obejmowałaby szerokie użycie broni nuklearnej przeciwko Związkowi Radzieckiemu i Europie Wschodniej, gdyby ich siły przedarły się przez konwencjonalną obronę NATO w Europie Środkowej. Kryzysy nuklearne w Berlinie i na Kubie pod koniec lat pięćdziesiątych i na początku sześćdziesiątych XX wieku sugerowały potrzebę przyjęcia bardziej stopniowej strategii niż masowy odwet. Prezydent John F. Kennedy w latach 1961–1963 poparł strategię „elastycznego reagowania”, która opowiadała się za rozmieszczeniem w Europie Środkowej i Północnej bardziej konwencjonalnych sił, zarówno ze Stanów Zjednoczonych, jak i pozostałych krajów członkowskich NATO. Brak porozumienia co do tej nowej strategii doprowadził Francję do wycofania się ze zintegrowanej struktury dowodzenia wojskowego NATO w 1967 r. NATO przyjęło nową doktrynę w grudniu 1967 r., która popierała elastyczną konwencjonalną i nuklearną reakcję na sowiecką agresję. Jednocześnie NAC przyjęła nową, wielką

strategię sprzyjającą stabilnym i pokojowym stosunkom z krajami Układu Warszawskiego. NATO stanęło przed dalszym wyzwaniem w połowie lat siedemdziesiątych, kiedy Związek Radziecki rozmieścił w Europie dużą liczbę rakiet nuklearnych średniego zasięgu, które były w stanie razić wszystkich europejskich sojuszników z NATO. W odpowiedzi członkowie zgodzili się na rozmieszczenie rakiet Pershing II i manewrujących w Niemczech Zachodnich, Wielkiej Brytanii, Niderlandach i Włoszech. Jednak bardziej serdeczne stosunki między Sojuszem a Układem Warszawskim w latach 80. doprowadziły do demontażu tej broni pośredniej pod koniec tamtej dekady. Po zakończeniu zimnej wojny NATO zachowało kilka ważnych funkcji formalnych i nieformalnych. Po pierwsze, służy jako stałe i zinstytucjonalizowane połączenie między Stanami Zjednoczonymi a stale rosnącą liczbą europejskich sojuszników. Ponadto zapobiega renacjonalizacji europejskiej polityki obronnej. Co więcej, NATO umożliwia zinstytucjonalizowane stosunki z Rosją i kilkoma krajami byłego Układu Warszawskiego, które nie przystąpiły jeszcze do sojuszu. Wreszcie pełni funkcje pokojowe i stabilizacyjne w Europie i Azji. NATO po raz pierwszy powołało się na artykuł 5 Traktatu Waszyngtońskiego po atakach na Stany Zjednoczone z 11 września 2001 roku. Wiele krajów NATO uczestniczyło w prowadzonej przez USA wojnie w Afganistanie przeciwko Al-Kaidzie i Talibom.

Numeiri, Jaafar

(1930-2009) Przywódca Sudanu

Jaafar Numeiri urodził się w styczniu 1930 roku w Omdurmanie w Sudanie. W 1952 Numeiri ukończył Sudan Military College, a w 1966 ukończył U.S. Army Command College w Teksasie. Pod wpływem Ruchu Wolnych Oficerów Gamala Abdela Nassera w Egipcie Numeiri dołączył do grupy oficerów sympatyzujących z panarabskimi ideami socjalistycznymi. W 1969 r. Numeiri z pomocą czterech innych oficerów zorganizował zamach stanu w celu obalenia sudańskiego rządu. Następnie został nowym premierem i przewodniczącym Rady Dowództwa Rewolucyjnego (RCC) i zmienił nazwę kraju na Demokratyczną Republikę Sudanu. W lipcu 1971 r. sudańscy komuniści dokonali zamachu stanu i Numeiri został uwięziony. Wkrótce po uwięzieniu Numeiri uciekł i zebrał lojalne siły, aby stłumić bunt i brutalnie zmiążyć komunistów. Numeiri szybko zaczął wzmacniać swoją bazę poparcia politycznego, zmieniając politykę wewnętrzną i zagraniczną. W referendum w sprawie prezydentury w 1971 r. Numeiri uzyskał 98,6% głosów „za” i został zaprzysiężony na sześcioletnią kadencję jako prezydent. Zachęcony poglądem Numeiriego na arabski socjalizm, w 1969 r. Sudan zgodził się w Karcie Trypolińskiej na koordynację polityki zagranicznej z Libią i Egiptem. Unia ta, która przekształciła się w federację republik arabskich, była niezwykle krótkotrwała i nigdy nie została wdrożona. Numeiri odziedziczył problem wojny domowej w południowym Sudanie, która rozpoczęła się w 1955 roku, jeszcze przed uzyskaniem przez Sudan niepodległości. Pozytywny krok w kierunku rozwiązania wojny wykonano w 1972 r. wraz z podpisaniem Porozumienia z Addis Abeby. Na południu ogłoszono zawieszenie broni i przyznano autonomię niemuzułmańskiemu południowemu regionowi Sudanu. Próbując zwiększyć poparcie dla swojego reżimu, Numeiri nałożył w 1983 r. szariat, prawo islamskie, na cały Sudan. Jednostronnie zarządził także podział południa na trzy regiony odpowiadające starym prowincjom; decyzje te doprowadziły do wznowienia wojny domowej. Narastający kryzys gospodarczy doprowadził do zamieszek w miastach, a szerząca się klęska głodu na obszarach wiejskich oznaczała końcową fazę ery Numeiri. W kwietniu 1985 r., kiedy Numeiri przebywał poza krajem w sprawach służbowych, wojsko przeprowadziło udany zamach stanu przeciwko jego reżimowi. Do 1999 r., kiedy pozwolono mu wrócić do Sudanu, Numeiri przebywał na wygnaniu w Egipcie, podczas gdy Sudan w dalszym ciągu cierpiał z powodu wojny domowej, suszy, głodu i narastających represji politycznych ze strony sił islamistycznych.

Nyerere, Juliusz

(1922–1999) prezydent Tanzanii

Julius Kambarge Nyerere, urodzony w 1922 r., uczęszczał do szkoły misyjnej w Tanganice, Makerere University College w Tanganice i Uniwersytetu w Edynburgu. Wrócił, aby uczyć w rzymskokatolickiej szkole niedaleko Dar es Salaam i był znany jako Mwalimu, czyli nauczyciel. W 1954 r. zorganizował Afrykański Związek Narodowy Tanganika (TANU) i został wybrany do parlamentu, gdy Tanganika przygotowywała się do pełnej niepodległości w 1961 r. Nyerere został wybrany na pierwszego premiera nowo niepodległego państwa, a w 1962 r. został Prezydentem Republiki. Tanganika i Zanzibar zjednoczyły się jako Tanzania. Nyerere został pierwszym prezydentem kraju w 1964 r. W Deklaracji z Arusha z 1967 r. Nyerere ustanowiło państwowy program udžamaa (rodziny) oparty na zbiorowym dzieleniu się, tradycyjnych afrykańskich wartościach rodziny i kolektywizacji gospodarstw. Ujamaa, forma socjalizmu Afryki był wspierany przez Chińską Republikę Ludową, jednak w światowym systemie gospodarczym Udžamaa Nyerere'a nie przyniósł wzrostu gospodarczego i w 1976 roku zmuszony był przyznać się do porażki i zakończyć program. Nyerere był skutecznym rzecznikiem kampanii mającej na celu położenie kresu systemowi apartheidu w Republice Południowej Afryki, a także był jednym z założycieli Organizacji Jedności Afrykańskiej (OJA). Był gospodarzem Afrykańskiego Kongresu Narodowego i Kongresu Panafrykańskiego, a także innych afrykańskich ruchów nacjonalistycznych, które walczyły z zachodnimi siłami imperialnymi w Mozambiku i Rodezji. Był także ostrym krytykiem afrykańskich dyktatur i publicznie potępiał dyktaturę Idi Amina w Ugandzie. Podczas pierwszej współczesnej interwencji wojskowej państwa afrykańskiego przeciwko innemu państwu, pod przywództwem Nyerere, wojsko Tanzanii zaatakowało Amina i zmusiło go do odejścia od władzy. Odmawiając ubiegania się o reelekcję, Nyerere dobrowolnie przeszedł na emeryturę w 1985 r. Jego następcą został Ali Hassan Mwinyi i aż do swojej śmierci w 1999 r. pełnił funkcję starszego męża stanu w Afryce.

Niemcy (po II wojnie światowej)

Na konferencji w Jałcie w lutym 1945 r. przywódcy Winston Churchill z Wielkiej Brytanii, Franklin Roosevelt ze Stanów Zjednoczonych i Józef Stalin ze Związku Radzieckiego zgodzili się, że po klęsce militarnej Niemcy zostaną podzielone na cztery strefy okupacyjne. Każdy z trzech krajów i Francuzi kontrolowałyby jedną strefę. Ponadto stolica Berlin, leżąca w strefie sowieckiej, również została podzielona na cztery sektory, po jednym dla każdego sojusznika. Przywódcy polityczni nie przewidywali, że te strefy okupacyjne doprowadzą do formalnego podziału Niemiec na dwa odrębne narody. Jednak w kontekście rosnących napięć między zachodnimi i wschodnimi sojusznikami, które położyły podwaliny pod zimną wojnę, Niemcy stały się głównym polem bitwy nowego rodzaju wojny, wojny ideologicznej, a nie bezpośredniego konfliktu. Podział, formalnie dokonany w 1949 r., trwał aż do zjednoczenia 3 października 1990 r. Trzy zachodnie strefy połączyły się w Republikę Federalną Niemiec, naród odtworzony jako demokracja parlamentarna; strefa radziecka stała się Niemiecką Republiką Demokratyczną z rządem zdominowanym przez komunistów. Początkowo alianci starali się zarządzać swoimi strefami w drodze rozwoju polityki międzystrefowej pod auspicjami Sojuszniczej Rady Kontroli. W ramach reparacji Sowieci rozpoczęli grabież swojej strefy artykułów spożywczych, zwierząt gospodarskich, sieci transportowych, a nawet całych fabryk. Poważny punkt zwrotny nastąpił na początku 1948 r., kiedy trzej zachodni alianci – do których dołączyła Belgia, Holandia i Luksemburg – wezwali, aby zachodnie strefy okupacyjne kwalifikowały się do pomocy w ramach Planu Marshalla ze Stanów Zjednoczonych. Utorowało to drogę do propozycji ekonomicznego połączenia trzech zachodnich stref i wprowadzenia w maju 1948 r. wspólnej waluty, marki niemieckiej. Dawni alianci znajdowali się teraz wyraźnie po przeciwnych stronach nowej wojny, a dawni wrogowie, Niemcy, stali się odpowiednimi sojusznikami dwóch wrogich superpotęg.

Dziedzictwo Trzeciej Rzeszy

Każdy z tych nowych narodów niemieckich musiał stawić czoła dziedzictwu Trzeciej Rzeszy, pisząc nowe konstytucje, zmieniając kodeksy prawne, odbudowując zdewastowaną gospodarkę i walcząc o znalezienie nowej tożsamości. Pierwszym krokiem w tym procesie było zezwolenie władzom okupacyjnym na odrodzenie lub utworzenie partii politycznych. Władze okupacyjne najpierw zachęcały do wznowienia polityki na szczeblu lokalnym i regionalnym, podczas gdy kwestia jedności narodowej pozostawała niepewna. Do 1947 r. każdym z regionów, czyli krajów związkowych, w zachodnich strefach okupacyjnych kierował minister-prezydent, wybierany przez bezpośrednio wybierane zgromadzenia parlamentarne. Podobny proces miał miejsce w strefie sowieckiej, ale przy znacznie mniejszej swobodzie wyboru. Było oczywiste, że cztery strefy okupacyjne nie zostaną zjednoczone w jedną całość polityczną. Mocarstwa zachodnie zaczęły podejmować kroki w kierunku zachęcania do łączenia swoich stref, zarówno politycznie, jak i gospodarczo. Upoważnili Niemców Zachodnich do zwołania zgromadzenia konstytucyjnego, opracowania konstytucji i jej zabezpieczenia ratyfikacji przez parlamenty stanowe. Zgromadzenie to zebrało się we wrześniu 1948 r. i pracowało przez dziewięć miesięcy, osiągając kompromis w takich kwestiach, jak równowaga między władzami stanowymi i federalnymi. Niemcy Zachodnie ratyfikowały swoją konstytucję w maju 1949 r., pierwsze ogólnokrajowe wybory odbyły się w sierpniu 1949 r. i o wójt wybrały Konrada Adenauera na swojego pierwszego kanclerza. W strefie sowieckiej proces zachęcania do socjalizmu w stylu niemieckim został porzucony w związku z dążeniem Sowietów do zapewnienia zgodności ze strony państw satelickich do 1947 r. Zamiast tego partie polityczne lewicy zwołały pod koniec 1947 r. Kongres Ludowy. Do października 1948 roku kongres składający się z około 2000 delegatów napisał i zatwierdził konstytucję Niemiec Wschodnich. 7 października 1949 Kongres jednomyślnie głosował za utworzeniem Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Odbudowa gospodarcza w Niemczech Zachodnich otrzymała ogromny impuls od Stanów Zjednoczonych dzięki pomocy z Planu Marshalla. Doprowadziło to do niemieckiego cudu gospodarczego; w połowie lat pięćdziesiątych gospodarka zachodniemiecka była silna. W latach 1954–1964 wielkość handlu zagranicznego potroiła się, podczas gdy bezrobocie spadło z 8–9% w 1952 r. do niecałego 1% w 1961 r. W 1957 r. Niemcy dołączyły do pięciu innych krajów Europy Zachodniej (Francji, Belgii, Holandii, Luksemburga, i Włochy) w Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej (EWG). EWG stworzyła wspólny rynek, który umożliwił swobodny przepływ towarów i osób, umożliwił silniejszy wzrost gospodarczy w sensie zbiorowym oraz zniósł podatki i cła wśród swoich członków. Pośród znacznych wewnętrznych kontrowersji i silnych protestów Francji, Niemcy Zachodnie również dozbroiły się i przystąpiły do NATO w 1955 r. Gospodarka Niemiec Wschodnich była ściśle powiązana z gospodarką Związku Radzieckiego, ponieważ wprowadziły scentralizowane planowanie gospodarcze, ograniczyły prywatną własność własności oraz przejęły i przejęły albo skolektywizowane, albo redystrybuowane grunty rolne. W 1950 przystąpiła do RWPG, a w 1955 do Układu Warszawskiego. Stosunki między Niemcami Wschodnimi a Sowietami były napięte w pierwszej dekadzie istnienia Niemiec Zachodnich, zaostrene przez ograbienie przez Sowietów strefy wschodniej bezpośrednio po wojnie; brutalne traktowanie niemieckiej ludności cywilnej, zwłaszcza kobiet, przez wojsko radzieckie; oraz trudności gospodarcze spowodowane przejściem do planowania gospodarczego scentralizowanego przez państwo. Doprowadziło to również do poważnego drenażu pracowników; do 1952 r. ponad 700 000 Niemców z NRD uciekło na Zachód. Napięcia między Niemcami Zachodnimi i Wschodnimi ponownie wzrosły pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku, wywołane stałym napływem młodych, produktywnych, wykształconych pracowników z Niemiec Wschodnich do Niemiec Zachodnich. Latem 1961 r., kiedy od 1949 r. ponad 3 miliony Niemców z NRD uciekło na zachód, premier Związku Radzieckiego Nikita Chruszczow wypowiedział się przeciwko infiltracji zachodnich dywersantów i imperialistów na Wschód oraz konieczności „ochrona” narodu NRD przed zachodnią propagandą. Ta wojna na słowa zakończyła się 13 sierpnia 1961 r., kiedy mieszkańcy podzielonego Berlina obudzili się, słysząc odgłosy budowy. Żołnierze NRD zaczęli budować mur, który ostatecznie rozciągnął się na długości ponad 160 km, całkowicie otaczając Berlin Zachodni, z minimalnym

dostępem przez wojskowe punkty kontrolne. Mur przeciął ulice, stacje metra i kolejowe, oddzielając rodziny, zgromadzenia zakonne i przyjaciół, dzieląc je na 28 lat i 4 miesiące, aż do upadku 9 listopada 1989 roku. Lata sześćdziesiąte w Niemczech Zachodnich naznaczone były konfliktem pokoleniowym i odrodzeniem się lewicy politycznej. Ruchy studenckie w latach 60. w Niemczech Zachodnich nasiliły się w odpowiedzi na wiele przyczyn: rozbrojenie nuklearne, przestarzały program nauczania i niewystarczające zasoby na uniwersytetach oraz wsparcie Bonn dla zaangażowania USA w Wietnamie. W 1966 roku zachodnioniemiecka gospodarka, która przeżywała rozkwit od ponad 15 lat, wpadła w depresję, która doprowadziła do wzrostu bezrobocia i stagnacji w produkcji przemysłowej. Ponadto dobiegła końca polityczna dominacja Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej (CDU) i Unii Chrześcijańsko-Społecznej (CSU), gdy w listopadzie 1966 roku partie zostały zmuszone do zbudowania koalicji z Partią Socjaldemokratyczną (SPD) w celu sformułowania polityki. Oznaczało to pierwsze wtargnięcie SPD do powojennego gabinetu Niemiec Zachodnich. Siła SPD stale rosła, czego kulminacją było zwycięstwo wyborcze w 1969 r., które zapewniło jej większość w parlamencie i wyniosło Willy'ego Brandta na stanowisko kanclerza, które piastował do maja 1974 r. W Niemczech Wschodnich gospodarka ustabilizowana. Rząd pod kontrolą Waltera Ulbrichta zapewnił wyższą produkcję dóbr konsumpcyjnych, wbudował ograniczoną elastyczność w scentralizowane planowanie gospodarcze i osiągnął średni roczny wzrost produkcji przemysłowej na poziomie 7 procent do 1967 r. Jednak pod koniec lat sześćdziesiątych klimat stał się ostrzejszy; na mocy nowej konstytucji odebrane zostały podstawowe wolności, takie jak prawo do emigracji. Ulbricht podał się do dymisji w 1971 r. Pod koniec lat 60. rozwój Ostpolitik, czyli odwilży w stosunkach między Wschodem a Zachodem, zapoczątkował rygorystyczną politykę zagraniczną doktryny Hallsteina, ustanowionej w 1955 r. Doktryna ta głosiła, że Republika Federalna Niemiec jest jedynym autorytatywnym podmiotem rząd narodu niemieckiego i jako taki zażądał, aby nigdy nie rozszerzono uznania dyplomatycznego na Niemcy Wschodnie. Do praktycznych implikacji tej polityki należał fakt, że Niemcy Zachodnie nie rozszerzyły stosunków dyplomatycznych z żadnym z sowieckich państw satelickich w Europie Wschodniej. Biorąc pod uwagę pogorszenie koniunktury gospodarczej i potrzebę ekspansji rynków eksportowych, nowy rząd koalicyjny najpierw rozszerzył stosunki handlowe, a następnie dyplomatyczne, z państwami Europy Wschodniej. Negocjacje zakończyły się w grudniu 1972 r., kiedy rządy Niemiec Zachodnich i Wschodnich podpisały Traktat Podstawowy, który gwarantował poszanowanie granic, oficjalnie uznały wzajemną niepodległość i obiecały wyrzec się użycia siły.

Ponowne zjednoczenie

Od 3 października 1990 Niemcy znów są zjednoczonym krajem. Niemcy zostały po raz pierwszy zjednoczone w 1871 r. stały się państwem narodowym. Data 3 października 1990 r. to dzień, w którym Niemcy Zachodnie (Bundesrepublik Deutschland, w skrócie BRD) zintegrowały Niemcy Wschodnie (Deutsche Demokratische Republik, NRD) w ramach jednego systemu politycznego: demokracji (Rechtsstaat) Republiki Federalnej Niemiec. Do istniejących 11 dodano pięć nowych landów, a liczba ludności wzrosła o około 18 milionów, czyniąc Niemcy liczące ponad 80 milionów mieszkańców najbardziej zaludnionym krajem Unii Europejskiej. W 2000 roku Berlin ponownie stał się stolicą Niemiec. Do 1989 roku oba państwa ugruntowały swoją pozycję jako oddzielni gracze na scenie światowej, a Niemcy Zachodnie nigdy nie zrezygnowały z możliwości zjednoczenia. Jednak w styczniu tego roku Erich Honecker – głowa NRD i sekretarz generalny komunistycznej partii SED – z przekonaniem oświadczył, że mur berliński będzie nadal stał za 50 lub 100 lat. Niemniej jednak w kilku krajach komunistycznych zaczęły pojawiać się ruchy reformatorskie, poczynając od ruchu „Solidarność” w Polsce w latach 80. XX w., a we wrześniu 1989 r. Węgry otworzyły swoje granice dla Austrii, umożliwiając tysiącom Niemców z NRD ucieczkę przez Węgry i Austrię do Niemiec Zachodnich. Obchodom 40. rocznicy NRD, które odbyły się 7 października 1989 r., towarzyszyły demonstracje domagające się demokracji i wolności słowa. Co więcej, zdecydowana większość Niemców ze Wschodu

mogła monitorować bogactwo Niemiec Zachodnich za pośrednictwem radia i telewizji, a kontrast był zbyt wyraźny, aby można go było dłużej tolerować. Nawet „wielki brat”, Związek Radziecki, mówił o reformach, a w 1989 roku jego przywódca Michaił Gorbaczow w słynny sposób nawoływał rząd NRD do zaangażowania się w zmiany. W połowie października sprawujący władzę od 1971 r. Honecker został zmuszony do rezygnacji, a władzę objął Egon Krenz. Październik nadal upłynął pod znakiem licznych, dużych demonstracji. 7 listopada rząd NRD podał się do dymisji, a demonstracje trwały nadal. Wieczorem 9 listopada przywódcy NRD nagle otworzyli granice z Niemcami Zachodnimi i do Berlina Zachodniego, umożliwiając tysiącom Niemców z NRD pierwszą w życiu wizytę na Zachodzie. Pozostałe miesiące przyniosły szybkie zmiany dla NRD i ich kraju. 10 listopada żołnierze NRD rozpoczęli burzenie muru, a nową głową państwa został Hans Modrow. W grudniu Brama Brandenburska została otwarta dla ruchu dwukierunkowego. Na początku 1990 roku doszło do kolejnych demonstracji. W lutym kanclerz RFN Helmut Kohl spotkał się z Gorbaczowem, który przyznał Niemcom prawo do zjednoczenia się i to we własnym tempie. W Niemczech Wschodnich w marcu po raz pierwszy odbyły się wolne wybory, a w kwietniu głową państwa został Lothar de Maizière; jego koalicja podjęła decyzję o zjednoczeniu Niemiec Wschodnich i Zachodnich zgodnie z art. 23 konstytucji Niemiec Zachodnich. Rozpoczęły się negocjacje między Berlinem Wschodnim a Bonn oraz między siłami alianckimi, które nadal miały żołnierzy w obu Niemczech. W czerwcu zburzono kolejny symbol podzielonych stanów – przejście graniczne Checkpoint Charlie. W lipcu marka zachodnioniemiecka została wyznaczona jako wspólna waluta obu Niemiec. Pod koniec sierpnia przywódcy Niemiec Wschodnich zdecydowali, że Niemcy Wschodnie dołączą do Niemiec Zachodnich 3 października 1990 r., a 12 września 1990 r. cztery mocarstwa alianckie, minister spraw zagranicznych Niemiec Zachodnich Hans-Dietrich Genscher i de Maizière podpisali umowę o zjednoczeniu kontrakt w Moskwie. Niemcy odzyskały suwerenność 1 października, a cztery mocarstwa alianckie zawiesiły swoje prawa. 3 października 1990 roku Niemcy, po 45 latach separacji, ponownie stały się jednym krajem. Data ta stała się oficjalnym świętem w Niemczech.

1991 do chwili obecnej

Po zjednoczeniu politycznym z byłą Niemiecką Republiką Demokratyczną 3 października 1990 r. Republika Federalna Niemiec borykała się z problemem połączenia swoich struktur gospodarczych, kodeksów prawnych, instytucji edukacyjnych i, co najważniejsze, ludności w jeden zjednoczony naród; prawdopodobnie szerszy proces nie został jeszcze zakończony. Ponadto oszałamiająco szybkie zjednoczenie, nawet rok po upadku muru berlińskiego, przyniosło niezamierzone i nieprzewidziane konsekwencje. Niemcy zmagają się z pogorszeniem koniunktury gospodarczej, presją większej integracji politycznej z Unią Europejską, gwałtownym wzrostem zarówno antysemityzmu, jak i ksenofobii, a także rozwojem odłamowych partii politycznych na skrajnej prawicy i skrajnej lewicy, stojąc jednocześnie przed zasadniczym pytaniem, czy czy też nie, Niemcy naprawdę stanowią jeden naród. Jednym z pierwszych kroków po podpisaniu oficjalnego traktatu o zjednoczeniu Republiki Federalnej Niemiec i Niemieckiej Republiki Demokratycznej na podstawie art. 23 Ustawy Zasadniczej było wprowadzenie zapisów umożliwiających włączenie ziem byłej NRD do systemu parlamentarnego. W pierwszych wyborach po zjednoczeniu, które odbyły się w grudniu 1990 r., Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna (CDU) Helmuta Kohla zdobyła najwięcej mandatów w czterech z pięciu byłych stanów wschodnich; jedynym stanem, w którym CDU uzyskała drugą co do wielkości liczbę głosów, była Brandenburgia, gdzie więcej głosów zdobyła Partia Socjaldemokratyczna (SPD). CDU sprawowała kontrolę nad rządem aż do wyborów krajowych w 1998 r., w których do władzy doszła SPD pod przywództwem Gerharda Schrödera. Jednak brak możliwości zdobycia zdecydowanej większości głosów zapoczątkował powstanie tzw. koalicji Czerwono-Zielonych, budującej sojusz SPD z Partią Zielonych. CDU odzyskała kontrolę nad rządem w wyborach w maju 2005 roku, których efektem była wybór pierwszej kobiety na kanclerza Niemiec, Angeli Merkel, która jest jednocześnie pierwszą

kanclerz zjednoczonych Niemiec pochodzącą z dawnych ziem wschodnich. W czerwcu 1991 roku stolica Niemiec została przeniesiona do Berlina. Do 1994 r. sporządzono plan przeniesienia instytucji rządowych, a proces ten zakończył się w 1999 r. Głosowanie to miało ważne implikacje, ekonomiczne i symboliczne. Podjęcie się tego masowego przeniesienia siły roboczej, urzędów i instytucji z Bonn do Berlina było niezwykle kosztowne; niektóre szacunki kosztów sięgały nawet 70 miliardów dolarów. Było to przedmiotem gorącej debaty, biorąc pod uwagę niestabilną sytuację gospodarczą Niemiec na początku lat 90. Przeniesienie stolicy w jej historyczne miejsce miało jednak inny sens. Umieszczenie siedziby rządu na dawnych ziemiach wschodnich wskazywało na zaangażowanie państwa w pełną integrację obu części Niemiec i przesunęło orientację rządu dalej na wschód. Jako zjednoczone państwo Niemcy są najbardziej zaludnionym krajem w Europie Zachodniej i Środkowej, liczącym ponad 80 milionów mieszkańców. Jest trzecim co do wielkości państwem pod względem powierzchni, a także jednym z najbardziej uprzemysłowionych i zamożnych krajów w Europie. Jednak pomimo tej przewagi pod względem liczby ludności i potencjału przemysłowego recesja gospodarcza z 1992 r. miała niszczycielski wpływ na nowo zjednoczony naród niemiecki. Proces integracji okazał się rujnujący dla regionu wschodniego; gdy popyt na ich produkty gwałtownie spadł, setki fabryk zostało zamkniętych, a miliony pracowników straciło pracę. Pomimo pewnych optymistycznych prognoz, natychmiastowym skutkiem była seindustrializacja, a nie wzrost gospodarczy. W latach 1990–1991 Produkt Narodowy Brutto (PNB) Wschodu spadł o 33,4%. Produkcja przemysłowa w latach 1990–1992 spadła o 67 proc., a ceny towarów wzrosły o 12 proc. Łącznie utracono 3 miliony miejsc pracy, co stanowi blisko 50 procent całkowitej siły roboczej. Sektor rolniczy szczególnie ucierpiał, tracąc 800 000 z łącznej liczby około 1 miliona. Starsi pracownicy znaleźli się w bardzo niekorzystnej sytuacji, gdyż brakowało im wykształcenia i umiejętności niezbędnych w gospodarce w okresie przejściowym. Spośród pracowników w wieku od 52 do 63 lat, którzy byli zatrudnieni przed upadkiem muru, po zjednoczeniu 90 procent było bezrobotnych. Rozwój gospodarczy na Wschodzie będzie powoli odżywał. Wszelkie odpady wycinano tym podmiotom, którym udało się utrzymać na powierzchni. Czynnikiem komplikującym był fakt, że „naturalny” rynek ich towarów i usług załamywał się. Kolejną trudnością napotkaną w tym procesie było zajęcie się roszczeniami (ponad 1,5 miliona) osób, które utraciły majątek w wyniku ustanowienia państwa komunistycznego w 1949 r. Kiedy Treuhand zakończył działalność w 1994 r., miał deficyt w wysokości 300 miliardów marek, dług, który musiał przejąć zjednoczony rząd niemiecki. Kiedy w 1992 r. nastąpiła recesja gospodarcza, jej skutki na Wschodzie były jeszcze dotkliwsze. Do roku 1993 ponad 10 procent niemieckiej siły roboczej było bezrobotne, co stanowiło najwyższy poziom na Zachodzie od ponad trzydziestu lat i było zjawiskiem niespotykanym na Wschodzie, gdzie w czasach komunizmu nie istniało chroniczne bezrobocie. Chociaż bezrobocie osiągnęło najniższy poziom pod koniec 1994 r., nadal utrzymywało się na poziomie wyższym niż przed zjednoczeniem. W 1997 r. bezrobocie na wschodzie wynosiło 18,3 proc., podczas gdy na Zachodzie 9,7 proc. Pod koniec 2005 roku ogólna stopa bezrobocia wyniosła nieco ponad 11 procent. Niemiecki rząd pod przywództwem Helmuta Kohla zaradził temu drenażowi zasobów gospodarczych, częściowo poprzez podwyższenie podatków. To napięcie między „Wessisem” a „Ossisem” utrzymuje się, a wielu na Wschodzie ma poczucie, że cały ich dotychczasowy sposób życia został zdyskredytowany i zdewaluowany, a wielu na Zachodzie obwinia Wschód za trudne czasy gospodarcze. Powszechnym wyrażeniem jest to, że w głowach wielu pozostaje mur, wciąż oddzielający Zachód od Wschodu. Jedną z najbardziej widocznych reakcji społecznych na recesję gospodarczą i dyslokacje spowodowane zjednoczeniem był ostry sprzeciw wobec obcokrajowców. Wraz z upadkiem komunizmu w Europie Wschodniej, upadkiem Związku Radzieckiego i regionalnym konfliktem na Bałkanach liczba osób ubiegających się o azyl w latach 90. w Niemczech nastąpił dramatyczny wzrost, dokładnie w tym samym czasie, gdy kraj miał trudności z zapewnieniem pracy, mieszkań i podstawowej opieki społecznej swoim własnym obywatelom. Jednym z aspektów skutków tego rozwoju był wzrost liczby członków prawicowych partii politycznych, które kładą nacisk na „Niemcy dla Niemców”. Chociaż

reakcja społeczna na „obcokrajowców” była jeszcze bardziej negatywna na dawnych ziemiach wschodnich niż na Zachodzie, w 1992 r. w całych Niemczech przemoc osiągnęła swój szczyt, kiedy dokonano ponad 2600 aktów przemocy wobec imigrantów, ich dzielnic i ich przedsiębiorstw. Doprowadziło to do zaostrzenia przepisów dotyczących azylu w 1993 r., a także powszechnych demonstracji publicznych przeciwko czynom i postawom, które za nimi stoją. Nowszym wydarzeniem był silny strumień imigracyjny Żydów, szczególnie z byłego Związku Radzieckiego, który doprowadził do pewnego wzrostu antysemityzmu. Jedną z największych grup, które doświadczyły dyslokacji po zjednoczeniu, były kobiety pracujące. W Niemczech Zachodnich kobiet nie zachęcano do podejmowania pracy na pełny etat i rozwijania kariery zawodowej; w Niemczech Wschodnich kobiety stanowiły integralną część siły roboczej. W 1989 r., w momencie upadku muru, w Niemczech Zachodnich pracowało zaledwie 51% kobiet, a na Wschodzie – 91%. Po zjednoczeniu, gdy bezrobocie na Wschodzie gwałtownie wzrosło, kobiety były nieproporcjonalnie reprezentowane wśród osób, które straciły pracę. W latach bezpośrednio po zjednoczeniu liczba małżeństw i urodzeń na dawnych ziemiach wschodnich drastycznie spadła, a liczba rozwodów wzrosła. Pozycja Niemiec w Europie również uległa zmianie po zjednoczeniu, a ważne debaty na temat roli tego kraju w większych instytucjach – takich jak NATO i powstająca Unia Europejska – przyciągnęły uwagę opinii publicznej zarówno w Niemczech, jak i na szerszej arenie międzynarodowej. Chociaż rząd niemiecki zdecydowanie wspierał działania w kierunku większej integracji i wspólnych działań, ludność niemiecka była mniej pewna. Na przykład, gdy Unia Europejska próbowała wprowadzić wspólną walutę, euro, w 1998 r. sześciu na dziesięciu Niemców nie chciało zrezygnować z marki niemieckiej w zamian za euro. W 2005 r. zarówno w Niemczech, jak i we Francji, próba przyjęcia konstytucji politycznej Unii Europejskiej zakończyła się niepowodzeniem. Choć zjednoczenie gospodarcze niewątpliwie przyniosło gospodarce niemieckiej korzyści, jej obywatele pozostali ostrożni. Jednak niemieckie społeczeństwo nadal zdecydowanie wspierało sojusz wojskowy NATO jako środek zapewniający bezpieczeństwo i skoordynowane międzynarodowe wysiłki na rzecz zwalczania przestępczości i terroryzmu.

Negocjacje pokojowe arabsko-izraelsko-palestyńskie

Pięć głównych wojen i liczne negocjacje pokojowe nie rozwiązały trwającego konfliktu między Izraelczykami i Palestyńczykami dotyczącego ziemi i państwowości. Izrael ogłosił niepodległość i wygrał pierwszą wojnę z przeciwstawnymi państwami arabskimi i Palestyńczykami w 1948 r. Rozejm w 1949 r., w którym pośredniczył Ralph Bunche, amerykański dyplomata przy ONZ, zakończył działania wojenne, ale nie doprowadził do faktycznego traktatu pokojowego i technicznie rzecz biorąc nadal panował stan wojenny. Chociaż państwa arabskie odmówiły uznania Izraela, Gamal Abdel Nasser z Egiptu wspierał zakulisowe tajne negocjacje na początku lat pięćdziesiątych, ale kiedy izraelski premier David Ben-Gurion zażądał bezpośrednich negocjacji, wysiłki dyplomatyczne zakończyły się niepowodzeniem. Po wojnie 1956 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych, za zgodą Egiptu, umieściła siły pokojowe na Półwyspie Synaj (terytorium Egiptu) w strategicznych miejscach wzdłuż granic między Izraelem a Egiptem. Ich usunięcie na prośbę Egiptu było rzekomą przyczyną wojny 1967 r., w której Izrael zdecydowanie pokonał okoliczne narody arabskie i zajął wschodnią Jerozolimę, Zachodni Brzeg, Strefę Gazy, Wzgórze Golan (terytorium Syrii) i Półwysep Synaj (terytorium Egiptu). Po tym wielkim zwycięstwie Izrael spodziewał się, że Arabowie wystąpią o pokój i że zostaną wprowadzone pewne zmiany na granicach. Jednakże Arabowie odmówili negocjacji do czasu wycofania się Izraela z całego terytorium okupowanego podczas wojny w 1967 r. i do czasu, gdy osiągnięto pewne rozwiązanie kwestii uchodźców palestyńskich i żądań samostanowienia. Po wojnie w 1967 r. Palestyńczycy doszli do wniosku, że jedynie walka zbrojna przeciwko Izraelowi spełni ich narodowe aspiracje, a Organizacja Wyzwolenia Palestyny (OWP) wyłoniła się jako ich jedyny przedstawiciel polityczny i wojskowy. Zarówno Izrael, jak i jego sojusznik USA uważali OWP za organizację terrorystyczną i odmówili z nią negocjacji. Sugerowano różne porozumienia dyplomatyczne, ale żadne nie przełamało impasu.

Dyplomacja wahadłowa

Aby odzyskać Synaj i zaangażować Stany Zjednoczone jako mediatora w sporze, Anwar Sadat z Egiptu przypuścił niespodziewany atak na siły izraelskie okupujące Synaj w 1973 r. Choć Izrael poniósł kilka początkowych porażek, jego wojsko szybko odzyskało siły i wróciło do ofensywy. Dzięki dyplomacji USA i ONZ ogłoszono zawieszenie broni i obie strony ogłosiły, że wygrały wojnę. Sekretarz stanu USA Henry Kissinger podjął następnie misję wahadłową między Izraelem, Egiptem, Jordanią, Syrią i Izraelem, próbując osiągnąć rozwiązanie konfliktu. Wyobraził sobie etapowy proces, który będą kontrolować Stany Zjednoczone. W rezultacie uzgodniono różnego etapowe wycofywanie sił izraelskich z Synaju, co miało być gwarantowane przez siły amerykańskie stacjonujące na półwyspie, ale ogólna przyczyna konfliktu, a mianowicie sprzeczne roszczenia Izraela i Palestyńczyków, pozostała nierozwiązana. Sadat podjął próbę ożywienia tego procesu, składając dramatyczną wizytę w Izraelu, gdzie przemawiał przed Knesetem, izraelskim parlamentem, w 1977 r. Sadat był pierwszym arabskim przywódcą, który publicznie złożył wizytę w Izraelu, a jego gest zmienił psychologiczny wymiar konfliktu i pokazało, że pokój między Arabami a Izraelem jest możliwy. W 1978 roku prezydent USA Jimmy Carter zaprosił izraelskiego premiera Menachema Begin i Sadata na 13 dni czasami zaciekłych negocjacji w Camp David. Negocjacje te doprowadziły do traktatu pokojowego między Egiptem a Izraelem z 1979 r., który został podpisany podczas szeroko nagłośnionej ceremonii zorganizowanej przez Cartera na trawniku Białego Domu w 1979 r. Traktat przewidywał stopniowe wycofywanie sił izraelskich z Synaju i pełne uznanie dyplomatyczne między obydwojma państwami. Carter przewidywał, że nastąpią dalsze negocjacje w celu rozwiązania różnic między Izraelem a Palestyńczykami, zaprzestania izraelskiego osadnictwa na terytoriach okupowanych i zwrotu części ziemi w celu ogólnego porozumienia pokojowego. Państwa arabskie i Palestyńczycy odrzucili traktat, ponieważ nie rozwiązał on większości podstawowych kwestii, a Izrael w dalszym ciągu budował osady na terytoriach, co jeszcze bardziej rozgniewało Palestyńczyków. W 1981 r. egipscy islamiści, którzy sprzeciwiali się traktatowi, zamordowali Sadata; jednakże jego następcą, Hosni Mubarak, utrzymał traktat w ramach tak zwanego „zimnego pokoju” między Egiptem a Izraelem. W 1984 roku podpisano pełny traktat pokojowy między Izraelem a Jordanią pod rządami króla Husajna. Husajna i ówczesnego premiera Izraela Icchaka Rabina, obaj oficerowie wojskowi, łączyły serdeczne stosunki i niniejszy traktat również obowiązuje. W latach siedemdziesiątych OWP zyskała także uznanie wielu narodów na całym świecie. Pomimo sprzeciwu Izraela Yasir Arafat przemawiał nawet przed Zgromadzeniem Ogólnym ONZ w Nowym Jorku. Izrael próbował wyeliminować OWP, atakując jej bazę sił w Libanie w 1982 r. Wojna poważnie uszkodziła infrastrukturę OWP, ale nie zniszczyła organizacji, która za zgodą międzynarodową przeniósła swoją bazę operacyjną do Tunezji. Siły pokojowe ONZ pozostały w południowym Libanie, wzdłuż granicy izraelskiej, ale następnie nowy, rodzimy libański ruch islamistyczny, Hezbollah, rozpoczął ataki na siły izraelskie zarówno w Libanie, jak i w Izraelu. Już w 1974 roku OWP dawała do zrozumienia, że zgodzi się na rozwiązanie dwupaństwowe, czyli tak zwane minipaństwo palestyńskie obejmujące Wschodnią Jerozolimę, Zachodni Brzeg i Strefę Gazy, okupowaną przez Izrael podczas wojny w 1967 roku. Rządy arabskie również wykonywały gesty dotyczące akceptacji Izraela; Plan Fahda z 1982 r., sponsorowany przez Arabię Saudyjską, wzywał wszystkie państwa w regionie do życia w pokoju. Plan Fezu z 1982 r. ponownie potwierdził gotowość państw arabskich do rozważenia handlu ziemią w zamian za pokój, pod warunkiem osiągnięcia jakiejś formy samostanowienia Palestyny. Te propozycje zostały w dużej mierze zignorowane zarówno przez Izrael, jak i jego głównego sojusznika, Stany Zjednoczone, chociaż Stany Zjednoczone miały pewne tajne kontakty z OWP. Po roku 1988, kiedy OWP i Arafat zgodzili się uznać prawo Izraela do istnienia, uznać Rezolucję ONZ nr 242 i wyrzec się terroryzmu, Stany Zjednoczone zgodziły się publicznie na negocjacje z nimi jako przedstawicielem Palestyńczyków. OWP i Arafat zostały dodatkowo osłabione przez ich wsparcie dla Saddama Husajna podczas pierwszej wojny w Zatoce Perskiej; w odwecie państwa Zatoki Perskiej, zwłaszcza Kuwejt, wstrzymały wsparcie

finansowe dla OWP, a Kuwejt wyparł dziesiątki tysięcy Palestyńczyków, którzy następnie zazwyczaj przyjmowali uchodźców w Jordanii. Wraz z upadkiem Związku Radzieckiego OWP straciła także kluczowego sojusznika. Wraz z zakończeniem zimnej wojny głównym mediatorem w długotrwałym sporze stały się Stany Zjednoczone. W 1991 roku sekretarzowi stanu USA Jamesowi Bakerowi udało się po raz pierwszy zgromadzić wszystkie strony konfliktu – Jordańczyków, Syryjczyków, Izraelczyków i Palestyńczyków – w celu przeprowadzenia bezpośrednich negocjacji. Palestyńczyków reprezentowała delegacja z Terytoriów Okupowanych, która nieoficjalnie reprezentowała OWP. Izraelski premier Icchak Szamir z Likudu, twardogłowej prawicy, był niechętnym uczestnikiem, a negocjacje przeciągały się bez zauważalnego postępu aż do 1993 roku.

Negocjacje bezpośrednie

W tym samym czasie w 1993 roku nowy rząd izraelskiej Partii Pracy pod przywództwem Icchaka Rabina i Szimona Peresa zgodził się na bezpośrednie negocjacje z przedstawicielami OWP. Te ściśle tajne rozmowy odbyły się w Norwegii, szanowanej partii neutralnej, i zaowocowały pierwszymi Porozumieniami z Oslo. Porozumienia obejmowały Deklarację Zasad (DOP) i listy o wzajemnym uznaniu, które zostały podpisane publicznie we wrześniu 1993 r. na trawniku Białego Domu, a gospodarzem był prezydent Bill Clinton. Uroczystość zakończyła się słynnym uściskiem dłoni pomiędzy dwoma starymi wrogami, izraelskim premierem Icchakiem Rabinem i Yasirem Arafatem. Pod rządami Oslo I Izrael zgodził się wycofać z Jerycha i większości Strefy Gazy, a pięcioletni proces negocjacji w sprawie dalszych wycofań miał zakończyć się utworzeniem – według Palestyńczyków – niezależnego państwa palestyńskiego. OWP miała utrzymywać porządek na swoich terytoriach i zapobiegać atakom na Izraelczyków. Terytoria zostały następnie przekazane Władzom Palestyny w ramach OWP. W 1994 r. żydowski osadnik dokonał masakry palestyńskich wyznawców w meczecie Ibrahimi w Hebronie; a Hamas, główna palestyńska grupa islamistyczna, wzięła odwet, podkładając w Izraelu samochód-pułapkę, w wyniku której zginęli izraelscy cywile. Arafat potępił ataki samobójcze, ale one trwały. W międzyczasie AP również została oskarżona o korupcję i nieefektywność, przez co straciła duże poparcie wśród Palestyńczyków. Pod rządami Oslo II w 1995 r. Izrael rozpoczął stopniowe wycofywanie się z Ramallah, Nablusu i Betlejem na Zachodnim Brzegu. Nierozstrzygnięte pozostały jednak kwestie osadnictwa izraelskiego, ostatecznego statusu Jerozolimy i uchodźców. Bojownicy po obu stronach sprzeciwili się tym porozumieniom, a w 1995 r. izraelski radykał zamordował Rabina. Tymczasem przemoc na terytoriach trwała. Żadna z tych negocjacji nie rozstrzygnęła sporu między Izraelem a Syrią dotyczącego Wzgórz Golan. Likud pod przywództwem Beniamina Netanjahu wygrał wybory po śmierci Rabina i negocjacje po raz kolejny utknęły w martwym punkcie. Izrael wycofał się z Hebronu w 1997 r., rok po uzgodnionym terminie. W Memorandum Wye z 1998 r. (nazwanym na cześć plantacji Wye w Maryland, gdzie toczyły się rozmowy) Stany Zjednoczone pośredniczyły w dalszym wycofywaniu się Izraela, a Arafat zobowiązał się do zwalczania terroryzmu i podjęcia kroków w celu zapewnienia dalszego bezpieczeństwa Izraela. Rząd Netanjahu upadł jednak z powodu narastającego sprzeciwu wewnątrz jego własnej partii, a wycofania się opóźniły. W ten sposób oczekiwany termin 1999 r. minął bez ustanowienia trwałego, niezależnego państwa palestyńskiego na 22 procentach historycznej Palestyny zaproponowano do tego. Ponadto na terytoriach nadal znajdujących się w posiadaniu Izraela nadal budowano lub powiększano nowe osady żydowskie. W ramach popularnego posunięcia w Izraelu premier Ehud Barak wycofał wojska izraelskie z południowego Libanu wiosną 2000 roku. Latem Barak spotkał się z prezydentem Clintonem i Arafatem w Camp David. W Camp David Barak przedstawił ofertę ostatecznego porozumienia, które obejmowałoby wycofanie się Izraela z dużej części Zachodniego Brzegu i Strefy Gazy; izraelska kontrola nad przestrzenią powietrzną, zbiornikami wodnymi i całą Jerozolimą; odmowa prawa do powrotu uchodźców palestyńskich; i kontynuacja niektórych osiedli. Chociaż Clinton naciskał na Arafata, aby zaakceptował tę propozycję, Arafat wiedział, że nie może zgodzić się na rezygnację z prawa powrotu i części palestyńskiej kontroli nad

wschodnią Jerozolimą, zwłaszcza świętym miejscem Haram al-Sharif, i przetrwanie polityczne. Odrzucił ofertę, ale nie przedstawił kontroferty lub odmówił jej przedstawienia, w związku z czym rozmowy nie powiodły się. Wkrótce potem wybuchło powstanie palestyńskie, intifada al-Aksa. W miarę jak przemoc narastała, wielu Izraelczyków straciło zaufanie do procesu pokojowego i Baraka. Ostatnią próbę ożywienia procesu podjęto w Tabie (na półwyspie Synaj w pobliżu granicy z Izraelem) w styczniu 2001 roku. Zgodnie z propozycjami Taby Izrael miałby zachować około 6 procent Zachodniego Brzegu, zmniejszyć liczbę osiedli i Palestyńczycy otrzymają państwo. Jednak obie strony nie mogły dojść do porozumienia w sprawie statusu Jerozolimy, prawa powrotu ani izraelskiego osadnictwa w pobliżu Jerycha, które skutecznie podzieliły Palestyński Zachodni Brzeg na dwie części. Partia Likud pod przywództwem Ariela Szarona wygrała kolejne wybory w Izraelu, a Sharon został nowym premierem w 2001 roku; wspierał stłumienie powstania Al-Aksa środkami militarnymi. Państwa arabskie przyjęły saudyjską inicjatywę pokojową, na mocy której uznałyby Izrael w zamian za utworzenie państwa palestyńskiego na terytoriach w 2002 r. W 2003 r. niektórzy byli urzędnicy izraelscy i członkowie LO zaproponowali Plan Genewski. Zamiast przyjmować etapowy proces, który się nie powiódł, plan ten był w pełni kompleksowym porozumieniem, w którym znany był ostateczny wynik. Plan przewidywał utworzenie państwa palestyńskiego na większości Zachodniego Brzegu i całej Strefy Gazy oraz izraelską kontrolę nad trzema blokami osadniczymi na Zachodnim Brzegu i wokół Jerozolimy. Palestyńczycy będą kontrolować Haram al-Sharif we Wschodniej Jerozolimie, a Żydzi będą kontrolować Ścianę Płaczu. Uchodźcy otrzymaliby pewne odszkodowanie i swobodę powrotu do państwa palestyńskiego. Przewidziano możliwość mediacji w sporach, a Palestyńczycy mieli mieć siły bezpieczeństwa, a nie armię. Izrael miałby utrzymywać dwa punkty monitorujące jako system wczesnego ostrzegania na Zachodnim Brzegu przez okres nie dłuższy niż 15 lat. Szaron odrzucił ten plan, chociaż otrzymał pewne stłumione poparcie polityczne w Izraelu. Arafat nie wyraził pełnej zgody na plan, ale też go otwarcie nie odrzucił. Planu nie przyjęły także inne stany, zwłaszcza Stany Zjednoczone, i kraj umarł z powodu braku wsparcia. Szaron i jego następca Ehud Olmert przyjęli politykę jednostronnego wycofania się, zgodnie z którą Izrael podejmował decyzje bez negocjacji i dyskusji z Palestyńczykami. Izrael wycofał się ze Strefy Gazy i zlikwidował osady, ale okresowo przeprowadzał ataki militarne na to terytorium i zachowywał kontrolę nad swoimi granicami, odcinając w ten sposób go od handlu i wsparcia zewnętrznego. Wsparcie administracji Busha dla Izraela i Szarona zmniejszyło wiarygodność Stanów Zjednoczonych jako neutralnego mediatora w sporze między Palestyńczykami i innymi Arabami. Po zwycięstwie Hamasu w wyborach w Palestynie w 2006 roku negocjacje całkowicie się załamały. Chociaż Hamas sugerował wprowadzenie długoterminowego zawieszenia broni, odmówił uznania prawa Izraela do istnienia. Izrael uważał Hamas, który kontynuował samobójcze ataki bombowe na Izraelczyków na terytoriach i na Izrael właściwy, za organizację terrorystyczną i odrzucił wszelkie negocjacje z nią. W miarę jak proces pokojowy się przeciągał, pod izraelską okupacją wojskową dorastało pokolenie rozczarowanych i wściekłych Palestyńczyków. I odwrotnie, wielu Izraelczyków znało Palestyńczyków jedynie jako zamachowców-samobójców lub brutalnych przeciwników.